

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Səmədova Rəqibə Şahin qızının

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər: **Magistr proqramının rəhbəri**

dos. i.e.n. Qubadova A.Ə .

dos. i.e.n. Rzayev İ.

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ -2017

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
--------------------	---

Fəsil 1. Vergi siyasəti və onun təşkilinin nəzəri-metadoloji əsasları

1.1 Vergi siyasətinin qurulmasına konseptual yanaşmalar	9
1.2 Dövlətin vergi siyasətinin realizə olunmasında vergi mexanizminin rolu və onun iqtisadiyyatın real sektorunun fəaliyyətinə təsiri	16
1.3. Dövlətin vergi siyasətinin formalaşmasında vergilərin tənzimləyici rolu.....	28

Fəsil 2. Vergi siyasəti iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyanın stimullaşdırılması aləti kimi

2.1. İnvestisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmi	36
2.2. Stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri	47
2.3. Vergi siyasətinin vergi potensialının formalaşmasında rolu	57

Fəsil 3. Azərbaycanada vergi siyasətinin aparılması problemləri, inkişaf perspektivləri və təkmilləşdirilməsi yolları

3.1 Azərbaycanada vergi siyasətinin problemləri və onların aradan qaldırılması yolları	64
3.2. Vergi sisteminin formalaşması istiqamətində aparılan islahatlar və vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	69
3.3. Müasir iqtisadi böhran şəraitində vergitutmanın optimallaşdırılması məqsədilə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları	79

Nəticə və təkliflər	83
----------------------------------	----

İstifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı	88
---	----

Резюме, Summary

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dövlət öz vəzifə və funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün müvafiq siyasət (iqtisadi, sosial, vergi və s.) həyata keçirərkən dövlət tənzimlənməsinin obyekt və subyektlərinin qarşılıqlı əlaqə vasitəsi kimi büdcə-maliyyə mexanizmindən istifadə edir. Büdcə-maliyyə sisteminin mühüm “qan damarını” vergilər təşkil edir. Dövlət vergiləri tətbiq etməklə ilk növbədə öz üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün vergi siyasəti vasitəsilə maddi bazanı təmin etməyə çalışır.

Vergi siyasəti vergilərin tətbiqi ilə əlaqədar formalaşmış ictimai münasibətlərin hüquqi normaları ilə tənzimlənən və müəyyən prinsiplərə əsaslanan sistemdir. Dövlət vergi siyasətinin köməkliyi ilə maliyyə axınlarının və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsi üzrə funksiyaları (tənzimləmə, bölüşdürücü, yenidən bölüşdürücü) yerinə yetirir.

Ölkəmizin vergi siyasəti son illər ərzində tədricən inkişaf etmiş, onun həyata keçirilməsinin çoxsaylı üsul və qaydalarını mənimsənmişdir. İnkişafının müxtəlif mərhələlərində vergitutma sferasında aparılan islahatlar əsasən vergi yükünün azaldılmasına yönəldilmişdir. Vergi siyasəti formalaşarkən dövlət təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılmasına olan stimullarının və büdcəyə vergilər vasitəsilə daxil olan vəsaitlərin azalmasına yol verməmək şərti ilə, dövlətlə vergi tədiyyəçilərinin maraqlarının qorunmasını təmin etməyə çalışır. Vergi islahatları ya iqtisadi artım üçün şərait yaratmaq, yaxud iqtisadiyyatda böhran yaranması əməllərindən biri ola bilər. Ona görə vergi siyasətinin yaradılması zamanı vergilərin fəaliyyət göstərməsi mexanizminin formalaşması, onların dövlət və iqtisadiyyatda təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə təsiri məsələlərinə çox əhəmiyyət verilir.

Vergitutmanın imperativliyi mövcud vergi siyasətində və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsasən gələcəkdə nəzərdə tutulmuş islahat siyasətində saxlanılır. Vergitutmanın imperativliyi prinsipinin əsas məqsədi büdcə gəlirlərinin

formalaşması ilə yanaşı ölkənin iqtisadi potensialının inkişafının stimullaşdırılmasıdır

Vergilər dövlətin sosial-iqtisadi və digər vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan maliyyə bazasının yaradılmasında əsas amildir. Vergilərin köməkliyi ilə sahibkarlar, bütün mülkiyyət formalı müəssisələrlə dövlət və yerli büdcələr, banklar, eləcə də yuxarı təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlər müəyyənləşdirilir. Onların köməkliyi ilə xarici iqtisadi fəaliyyət tənzimlənir, təsərrüfat subyektlərinin təsərrüfat hesablı gəlir və mənfəəti formalaşır. Məhz bu səbəbdən ölkəmizdə vergi sisteminin düzgün qurulması və dəqiq fəaliyyət göstərməsi olduqca vacibdir.

Vergi siyasəti təsərrüfatda bazar münasibətləri başlanğıcının möhkəmlənməsinə ayrılmaz surətdə təsir etməli, sahibkarlığın inkişafına şərait yaratmalı və eyni zamanda əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını almalıdır.

Bundan başqa, vergi mexaniziminin maliyyə mexanizmi son dərəcə dövlətin ictimai istehsala, onun dinamikası və strukturuna iqtisadi təsiri üçün istifadə olunduğu üçün dövlətin vergi sistemi, onun təşkili prinsipləri və fəaliyyət göstərməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Inkişaf etmiş ölkələrin vergitutma mexanizmlərinin mövcud təcrübəsinin çox dəyərli və xeyirli olmasına baxmayaraq, onun ölkəmizdə istifadəsi zamanı vergi siyasətinin yaradıldığı və inkişaf etdiyi obyektiv şəraiti, ölkə iqtisadiyyatının konkret vəziyyəti, eləcə də toplanmış sərvətlərin səviyyəsi və milli ənənələri nəzərə almaq lazımdır.

Dövlətin bazar iqtisadiyyatına təsir və iqtisadi rıçaq vasitəsi kimi vergilər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir şəraitində istənilən dövlət bazarın neqativ hadisələrinə müəyyən tənzimləyici təsir vasitəsi kimi vergi siyasətindən geniş istifadə olunur.

Vergi siyasətini olduqca mürəkkəb və ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti ilə bilavasitə bağlı olan təkamül sosial fenomendir. Ölkənin vergi siyasəti onun qarşısında qoyulan müvafiq tələblər nəzərə alınmaqla dəyişir. Vergilər dövlətin

büdcə gəlirlərini cəlb edən sadə alətdən iqtisadi proseslərin bütün proporsiya, temp və şərtlərinə təsir etməklə, bütünlükdə təkrar istehsal prosesinin tənzimləyicisinə çevrilir.

Vergi sistemi büdcənin doldurulmasının fiskal funksiyası ilə yanaşı, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, sosial inkişaf funksiyalarını da yerinə yetirməlidir. Ona görə vergi siyasətindəki bütün dəyişikliklərin, dövlət maliyyəsi üçün mümkün ola biləcək bütün nəticələr nəzərə alınmaq düşünülmüş və ehtiyatla edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Seçilmiş mövzunun aktuallığı dövlətin iqtisadi konyukturasının təkmilləşdirildiyi, təsərrüfatçılığın yeni şərtlərinin tətbiqi və indiki şəraitdə vergi siyasətindəki mövcud problemlərin aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması və onun təkmilləşdirilməsi üzrə vasitələrin işlənilib hazırlanması məsələlərinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsindədir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi vergi siyasətinin nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi, respublikamızda vergi siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi və əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, mövcud vergi siyasətinin mahiyyətinin, inkişaf tarixinin təhlil edilməsi, iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolunu göstərməkdən, ondakı çatışmamazlıq və problemlərin aşkar edilməsi, onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasıdır.

Dissertasiya işinin məqsədlərə müvafiq olaraq onun qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- vergi siyasətinin mahiyyətinin və nəzəri əsaslarının açıqlanması;
- dövlətin vergi siyasətinin realizə olunmasında vergi mexanizminin rolunun göstərilməsi;
- vergi siyasətinin qurulmasının əsası kimi vergilərin nəzəriyyəsinin öyrənilməsi;
- vergitutmanın ümumi prinsiplərinin öyrənilməsi;
- ölkəmizdəki mövcud vergi siyasətinin təhlil edilməsi;

- xarici ölkələrin vergi siyasətinin nəzərdən keçirilməsi və ölkəmizin vergi sistemlərinin müqayisəli xarakteristikasını aparmaq;
- dövlətin vergi siyasətinin aparılmasındakı problemlərin müəyyən edilməsi;
- ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsi;
- ölkəmizin vergi sistemində tətbiq olunan vergilərin tutulması mexanizmindəki çatışmamazlıqlar və onun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək, vergi inzibatçılığı siyasətinin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqat obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı kimi respublikamızın və xarici ölkələrin vergi sistemi çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiyanın predmetini ölkəmizin vergi siyasətinin metod və problemləri, onun ölkə iqtisadiyyatına təsiri, vergi sistemindəki mövcud vergi inzibatçılığı mexanizmi, xarici ölkələrin təcrübəsi və vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri təşkil edir.

Ölkəmizdə iqtisadi artımın vergi aspektləri mühüm olduğu üçün tədqiqat işində vergi siyasətinin müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyinə təsiri problemlərinə xüsusi yer ayrılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri-metadoloji əsasları. Tədqiqatın metadoloji əsası kimi iqtisadi təhlilin ümumelmi, statistik, dialektik və iqtisadi-riyazi metodlarından, səbəbli-tədqiqat təhlildən, sistemli-kompleks yanaşmadan, tarixi və loqistik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın metodiki əsasını qanunverici və normativ aktları, Vergi Məcəlləsi, dərs vəsaitləri, dövri nəşriyyat materialları, yerli və xarici müəlliflərin elmi əsərləri təşkil etmişdir.

Problemin elmi araşdırılma səviyyəsi. Tədqiqatın nəzəri bazası kimi vergitutma sahəsi və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri əsas götürülmüşdür. Nəzəri məsələlər nəzərdən keçirilərkən, vergitutma sahəsində fundamental nəzəriyyəni işləyib hazırlamış A.Smit, D.

Rikardo, K Marks kimi iqtisadi nəzəriyyə klassiklərinin əsərlərindən istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, Dj. Keyns, A. Laffer, D. Mil, F. Nayt, P. Samuelson, M. Fridman kimi xarici iqtisadçıların əsərləri tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi üçün əsas götürülmüşdür.

İqtisad elmində vergi nəzəriyyəsi və vergilərin sosial aspektinin aktuallaşdırılmasının inkişafına, vergitutmada sosial aspektin gücləndirilməsi və vergi siyasətinin təşkili problemlərinə ölkə alimlərindən Ə.Ə. Ələkbərov, A.F. Musayev, Y. Kəlbəyev, T.Ə. Sadıqov, İ. Rzayevin elmi əsərləri həsr olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarət olmaqla 87 səhifə həcmindədir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində dövlətin vergi siyasəti və onun nəzəri əsasları və tətbiqi prinsipləri müəyyən edilmişdir. Bu fəsildə əvvəlcə vergi siyasətinin qurulmasına konseptual yanaşmalar və dövlətin vergi siyasətinin realizə olunmasında vergi mexanizminin rolu açıqlandıqdan sonra, fəslin sonunda vergi siyasətinin iqtisadiyyatın real sektorunun fəaliyyətinə təsiri və dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşmasında vergilərin rolu göstərilmişdir.

Sonrakı fəsil investisiyanın stimullaşdırılması aləti kimi vergi siyasətinin oynadığı rola həsr olunmuşdur. Fəslin əvvəlində investisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmi və stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri göstərilmişdir. Sonuncu paragrafda ölkəmizdə vergi yükünün azaldılması və vergitumanın optimallaşdırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işinin sonuncu fəslində Azərbaycanda vergi siyasətinin aparılması problemləri və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsinə cəhd edilmişdir. Belə ki, fəslin əvvəlində investisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmləri və stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Fəslin sonunda Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması və vergitumanın optimallaşdırılması yolları və vergi siyasətinin vergi potensialının formalaşmasında rolu göstərilmişdir.

Dissertasiyanın sonunda t dqiqt iŐininin qarŐısında qoyulmuŐ məsələlərin nəzəri t dqiqt v  təhlilindən əldə edilmiŐ nəticələr və təkliflər paketi verilmiŐdir. T dqiqt iŐini istifadə olunmuŐ ədəbiyyatların siyahısı tamamlayır.

Fəsil 1. Vergi siyasəti və onun t Őkilinin nəzəri-metadoloji əsasları

1.1 Vergi siyasətinin qurulmasına konseptual yanaşmalar

İqtisadi siyasət məqsəd və tədbirlər sistemi kimi dövlət tərəfindən makroiqtisadi səviyyədə aparılır, yəni iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi makroiqtisadi xarakterli proses və meyllərin tənzimlənməsidir. Lakin bu bilavasitə təsərrüfat subyektlərinin iqtisadiyyatına dövlət təsirini istisna etmir. Bu siyasi üstqurum və ictimai bazis arasında qarşılıqlı əlaqə kimi qanunauyğun olaraq dövlətlə müəssisələr arasında vergi münasibətlərinin yaranması ilə əlaqədardır [16].

Vergilər büdcə gəlirlərinin formalaşmasının, dövlətin öz fəaliyyəti prosesində həyata keçirdikləri xərclərinin ödənilməsinin əsas mənbəyi olduğu üçün vergi münasibətləri qanunauyğundur. Vergilər dövlətin gəlirləri kimi, ölkə və onun hüdudlarından kənardakı siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər vəziyyətdən asılı olaraq daima dəyişən, dövlət xərcləri ilə əlaqədar olduğu üçün dövlət tənzimlənməsi obyektidir. Belə ki, vergi münasibətlərini təsərrüfat subyektlərindən ümumi həcmi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə nəticələrinə təsir edən konkret vergi növlərinə cəlb edilməsi təşkil etdiyi üçün, onda dövlətin vergi dərəcələrini artırmaq və vergi güzəştlərini təqdim etməklə müəssisələrin maliyyə imkanlarını tənzimləməklə, onların onların iqtisadiyyatına bilavasitə təsir göstərdiyini söyləyə bilərik [13.]

Dövlət vergitutma prosesində müəssisələrin üzərinə vergi öhdəliyi qoymaqla onların iqtisadiyyatına təsir edir. Vergi öhdəliyi müəssisənin (fərdi sahibkarın) mənfəətinin (gəlirinin) bir hissəsinin dövlət büdcəsinə məcburi qaydada ödənilməsindən ibarətdir. Bu zaman dövlət vergitutmanın müəyyən mexanizmlərini tətbiq etməklə büdcə vergi daxilolmalarını təmin etməklə yanaşı, təsərrüfat subyektləri və sahibkarların iqtisadiyyatını tənzimləyir. Müəssisələrin iqtisadiyyatının tənzimlənməsi mənfəətinin (gəlirinin) bir hissəsinin vergilər şəklində büdcəyə ödənilməsi onların maliyyə imkanlarını aşağı saldığı üçün obyektivdir. Dövlət müəssisələrin ödəniş qabiliyyətini saxlamaq üçün optimal vergi dərəcələri, vergi güzəştləri tətbiq etməklə vergitutma mexanizmini tənzimləməlidir. Deməli *müəssisələrin iqtisadiyyatının vergi tənzimlənməsi* – təsərrüfat

subyektlərinin maliyyə dayanıqlığını saxlamaqla yanaşı, büdcəyə vergi gəlirlərinin tam daxil olmasını təmin etmək məqsədilə, dövlətin vergi siyasəti vasitəsilə həyata keçirdiyi obyektiv və qanunauyğun prosesdir [17.]

Vergi siyasəti onun əsasında formalaşmış vergi siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Vergi sistemi dövlətlə müəssisələr arasında yaranmış vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi alətidir. Vergilər təkrar istehsal prosesinə vergi tənzimlənməsi zamanı təsir etməklə yanaşı, vergituma ilə bağlı tədbirlər sistemidir. Vergi tənzimlənməsi ayrı-ayrı müəssisələrlə yanaşı, bütövlükdə iqtisadiyyatı əhatə edir. Məsələn, ümumi daxili məhsul (ÜDM) bölüşdürülərkən və yenidən bölüşdürülərkən vergilərin fiskal (bölüşdürücü) və tənzimləyici funksiyaları həyata keçirilir. Dövlət öz gəlirlərini formalaşdırmaqla onları məqsədyönlü şəkildə istehsalın dinamikası, strukturu və həcminə təsir edir.

Vergi tənzimlənməsi həmçinin dövlətin himayəçilik siyasətinin həyata keçirilməsi və ya bəzi monopolist müəssisələrə münasibətdə məhdudlaşdırıcı siyasətin aparılması üçün effektiv vasitədir. Vergilər özünün dövryyəsinin bütün mərhələlərində kapitalın həcminə təsir edir. Əgər vergilər özünün fiskal funksiyasını yerinə yetirərkən yalnız kapitalın əmtəə formasından pul formasına, yaxud əksinə dəyişməsi zamanı təsir edərsə, onda tənzimləyici funksiya ancaq istehsal və istehlak mərhələsində təsir göstərir. Birinci halda dolayı vergitutma mexanizmi, ikinci halda isə vergi güzəşti, vergi kreditləri və preferensiyaları sistemi fəaliyyət göstərir. Bu isə dövlətə yalnız əmtəə bazarında tələb və təkifə deyil, kapital bazarına nəzarət etmək imkanı verir, çünki gəlir əhali təlabatının əsasını və istehsal mərhələsində kapital fəaliyyətinin son nəticəsini təşkil edir.

Büdcə fondları (eləcə də bu fonda iqtisadiyata məqsədyönlü şəkildə təsir etmək üçün toplanmış) formasında dövlətin öz gəlirlərinin və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsindən asılı olaraq vergi tənzimlənməsi iki mərhələdə baş verir:

- mikroiqtsadi səviyyədə – təsərrüfat subyektləri səviyyəsində;

- makroiqtisadi səviyyədə – cəmiyyətin balanslaşdırılmış şəkildə inkişaf etdirilməsi məqsədilə prioritet sahələr, bəzi regionlar büdcədən məqsədyönlü şəkildə maliyyələşdirildikdə [12.]

Mikro səviyyədə vergi tənzimlənməsi məcburi qaydada müəssisə və təşkilatlar tərəfindən dövlət büdcəsinə ödəniləcək vergi, rüsum, yığım və digər məcburi ödənişlərin qanunvericilik yolu ilə müəyyən edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, müəssisələrin iqtisadiyyatına dövlət təsiri məcburi-qanunverici xarakter daşıyır. Büdcə təşkilatları istisna olmaqla, vergi öhdəliyi mülkiyyət formasından və fəaliyyətin təşkilati-hüquqi xarakterindən asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatlara şamil olunur.

Mikro səviyyədə vergi tənzimlənməsinin aşağıdakı metodları məlumdur:

- vergi güzəştlərinin dəyişdirilməsi;
- vergi dərəcələrinin diferensiallaşdırılması, artırılması və ya azaldılması;
- vergilərdən atm və ya qismən azad edilməsi;
- ödənişin vaxtının uzadılması, yaxud vergi borcunun ləğv edilməsi və ödənilmiş məbləğlərin geri qaytarılması;
- vergilərin vaxtında ödənilməsinə və digər vergi qanun pozuntularına görə cərimə sanksiyalarının tətbiq olunması;
- əsas vəsaitlərin yeniləşdirilməsinə investisiya vəsaitləri həyata keçirən müəssisələrə vergi və investisiya kreditlərinin verilməsi [13.]

Yuxarıda sadalanan metodlar müəssisələr səviyyəsində vergi tənzimlənməsi mexanizmidir və bu mexanizmin tərkibində edilmiş istənilən dəyişiklik vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətinə bilavasitə təsir edir. Mikro səviyyədə vergi tənzimlənməsi mexanizminə yalnız fiskal və tənzimləyici deyil, həmçinin təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq aktivliyini stimullaşdıran və həmin regionda sosial-ekoloji problemlərin həllində onların fəaliyyətini himayə edən tədbirlər də daxildir.

Makro səviyyədə iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi birbaşa təsir deyil, əks əlaqə prinsipi üzrə ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi vasitəsilə qismən baş verir. Vergi tənzimlənməsi digər iqtisadi rıçaqlarla (amortizasiya, kredit

siyasəti) yanaşı, ictimai istehsalın səviyyəsinə böyük təsir göstərir. Bu iqtisadiyyatda struktur inkişaf, iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinin himayə edilməsi, sosial-istehsal infrastrukturun genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Vergilər ÜDM yenidən bölüşdürücü aləti kimi iqtisadi artımın mövcud tendensiya, proporsiya və templərindən qismən ləng olmaqla iqtisadi proseslərə təsir göstərir. Ona görə vergilərin əks əlaqə prinsipi yalnız makro səviyyədə vergi tənzimlənməsi üzrə vaxtında müvafiq tədbirlərin görüldüyü halda effektiv ola bilər.

Makro səviyyədə vergi tənzimlənməsi iqtisadiyyatın antisiklik inkişafı üçün mühüm vasitədir. Əksər ölkələr iqtisadi artım tempinin tarazlaşdırılması üçün vergi mexanizmindən investisiya təlabatının tənzimlənməsi (depresiya dövründə stimullaşdırılması və iqtisadi artım dövründə məhdudlaşdırılması) üçün istifadə edir. Belə ki, vergilərin avtomatik artması istehsalın səviyyəsi aşağı düşdüyü halda vergi daxilolmalarının istehsalın həcm və tempindən geri qalır. Bu halda investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədilə vergiləri azaltmaq lazımdır [16.]

Dövlətin vergi tənzimlənməsi mexanizmi vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturuna təsiri elmi-texniki tərəqqinin müəyyən etdiyi ictimai inkişafın daha perspektiv istiqamətlərində kapital yığılı prosesini gücləndirir.

Vergi siyasəti iqtisadi siyasətin həlledici həlqəsi və makroiqtisadi proporsiyaları tənzimlənməsi aləti olmaqla, dövlətin vergi tənzimlənməsi sferasında həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksidir.

Vergi siyasəti insan fəaliyyətinin spesifik sahəsi kimi üstqurum kateqoriyasına aiddir və onunla cəmiyyətin iqtisadi bazisi arasında qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Bir tərəfdən vergi siyasəti iqtisadi münasibətlərdən yaranır, cəmiyyət iqtisadiyyatla əlaqədar olduğu üçün siyasətin seçimi və aparılmasında sərbəst deyil. Digər tərəfdən, maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi iqtisadi bazisin əsasında yaranıb inkişaf etdikcə, müəyyən müstəqilləşir (səciyyəvi qanun və məntiqi inkişafa malik olur). Məhz bu səbədən vergi siyasəti maliyyə vəziyyəti və iqtisadiyyata əks təsir göstərə bilər. Bu təsir müxtəlif ola bilər:

siyasi tədbirlər keçirməklə iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır, yaxud ləngidir. Vergi siyasətinin vəzifələrini bunlardır:

- dövlətin maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;
- bütövlükdə ölkə təsərrüfatının tənzimlənməsi üçün şərait yaratmaq;
- bazar münasibətləri prosesində əhalinin gəlirlərinin səviyyəsində yaranmış qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması.

Vergi siyasətinin üç tipi mövcuddur:

Birinci tip – “mümkün qədər çox götürmək” prinsipi ilə xarakterizə olunan **maksimum vergilər siyasəti** – vergilərin artırılması dövlət gəlirlərinin artımı ilə müşahidə olunmur və bununla da dövləti “vergi tələsinə” salır. Vergi dərəcələrinin həddinin müəyyən edilməsi çoxsaylı amillərdən asılıdır. Xarici alimlər son hədd dərəcəsini 50% müəyyən edirlər.

İkinci tip – **səmərəli vergilər siyasətidir**. Bu siyasət səmərəli vergi mühiti təmin etməklə sahibkarlığın inkişafı üçün şərait yaradır. Bu siyasətin tətbiqi zamanı sahibkar vergitutmadan maksimumu azad edilir, lakin bununla yanaşı bu dövlət vergi daxilolmalarının azalması səbəbindən sosial proqramları məhdudlaşdırır.

Üçüncü tip – **yüksək səviyyədə sosial müdafiə ilə yanaşı, yüksək səviyyədə vergitutmanı nəzərdə tutan vergi siyasəti** zamanı vergi gəlirləri müxtəlif sosial fondların artırılmasına yönəldilməsi ilə yanaşı inflyasiya spiralının yaranması ilə nəticələnir.

Güclü iqtisadiyyat zamanı vergi siyasətinin yuxarıda sadalanan bütün tipləri çox uğurla uzlaşır. Fikrimizcə, respublikamız üçün vergi siyasətinin birinci və üçüncü tiplərinin birləşməsi daha xarakterikdir.

Vergi siyasətinin hazırlanmasına elmi yanaşma onun ictimai inkişafın qanunauyğunluğuna müvafiqliyini, maliyyə nəzəriyyəsi nəticələrinin daima nəzərə alınmasını nəzərdə tutur. Bu tələbin pozulması xalq təsərrüfatında böyük itkilərə səbəb olur və bunu dövlətimizin tarixi göstərir.

Vergi siyasətinin formalaşması və vergi sisteminin yaradılması islahatların paralel bloklarının (mülkiyyət və qiymətin əmələ gəlməsi

sistemindəki və bank sferasında, pul-kredit siyasətindəki dəyişikliklər) inkişafı ilə paralel baş verir. Ona görə istənilən konkret vaxt kəsiyində vergitutma sisteminin yaradılması istiqamətində atılan istənilən addım əsasən digər islahat istiqamətləri üzrə konkret qərarın qəbul edilməsindən asılıdır.

Vergi siyasəti sahəsində konkret həll variantı seçiminə aşağıdakı amillər təsir edir:

- ❖ istehsalın artım (azalma) tempi ilə xarakterizə olunan, ölkədəki ümumi iqtisadi vəziyyət;
- ❖ inflyasiya səviyyəsi;
- ❖ pul-kredit siyasəti;
- ❖ dövlət nəzarətində olan istehsal sferası və özəlləşdirilmiş sektoru arasındakı uyğunluq.

Çox ehtimal vergi siyasəti işlənərkən bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə müraciət etmək faydalıdır. Qərbi ölkələrinin vergi tənzimlənməsi nəzəriyyə və praktikasında müharibədən sonrakı dövrdə vergi siyasəti funksional maliyyənin keysin konsepsiyasına müvafiq qurulurdu. Bu konsepsiyaya əsasən xərclərin həcmi və vergitutma norması ümumi ictimai tələbin tənzimlənməsi tələblərinə tabe olmalı və bu tələb qiymətin stabil qalması şərti ilə əmək və kapital resurslarının tam istifadə edilməsini təmin edən səviyyədə saxlanmalıdır (bu zaman büdcə bərabərliyi iqtisadi bərabərlik ilə əvəz olunur).

İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sektorunun payının aşağı düşməsi və dövlətin iqtisadi rolunun azalması (əsasən dövlət xərclərinin azalması yolu ilə onun iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsinin azalması) ilə əlaqədar, səksəninci illərdən başlayaraq tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, vergi siyasəti kəsirsiz büdcəni təmin etmək vasitəsinə çevrildi. Bu məqsədlə iqtisadi inkişaf şəraitində istehsal müəssisələri və vətəndaşlara düşən vergi ağırlığının artırılması vasitəsilə deyil, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergilərin

geniş miqyasda və məqsədyönlü şəkildə aşağı salınması fonunda dövlət xərclərinin azaldılması vasitəsilə nail olunurdu.

Vergi təzyiqinin həddən artıq olması istehsal səviyyəsinin həddən artıq aşağı düşməsinə, vergi ödənişindən yayınmalara və “kölgə iqtisadiyyatının” çiçəklənməsinə səbəb olur. Vergitutmanın optimal səviyyəsi ödəyicilərə düşən vergi yükünün elə səviyyəsini nəzərdə tutur ki, orada büdcəyə lazımı həcmdə daxilolmaları təmin etməklə, vergilər sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinə, həmçinin əhalinin həyat səviyyəsinə ağırlaşdırıcı təsir göstərmir. Bu zaman büdcə məhdudlaşdırılması bir tərəfdən rəqabət qabiliyyəti olmayan müəssisə və sahələrin, səmərəsiz istehsal strukturlarının dəstəklənməsinə yol verilməməsi üçün lazımınca ciddi və universal olmalıdır. Digər tərəfdən, vergi metodlarını təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi cəhətdən aparılmasına təsir və onların istehsal-investisiya fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması vasitəsi kimi istifadə etmək lazımdır.

Beləliklə, vergi siyasətinin formalaşmasının əsasını metodoloji zəmin təşkil edir:

- 1) vergi ödənişlərindən büdcənin gəlirlərinin formalaşması və dövlətin fiskal vəzifələrinin həllində istifadə olunması;
- 2) vergi alətindən iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin dolayı metodu kimi istifadə edilməsi.

Son nəticədə, bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün praktiki fəaliyyət ölkənin əsas probleminin həllinə, yəni iqtisadi artımın təmin olunmasına yönəldilib [11].

1.2 Dövlətin vergi siyasətinin realizə olunmasında vergi mexanizminin rolu və onun iqtisadiyyatın real sektorunun fəaliyyətinə təsiri

Ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolunun tədqiq edilməsinin aktuallığı, doxsanıncı illərin əvvəlindən respublikamızın öz müstəqilliyini elan etdikdən və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa müdaxilə prinsiplərinə tərəfdar olduqdan, dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin yalnız dolaylı metodlarından istifadə olunduqdan, eləcə də bütün istehsal vasitələrinə dövlət monopoliyasından imtina etdikdən sonra, dövlət gəlirlərinin formalaşmasının yeni mənbələrinin axtarılmasının lazım olması zərurətindən ibarətdir. Yuxarıda sadalanan şərtlər vergi anlayışının yaranmasına səbəb oldu [9].

Bütövlükdə cəmiyyətin maddi rifahı, dövlətin sərvəti düşünülmüş, ardıcıl və effektiv vergi siyasətindən asılıdır. İqtisadi proseslərin səmərəli idarə edilməsi və tənzimlənməsi üçün vergi siyasətinin işlənilib hazırlanmasında çoxsaylı alim və iqtisadçıların böyük əməyi olmuşdur.

İqtisadi artım problemi – iqtisadi nəzəriyyə və praktikanın mərkəzi nöqtəsidir. İstehsalın inkişafı və onun effektivliyi, əhalinin, eləcə də bütövlükdə cəmiyyət və dövlətin həyat səviyyəsi və onun keyfiyyətinin artırılması göstəriciləri məhz iqtisadi artım problemi ilə əlaqədardır.

İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üzrə hökumətin praktiki fəaliyyəti son nəticədə həmçinin onun həllinə yönəldilib. Bütçə-vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin həlledici həlqəsi olmaqla, gəlirlərin yığılması üzrə respublikanın bacarığı və xərclərin səmərəli idarə edilməsinə əsasən müəyyən edilən, makroiqtisadi proporsiyaların tənzimlənməsi alətidir.

İstənilən dövlət indiki inflyasiya şəraitində bazarın neqativ hadisələrinin tənzimləyicisi kimi vergi siyasətindən geniş istifadə edir. Məsələn, iqtisadi rıçaqlar arasında vergilərə mühüm yer verilir və onların köməkliyi ilə dövlət bazar iqtisadiyyatına təsir edir. Kommersiya maraqlı sahibkarlar, tabeçilik və mülkiyyət, təşkilati-hüquqi formasından aslı olmayaraq müəssisələrlə ümumdövlət maraqlarının qarşılıqlı əlaqələrin təmin və idarə edilməsinin iqtisadi metodlarından

biri də vergilərin tətbiq edilməsidir. Vergi ödəyicilərinin büdcə, banklar, yuxarı təşkilatlar və vergi münasibətlərinin digər iştirakçıları ilə qarşılıqlı münasibətləri vergilərin köməkliyi ilə müəyyən edilir [15].

Vergilər dövlət üçün mövcud olmaq məsələsidir, çünki onun fəaliyyətinin maliyyələşməsini təmin edir, dövlətin əsas gəlir mənbəyidir. Vergilər vasitəsilə toplanan pul vəsaitləri büdcə və ya dövlətin digər pul fondlarına daxil olur. Oradan isə dövlət aparatının saxlanması, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin tənin olunmasına və qanun-qaydanın saxlanması, dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsinə, büdcə sferasında çalışan işçilərə əmək haqqının ödənilməsi üçün xərclənir. Vergilər vasitəsilə toplanan vəsaitlərin lazımınca olmaması, vergi sisteminin effektiv olmaması, vergi ödənişindən kütləvi yayınma, bilavasitə dövlətin öz funksiyalarının yerinə yetirilməsinin keyfiyyətinə neqativ təsir göstərir. Dövlət vergilərdən dağlıca borudan verilən hava ehtiyacı olduğu kimi asılıdır.

ABŞ vergi idarələrinin birinin fəsadında belə bir yazı vurulmuşdur: “Vergilər – sivilizasiyalı cəmiyyətin qiymətidir”. Bizdə olduğu kimi amerikalılar da vergi ödəməyi sevmirlər. Onların fikrincə, cəmiyyətin sivilizasiyasının dəyərini qoy başqası ödəsin. Xalq çoxdur, əgər mən ödəməsəm belə nə dövlət, nə də sivilizasiyaya zərər dəyməz [10].

Bu səbəbdən hər bir vergi ödəyicisindən fərqli olaraq, daha çox vergi almağa maraqlı olan dövlət, icra olunmamasına görə vergi məsuliyyətinə cəlb edilməyə qədər məsuliyyətə cəlb olunmaq kimi ciddi vergi öhdəliyi müəyyən etmək məcburiyyətində qalır. Təsadüfi deyil ki, amerika dövlətçiliyinin “əsasını qoyan atalardan” biri olan Benjamin Franklin aforik olaraq qeyd etmişdir “Həyatda iki şey labüddir: ölüm və vergilər” [9].

Ölkəmizdə aparılan irimiq yaşlı iqtisadi, siyasi və hüquqi islahatların əsas məqsədi demokratik, müstəqil və iqtisadiyyatı inkişaf etmiş dövlət qurmaqdan ibarətdir. Keçid dövründəki mövcud problem və çətinliklərə baxmayaraq, azad bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş Azərbaycan iqtisadi inkişaf yolunda əminliklə

irəliləyir. Ölkədə rəqabətli bazar mühitinin formalaşması, fərdi sektor və sahibkarlığın inkişafı aparılan islahatlar kursu kimi artıq qaçılmaz xarakter daşıyır.

Şəxsi mülkiyyətin müəyyənədicisi rolu ilə xarakterizə olunan bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətdən öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün lazım olan xərclərini müəyyənləşdirməyi tələb edir. İrimiqləşmə prosesində özəlləşdirmə prosesi nəticəsində dövlətin sərəncamında qalan mülkiyyətin xüsusi çəkisinin az olduğu, cəmiyyətin iqtisadi bazası və idarə edilməsinin əsaslı şəkildə yenidən təşkil olunduğu indiki yeni şəraitdə, ölkənin maliyyə sistemi fəaliyyətinin və onun inkişafının, iqtisadi islahatların aparılması və əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ən etibarlı mənbəyi məhz vergilərdir.

Dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsi kimi vergi tənzimlənməsi ilk baxışdan büdcə-maliyyə fəaliyyəti sferasında ilk öncə dövlətin maraqlarını güdməlidir. Bu maraqlar isə ictimai tələbatların təmin edilməsindən və onların maliyyə ödənişindən ibarətdir. Lakin unutmamaq olmur ki, dünyanın vergi sistemləri dövlət büdcəsinin əsas formalaşma kanalı kimi xidmət etməsinə baxmayaraq, təkrar istehsalı strukturları üçün böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Optimal vergi sistemi fərdi təsərrüfat, korporativ kapital və vətəndaşların gəlirlərinin artırılması üçün real şərait yaratmaq imkanına malikdir. Son nəticədə, onların artırılması ictimai sərvətin artırılması üçün real imkan yaradır. Bu məsələlərin həlli müxtəlif vergi tənzimlənməsi və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mümkün olan metodlarının uyğunlaşması ilə təmin edilə bilər. Vergi tənzimlənməsinin son məqsədi ictimai, korporativ və fərdi iqtisadi metodların tarazlaşdırılmasından ibarətdir.

Dövlət quruculuğunda iri həcmli yenidənqurma işlərini həyata keçirə biləcək effektiv vergi sisteminin formalaşması cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının əsas problemi. Mərkəzi və regional idarəetmə (hakimiyyət) orqanları onların qarşısında qoyulmuş dövlət tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün müvafiq maliyyə bazasına malik olmalıdır.

Vergilərin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sabilliyinin təmin edilməsindəki rolu yalnız onların fiskal funksiyasının yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşmır. İndiki

bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilərin ödənilməsi mexanizmini müfəssəl bilməyən müasir müəssisə (firma) rəhbəri, sahibkar və aparıcı mütəxəssisləri, o cümlədən bilavasitə vergi agenti funksiyasını yerinə yetirən mühasibləri təsəvvür etmək mümkün deyil.

Dövlət iqtisadi həyatın gedişatına yalnız ayrı-ayrı pul vəsaitlərinə malik olmaqla təsir edə bilər. Pul vəsaitlərini isə dövlətin öz funksiyalarının yerinə yetirilməsində maraqlı olan tərəflər (vətəndaşlar və hüquqi şəxslər) təqdim edə bilər. Məhz bunun üçün vergi sistemi, yəni dövlətə məcburi ödənişlər mövcuddur.

Dövlət vergi sisteminin tənzimləyici funksiyası vasitəsilə bazarın “işinə” aktiv şəkildə müdaxilə edir, istehsalın inkişafını tənzimləyir, müəyyən sahənin və ya mülkiyyət formasının inkişafının sürətləndirilməsi, digərlərinin isə ləngiməsi üçün şərait yaradır.

Müasir şəraitdə dövlət büdcəyə vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün müxtəlif növ vergilər tətbiq etməklə, mürəkkəb vergi sistemindən istifadə edir. Vergilərin sayının çox olması, vergitutmanın ödənilmə mənbələri (əmək haqqı, səhmlər üzrə dividendlər, icarə haqqı və kapitalla görə digər gəlir formaları) və obyektlərinin (gəlir, əmlak və onun verilməsi, istehlak, idxal-ixrac) çox olmasıdır.

Vergilərin çoxsaylı olması vergi ödəyicilərinin ödəniş qabiliyyətini daha çox müəyyən etmək, ümumi vergi yükünü psixoloji cəhətdən daha az nəzərəcarpacaq dərəcədə etmək, müxtəlif gəlir formalarını əks etdirmək, iqtisadi proses iştirakçılarının hərəkətlərinə təsir etmək imkanı verir.

Vergitutma vasitəsilə fondlar formalaşır və dövlət onların hesabına aşağıdakıları həyata keçirir:

- ❖ xalq təsərrüfatında sadə və genişləndirilmiş təkrar istehsal üzrə bəzi xərcləri maliyyələşdirir;
- ❖ sosial proqramları (pensiya və sosial təminat, təhsil, səhiyyə) maliyyələşdirir;
- ❖ özünün təhlükəsizlik və müdafiəsini təmin edir;

- ❖ qanunverici, icra və məhkəmə orqanlarını, dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarını saxlayır;
- ❖ digər ölkələrə kredit verir və əvəzsiz yardımlar edir.

Vergilərin birinci və əsas funksiyası – dövlət xəzinəsi (dövlət büdcəsi və dövlətin digər pul fondları) üçün vəsait mənbəyi kimi xidmət etmək.

Bazar iqtisadiyyatında vergilərin ikinci funksiyası – bazar rəqabətinin saxlanması və inkişafı vasitəsi kimi xidmət etmək. Əmtəə istehsalçılarının vergiyə cəlb edilməsinin əsas prinsipi onun bərabərlikdir və buna bir qayda olaraq vergi dərəcələrinin köməkliyi ilə nail olunur. Mülkiyyət formasından aslı olmayaraq bütün müəssisələr üçün gəlir və ya mənfəət əldə olunması şərtləri eynidir.

Bazar iqtisadiyyatında vergilərin üçüncü funksiyası – əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin həyatının yüngünləşdirilməsi vasitəsi olmaqdır. Bu məqsədlə vətəndaşların vergiyə cəlb edilməsi sistemi, bir qayda olaraq, progressiv şkala üzrə qurulur. Progressiv şkala üzrə vergitutma zamanı daha çox gəlir əldə edənlər yüksək dərəcələrlə, az gəlir əldə edənlər isə əksinə aşağı dərəcələrlə vergi ödəyir. Bir çox hallarda bəzi vergi ödəyicisi kateqoriyaları üçün gəlirin vergi tutulmayan minimumu müəyyən edilir.

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət gəlir əldə edən iki subyekt qrupunu vergiyə cəlb edirlər: müəssisələr (hüquqi şəxslər) və vətəndaşlar (fiziki şəxslər). Əsas vergitutma obyektləri kimi müəssisənin mənfəəti (gəliri), istehsal prosesində əlavə edilmiş dəyər, mal və xidmətlərin dövriyyəsi, vətəndaşların gəlirləri və əmlakı çıxış edir. Müəssisələr tərəfindən ödənilən ən iri məcburi ödəniş, sosial-sığorta xətti ilə pensiya və müavinətlərin verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, sığorta ayırmalarıdır. Digər vergi və ödənişlərin dövlətə daxil olmaların ümumi məbləğindəki xüsusi çəkisi nisbətən azdır [12].

Vergilər ölkənin ümumi daxili məhsulunun və milli gəlirinin yenidən bölüşdürülməsi prosesində mühüm rol oynayır. Dövlət onun köməkliyi ilə öz gəlirlərini formalaşdırdıqdan sonra məqsədyönlü şəkildə iqtisadiyyat təsir edir.

Vergilər bütün dövretmə mərhələsində kapitala təsir edir. Əgər onlar özünün fiskal funksiyasını yerinə yetirərkən yalnız kapitalın əmtədən pul formasına və ya əksinə dəyişməsi zamanı təsir edərsə, əksinə vergi tənzimlənməsi həm istehsal, həm də istehlak mərhələsində təsir göstərir. Bu dövlətə yalnız mallara deyil, həmçinin kapitallara olan kütləvi tələb və təklifə nəzarət etmək imkanı verir, çünki gəlir əhalinin tələbinin və istehsal mərhələsində kapital fəaliyyətinin son nəticəsidir [13].

Vergi tənzimlənməsinin daha çox yayılmış metodları aşağıdakılardır:

- vergi daxilolmalarının həcmnin dəyişdirilməsi;
- vergitutmanın bir üsul və ya formasının digəri ilə əvəz olunması;
- diferensial vergi dərəcələri;
- vergi dərəcələri və güzəştlərinin dəyişdirilməsi;
- vergilərin əhatə dairəsinin dəyişdirilməsi və s.

Vergi tənzimlənməsi ictimai geniş təkrarın strukturuna aktiv şəkildə təsir etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət vergi mexanizminin köməkliyi ilə elmi-texniki tərəqqinin inkişaf etdiyi perspektiv sahələrə, eləcə də azrentabelli, lakin həyatı dərəcədə lazım olan istehsal və xidmət sferalarına kapital yığımasının sürətləndirilməsi üçün lazımı şərait yaradır.

Vergi mexanizmi iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş bölmələrdə yerləşən müəssisələri tam və ya qismən vergidən azad etməklə, əsas vəsaitlərin dəyərini sürətləndirilmiş amortizasiya vasitəsi ilə istehsal xərclərinə siltmək imkanı verməklə, ölkə inkişafının regional səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi üçün istifadə olunur.

Vergi tənzimlənməsi həmçinin sosial sferaya da toxunur. Bu ekalogiya, sosial infrastruktur, əhalinin sosial müdafiəsinə aiddir. Bu qəbildən olan tədbirləri investisiyalaşdıran firmaların xərcləri, bir qayda olaraq, vergitutulan mənfəətdən çıxılır [14].

Dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının elmi əsaslandırılmış və məqsədyönlü taktiki və strateji hüquqi hərəkətlərinin məcmusu kimi vergi siyasəti təkrar istehsalın tələblərini və ictimai varlığın artımını təmin edə bilər. Vergi siyasəti aparılarkən ilkin müəyyənləşdirmə kimi yalnız vergi ödəyicilərindən vergi

ödənişlərinin tutulmasının hüquqi təminatı deyil, həmçinin vergitutmanın təsiri nəticəsində yaranan iqtisadi-təsərrüfat münasibətlərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinin aparılması kimi xidmət edir. Deməli, vergi siyasəti – vergi qanunvericiliyinin avtomatik olaraq yerinə yetirilməsi deyil, həm də onların təkmilləşdirilməsidir [15].

Əgər dövlət ictimai, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqların uyğunlaşdırılmasına çalışırsa, onda taktika və strategiya əvəzəlməzdir. Əksər hallarda cari ana görə vergitutmanın kortinasiya edilməsi üzrə dövlət rəhbərliyi tərəfindən edilmiş taktiki addımlar iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmır. Bu isə yalnız vergi strategiyasının realizə olunmasına maneçilik etməklə yanaşı, bütövlükdə dövlətin iqtisadi istiqamətini dəyişir. Məhz buna görə iqtisadiyyatın inkişaf tendensiyalarına, obyektiv həqiqətə, cəmiyyətdəki sosial vəziyyətə aid alimlərin proqnozları nəzərə alınmaqla, dövlət tərəfindən hazırlanmış strategiya aşağıdakı məqsədlər güdməlidir:

1) iqtisadi – iqtisadi artımın təmin olunması, istehsalın mərhələliyinin azəiflədilməsi, inkişafdakı qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması, inflyasiya proseslərinin aradan qaldırılması;

2) sosial – mənfəətin artımının stimullaşdırılmaq və əhalinin gəlirlərinin aşağı düşməsinə yol verməməklə müvafiq sosial qrupların maraqları üçün milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi;

3) fiskal – dövlət gəlirlərinin artırılması;

4) beynəlxalq – digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, ödəniş balandı üçün əlverişli şərait yaradılması.

İdarəetmə strukturlarının taktiki hərəkətləri ilə dövlətin konstitusion hüquqi aktları ilə təsdiq edilmiş vergitutmanın ümumi strategiyası arasındakı ziddiyət büdcədəki tarazlığın pozulmasına, təsərrüfat mexanizmində fasilələrin yaranmasına, təkrar istehsal proseslərinin ləngiməsinə və son nəticədə iqtisadi böhranın yaranmasına səbə olur. Vergi siyasəti həyata keçirilərkən büdcə gəlirlərinin formalaşmasında taktiki hərəkətlərin əsaslandırılması böyük rol oynayır. Növbəti

maliyyə ilinin büdcə tapşırığı vergitutmanın ümumi strategiyası ilə razılaşdırılmalıdır. Bunu dövlət və regionların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması haqqında Konstitusiyanın qaydaları tələb edir. Azərbaycan Respublikası subyektlərinin konstitusion hüquqları büdcə sisteminin bölmələri üzrə vergilərin məhdudlaşdırılmasının hüquqi normaları müəyyən olunarkən dövlət hakimiyyəti ilə münasibətlərin xarakterini müəyyənləşdirir [14].

İqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsi dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslanmalıdır. XX əsrin əvvəlindən müasir dövlətlərin inkişaf tarixi dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsindəki rolunun gücləndiyini göstərir. Bu iqtisadiyyatda yaranan qlobal xarakterli problemlərlə (böhran, işsizlik, istehsal səviyyəsinin aşağı düşməsi və s.) əlaqədardır. Buna 1930-cu illərdə inkişaf edən

İqtisadi böhran dövründə ABŞ və bir sıra avropa ölkələrindəki siyasəti parlaq nümunə kimi göstərmək olar.

İqtisadiyyat – malların (işlərin, xidmətlərin) istehsal və satışı məsələsi üzrə qarşılıqlı surətdə aslı olan müxtəlif formalı çoxsaylı təsərrüfat subyektlərindən ibarət olan mürəkkəb sistemdir. Bundan başqa, müəssisələr dövlətlə qarşılıqlı əlaqələrdə çıxış edir. Bu münasibətlər həm istehsal (dövlət sifarişlərinin yerinə yetirilməsi), həm də maliyyə (ayrı-ayrı istehsal sahələrinin büdcədən məqsədli maliyyələşdirilməsi, dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi) xarakterli ola bilər.

Şəkil. 1.2. Vergi siyasəti strategiyasının məqsədi

Müasir dövrdə müəssisələrin dövlətdən kənar, eləcə də dövlətin özünün vahid iqtisadi systemsiz mövcud olması mümkün deyil. Əgər müəssisələr xarici firma və təşkilatlarla qarşılıqlı təsərrüfat münasibətlərində iştirak edirsə, onda dövlət həmin iqtisadi subyektlərin hüquqlarını həm ölkələrin daxilində, həm də onların hüdudlarından kənar qoruyur. Müəssisələrin hüquqları müvafiq qanun və digər

sənədlərə əsasən qorunduğu üçün həmin təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin qarantı rolunda çıxış etmiş olur.

İqtisadi bazis bütün cəmiyyətin mövcudluğu üçün maddi bazadır. Deməli, cəmiyyəti obyektiv iqtisadi qanunlar üzrə inkişaf etməli olan iqtisadi mühit kimi təsəvvür etmək olar. Bu o deməkdir ki, dövlətin iqtisadi siyasəti iqtisadi qanunlar nəzərə alınmaqla formalaşmalıdır və onların pozulması və ya hər hansı kənarlaşma iqtisadi məsələlərin həllində volyuntarizmə səbəb olur. Qanunların sisteməlik olaraq pozulması isə nəticədə iqtisadiyyatın idarə edilməsinin inzibati-komanda sisteminin müəyyən edilməsi ilə nəticələnir. İqtisadi bazis kimi obyektiv iqtisadi qanunlar üzrə inkişaf etməli, siyasi tənzimləmə isə obyektiv ictimai və real iqtisadi qanunlar üzrə inkişaf etməlidir. Eyni zamanda cəmiyyətdə qəbul olunmuş hüquqi qanunlar obyektiv ictimai-iqtisadi qanunlara əsaslanmalıdır [12.]

Siyasi üstqurum iqtisadi bazislə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Siyasi üstqurumun mövcudluğunun maddi bazası iqtisadi bazis olmasına baxmayaraq, eyni zamanda siyasi üstqurum müvafiq hüquqi-normativ baza qəbul etməklə iqtisadi bazanın həyat fəaliyyətinə təsir edir. *İqtisadi qanunlara riayət olunması* iqtisadiyyatın səmərəli inkişafının başlıca şərtidir. Onların pozulması və ya inkar edilməsi bu şərtlərdən kənarlaşmalar nəticəsində iqtisadiyyatı çıxılmaz vəziyyətə qoya bilər. İqtisadiyyatın qanunauyğun inkişafının pozulması səbəblərindən ən mühimi cəmiyyətin srtukturlarından birinin rolunun artmasıdır. Obyektiv iqtisadi qanunların inkar edilməsi yalnız inzibatçılığa, iqtisadiyyatda dövlətin rolunun mütləq inkarı isə son nəticədə iqtisadi həqiqətdəki mürəkkəb vəziyyəti sadələşdirir [16].

Cəmiyyətin siyasi üstqurumu kimi dövlətin fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri iqtisadi siyasətdir. Dövlət iqtisadi siyasət vasitəsilə bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir, onda baş verən ayrı-ayrı tendensiya və proseslərə təsir edir.

İqtisadi siyasət aşağıdakı istiqamətləri üzrə həyata keçirilir:

- istehsal münasibətlərinin qurulması;
- iqtisadiyyatın strukturunun təşkili və tənzimlənməsi;

- ölkənin maliyyə (pul-kredit və büdcə-maliyyə) sisteminin təşkili və tənzimlənməsi.

İqtisadi siyasət – ölkə iqtisadiyyatının taktiki-strateji baxımdan cəmiyyət qarşısında duran vəzifələrin həllini təmin edən məqsəd və tədbirlər sistemidir. İqtisadi siyasət cəmiyyətin xeyrinə iqtisadi qanunauyğunluq və meyllərə əsasən hazırlanır. İctimai geniş təkrar istehsal prosesi iqtisadi siyasətin elmi əsaslandırılmasından, yəni iqtisadiyyatın inkişafının nə qədər qanunauyğun olmasından çox aslıdır. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafı üstqurum münasibətlərinin struktur bölmələri olan siyasi, hüquqi, mənəvi-əxlaqi münasibətlərə və iqtisadi siyasətin inkişafı və təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır.

Bazis münasibətlərinin inkişaf qanunauyğunluğuna əsaslanan iqtisadi siyasət iqtisadi bazis və siyasi üstqurumun proporsional inkişafının təmin edilməsi ilə əlaqədar dövlət fəaliyyətidir. Dövlətin iqtisadi siyasət sahəsindəki fəaliyyətinin dəyişkən güc olması üçün o istər ictimai inkişafın prioritet kriteriyalarını, istərsə də iqtisadi qanunların həyata keçirilməsi metodları və iqtisadi inkişaf tendensiyalarını düzgün əks etdirməlidir. İqtisadi siyasət cəmiyyətin siyasi üstqurumunun fəaliyyət istiqaməti olmaqla, iqtisadiyyatın inkişafına dövlətin məqsədyönlü təsir aləti olmalıdır. Bu səbəbdən iqtisadiyyat obyektiv iqtisadi qanunlara əsasən inkişaf etməli, dövlətin fəaliyyəti həmin qanunların təsiri ilə əlaqədar iqtisadiyyatdakı proses və tendensiyaların tənzimlənməsindən ibarət olmalıdır [17].

İstehsal münasibətlərinə toxunarkən demək lazımdır ki, onlar dövlət tərəfindən ayrıca müdaxilə obyektinə olmamalıdır. Birincisi, bu münasibətlər ictimai istehsal forması olaraq nisbətən daimi olmalıdır. İkincisi, onlarda tez-tez dəyişikliklərin baş verməsi siyasi üstqurumun dəyişilməsinə səbəb olur ki, bu da cəmiyyətdə siyasi-iqtisadi qeyri-sabitlik yaradır. İqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması cəmiyyətin inkişafının sosial-iqtisadi gedişatı ilə diktə olunmalıdır. Bu halda dövlət ictimai inkişafın bu mərhələsində daha prioritet hesab olunan istehsal sahələrinə maliyyə dəstəyi göstərməlidir [19].

Maliyyə sistemi – iqtisadi siyasətdə daha çox dövlət təsirinə məruz qalan istiqamətdir. Birincisi, bu ölkədə pul dövriyyəsinin təşkili ilə əlaqədardır, çünki dövriyyədə olan pul məbləği və əmtəə kütləsinin qiyməti arasındakı optimal nisbət saxlanması daimi dövlət tənzimlənməsi tələb edir. İkincisi, o dövlət xərclərinin artması və ya gəlirlərinin az olması ilə əlaqədar dəyişən dövlət büdcəsinin hər il formalaşması ilə əlaqədardır. Beləliklə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində əsas istiqamət ölkənin maliyyə sistemində baş verən proses və tendensiyaların tənzimlənməsidir. İqtisadiyyatın maliyyə tənzimlənməsi maliyyə siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bir halda ki, maliyyə siyasəti iki istiqamətdə aparılır: pul-kredit və büdcə-vergi onda, pul, kredit, büdcə və vergi siyasətləri ilə ifadə olunan istiqamətlər üzrə məqsəd və tədbirlər sisteminin formalaşması zərurəti yaranır [14].

1.3. Dövlətin vergi siyasətinin formalaşmasında vergilərin tənzimləyici rolu

Müasir effektiv dövlət siyasətinin əsasını büdcə sisteminin formalaşması prinsipləri və fəaliyyəti cəmiyyətin maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə yönəlmiş vahid vergituma sistemi təşkil edir.

Müxtəlif səviyyəli büdcələrə vergilərin ödənişi təsərrüfat subyektləri və vətəndaşların vəzifəsi, onların sonradan dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanları (bələdiyyələr) tərəfindən bölüşdürülməsi isə istənilən dövlətin əsas funksiyalarına daxildir. Eyni zamanda müxtəlif informasiya mənbələrində mövcud vergitutma sisteminin effektivliyi, onun fəaliyyətinin iqtisadi aspektləri, vergi ödəyicisinə düşən vergi təzyiqinin həddən artıq olması, onun fiskal funksiyasının tənzimləyiciyə münasibətdə üstünlük təşkil etməsi ilə əlaqədar diskussiyalar aparılır.

Müasir dövlətlərdə fiskal siyasətin əsas məqsəd və vəzifəsi vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin bir hissəsinin vergi formasında daima və mütəmadi olaraq tutulmasıdır.

Eyni zamanda vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin bir hissəsinin onların istəyi olmadan rəsmi hakimiyyət orqanlarının xeyrinə tutulmasının tarixən mövcud olan həyatımıza daxil olan praktikasını, fiskal münasibətlərinə tamamilə başqa məna verir. Vergitutmanın labüdlüyü arxasında dövlət tərəfindən birtərəfli, əvəzsiz və məcburi tutulması, eləcə də təsərrüfat subyektləri və əhəlinin gəlirlərinin bölüşdürülməsi mexanizmi gizlənilir.

Maliyyə kateqoriyası kimi vergilərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi və pul vəsaitlərinin məqsədli dövlət fondlarına maliyyə rüsurslarının cəlb edilməsi səbəbindən dövlətlə vergi ödəyiciləri olan hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan maliyyə münasibətlərini xarakterizə edir [11].

Deməli, vergi maliyyə resursu kimi dövlətlə (fiskal aparat tərəfindən toplanmış pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsinə nəzarət həyata keçirən rəsmi hakimiyyət orqanı kimi), tərkibinə müxtəlif təsərrüfat fəaliyyət növləri ilə məşğul

olan vergi ödəyicilərinin daxil olduğu, desentralizasiya olunmuş iqtisadi sektor arasında yaranan münasibətlərin iqtisadi əsasıdır. Vergi münasibətlərinin dəyişkən xarakterə malik olması isə onlara dövlət quruluşu və onun iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsi formasına müvafiq məna və məzmun verir.

Vergi sisteminin formalaşması dövlətin yaranması və onun strukturunda iqtisadi mülkiyyət strukturlarının (kollektiv və fərdi) yaranması ilə əlaqədardır. E. Panov qeyd edir ki, iqtisadi siyasətin əsasında vergilərin mahiyyətini aşağıdakı nəzəri qaydalarla ifadə edən vergitumanın “instrumental” konsepsiyası formalaşmışdır:

Birincisi, iqtisadiyyarın müəyyənədicisi rolu və siyasətin bütün ictimai münasibətlərə əks təsiri şərtilə, iqtisadiyyat və siyasət ayrıca, lakin cəmiyyətin qarşılıqlı surətdə aslı olan həyat fəaliyyəti sferasıdır.

İkincisi, siyasət və iqtisadiyyat sferasında ictimai və fərdi maraqların əks tərəfi kimi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti haqqında təsəvvür formalaşır. Bu vəziyyətdən çıxmaq vasitəsi kimi vergitutma fenomenini ictimai və ya kollektiv maraq və tələbatların realizə olunması məqsədilə, vətəndaş cəmiyyətinə dövlətin təsiri üsuludur [12].

Beləliklə, vergilər fərdi güc və kollektiv maraqların həyata keçirilməsi istiqamətində vasitələrin toplanması və yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə həyata keçirilməsi “aləti” kimi təqdim olunur.

Bununla yanaşı hüquqi və fiziki şəxslər baxımından müxtəlif səviyyəli büdcələrə vergilərin ödənilməsinin vacibliyi mülahizə olunarkən, rəsmi hakimiyyət orqanları qarşısında duran vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bu ödənişlərin məqsədli təyinatında deyil (bu amilin dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşmasında mühüm rol oynamasına baxmayaraq), tutulan resursların tutulmasının son dərəcə faydalılığına əsaslanmaq lazımdır.

Vergi ödəyicisi ondan tutulan hər manatın sərfəli olmasını, bütövlükdə dövlətin iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş vasitə kimi deyil, onlar tərəfindən ilk növbədə əmanət, investisiya resursu, müəyyən fərdi rifah növünün

əldə edilməsi üçün vasitə, həm də mənfəət əldə edilməsi vasitəsi kimi dəyərləndirirlər.

Bu tutulan verginin ümumiləşdirilmiş ünvanın (əksər hallarda vergi ödəyicilərinin fərdi iqtisadi məqsəd və maraqlarına zidd olan dövlətə) maraqlarına yönəldildiyi üçün baş verir. Mərkəzləşdirilmiş iqtisadi sektordan əks tərəfə, yəni vergi ödəyicisinin sərəncamına daxil olan ictimai rifah və xidmətlərin həcmi və keyfiyyəti onların ümidlərini doğrultmur.

Vergilər həmçinin müvafiq mal qruplarının əhali tərəfindən istehlakının tənzimləyicisi kimi çıxış edir. Məsələn, aksizlərin artırılması bu verginin şamil edildiyi mallara münasibətdə əhalinin tələb və alıcılıq qabiliyyətinə təsir edir və onların bir qismi kumulyativ, gücləndirici effektdə malikdir. Karbohidrogen xammalından istehsal olunmuş məhsullara görə aksizlərin artırılması Misal üçün yanacaq-sürtgü materiallarının qiymətini artırmaqla yanaşı, fərdi avtonəqliyyat vasitələrinin xərclərinin, mənzil-kommunal təsərrüfatı tərəfindən göstərilən xidmətlərin dəyərinin, ictimai nəqliyyatda gediş haqqının, qida məhsullarının qiymətinin artmasına səbəb olur.

Dövlət həmişə əhalinin gəlirlərinin tənzimlənməsi və idarə edilməsində aktiv iştirak etmişdir. Tənzimləmə aləti kimi əhali gəlirlərinin formalaşması prosesinə təsiri yalnız konkret cəmiyyətin tarixi inkişafına və onun qaşısında duran məqsədlərə hansı dərəcədə cavab verdiyi halda effektiv olan vergilər çıxış edir. İqtisadiyyatın desentralizə olunmuş sektorunun, müxtəlif səviyyəli büdcələrin əsas ödəyiciləri olan fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirləri vergi dərəcələrinin həcmindən aslıdır. Vergi dərəcələri yüksək olduqca vergi ödəyiciləri “kölgəyə çəkilməyə” çalışır, məcburi ödənişlərin həcmnin minimallaşdırılması üçün müxtəlif sxem və üsullar fikirləşirlər. Vergi dərəcələrinin həcmi həmçinin istehsal xərclərinə, deməli həm də mal və xidmətlərin qiymətinin formalaşmasına təsir edir ki, bu da əhalinin həyat səviyyəsinə müxtəlif qruplar arasında qarşılıqlı əlaqələrdə özünü biruzə verir. Bundan başqa, vergilər dövlətin sosial siyasətinə təsir etməklə, inflyasiyanın səviyyəsinə təsir vasitəsi kimi xidmət edir.

Son onilliklər ərzində vergitutma sahəsində aparılan islahatlar dolayı vergilərin (aksizlər, ƏDV, rüsumlar) dərəcələrinin dəyişməsinə, son nəticədə isə qiymət artımının, inflyasiyanın artmasına, əhali gəlirlərinin azalmasına səbəb oldu.

Vergi islahatları aparılarkən əsas diqqət birbaşa vergilərdən dolayı vergilərə kiçilməsinə verildi ki, nəticədə dövlətin mövcud fiskal siyasəti vergi yükünün bütün ağırlığı dolayı vergiləri həm imkanlı, həm də aztəminatlı vətəndaşlar ödədiyi üçün əhalinin daha aztəminatlı təbəqəsinə düşdü.

Digər tərəfdən əgər vergitutmanın ağırlığı sahibkarlıq sektoruna yönəldilsə, onda ortalama alınır və bu halda iqtisadiyyatın real sektorunun nümayəndələrinin öz fəaliyyətlərinin nəticələrinə olan maddi maraqlarına olan maraqları azalır və nəticədə yenə büdcə vergi daxilolmalarının həcmi azalır. Hər şeydən əvvəl toplanılan vergilər büdcə üçün dövlətin tələblərinin, yəni xərclərinin ödənilməsi üçün lazım olan vəsaitləri təmin etməlidir.

Vergi ödəyicilərinin əsas vəzifəsi vergilərin ödənilməsi deyil, cari istehlakın və özünün investisiya maraqlarının həyata keçirilməsi üçün yığımın təmin edilməsi məqsədilə mənfəətin (sahibkarlar üçün) və gəlirlərin (fiziki şəxslər üçün) alınması olmalıdır. Vergilərin məcburiliyini nəzərə alsaq, onda onun əsas vəzifəsi vergi ödənişləri nəzərə alınmaqla, özünün fəaliyyəti və inkişafı üçün lazım olan vəsaitlərin təmin olunmasıdır. Bu halda vergi sistemi qurularkən dövlətin həll etməyə çalışdığı iki problem ortaya çıxır.

Birinci məsələ – eyni zamanda büdcəyə lazımı qədər vəsaitlərin daxil olmasını və iqtisadi münasibətləri subyektlərinin inkişafı üçün əlverişli olan səviyyədə, vergilər şəklində mülkiyyətçilərdən tutulacaq gəlirlərin həddinin müəyyən edilməsidir.

İkinci məsələ – tətbiq olunmuş vergi sistemində sahibkarlığın əks reaksiyasının müəyyən edilməsidir, yəni vergiləri bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına təsirinin öyrənilməsidir.

Vergituma prosesində ödəyicilər üçün vergi təzyiqinin optimallaşdırılması problemi yaranır, özü də bu problem vergi yükünün səviyyəsinin yüksək olması ilə

əlaqədar deyil. Vergi ödənişlərinin oprimallaşdırılmasına (azaldılmasına) olan təlabat məhz vergitutmanın məcburi xarakter daşımından irəli gəlir [13].

Apardığımız tədqiqata əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, gəlir səviyyəsi nəzərə alınmaqla fiziki şəxslərdən tutulan vergi dərəcələrini diferensiallaşdırmaq lazımdır. İstehsal səviyyəsini artırmamaq, yeni iş yerləri açmadan vergi yükünün hüquqi şəxslərdən vətəndaşların üzərinə keçirilməsi ağılasığmazdır.

İstənilən ölkənin vergi siyasəti ölkə iqtisadiyyatının investisiya komponentlərinə əsaslanan vergi potensialının yaradılmasına yönəldilməlidir. Tətbiq edilən vergilər, onların formalaşmasının metod, forma və prinsipləri vergi sisteminin əsasını təşkil edir. Vergitutma dövlətin bazar iqtisadiyyatına təsir etdiyi mühüm iqtisadi rıçaqlardan biridir. Bütövlükdə vergi sistemi dövlətlə təsərrüfat subyektləri arasındakı münasibətlərdə vergitutma nəzəriyyəsinin bir sıra prinsiplərinə əsaslanır. Ölkənin vergi ödəyicilərinin büdcə, eləcə də yuxarı təşkilatlar, bank və vergi hüquq münasibətinin digər iştirakçıları ilə qarşılıqlı münasibətləri vergitutma sistemindəki mövcud hədudlarda formalaşır. Ümumdövlət maraqları ilə müxtəlif mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formalı təşkilatlar, sahibkarların kommersiya maraqları arasındakı qarşılıqlı əlaqə iqtisadi idarəetmə metodlarından biri olan vergilərin tətbiqi vasitəsilə nail olunur.

Vergitutma sistemi mövcud qarşılıqlı əlaqələr hesabına müəyyən dərəcədə özünütənzimləmə, yəni avtomatik olaraq dövlət xərcləri azaldıqda vergi daxilolmalarını artırmaq, əksinə artdıqda isə azaltmaq qabiliyyətinə malikdir [15]. Vergitutma sahəsindəki dövlət siyasəti onun iqtisadi siyasəti ilə müəyyən edilir və özünün fərdi prinsiplərinə malikdir. Bu siyasət yalnız büdcə proseslərinə deyil, həmçinin mövcud olan bütün iqtisadi problemlər kompleksinə makroiqtisadi effektiv təsir vasitəsi ola bilər. Bununla yanaşı, vergitutma sahəsindəki yalnız fiskal məqsədlər güdən düşünülməmiş siyasət vergini ödəmək üçün heç bir vəsaitin olmaması durumuna səbəb ola bilər ki, bu da dövlətin maliyyə sisteminin dağılması ilə nəticələnəcək.

Bütün səviyyələrdə büdcələrin maliyyə probleminin həllində iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mühüm rol oynayır, çünki bu regionlar və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının artımına təsir edir [12]. Ölkəmizin büdcə sistemi üçpilləli olduğu üçün müvafiq olaraq vergi sistemi həmin struktura malikdir: dövlət vergiləri, muxtar respublika vergiləri, yerli (bələdiyyə) vergilər. Bütün səviyyələrdən olan büdcələr arasındakı qarşılıqlı əlaqə dövlət tərəfindən həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti ilə təmin olunur.

Ümumdövlət təcrübəsi büdcə gəlirlərinin strukturlaşdırılması məsələsinin həllinə müxtəlif yanaşmalara üstünlük verilir. Büdcədaxili sistem, regional və yerli büdcələrin müxtəlif vergi daxilolmaları ilə təmin olunması üçün vergilərin mümkün məhdudlaşdırılmasından istifadə edilir. Eyni zamanda dünya təcrübəsi göstərir ki, vergitutma sistemi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mövcud iqtisadi mexanizmidir. Vergitutma sahəsində düzgün vergi siyasəti yalnız müəssisələr və fiziki şəxslər tərəfindən özlərinin vergi öhdəliklərinin qeyri-şərtsiz yerinə yetirilməsindən daha çox onların sahibkarlıq aktivliyi dəstəklənməsi və inkişafına yönəldilməlidir [18].

Ədalətli, mükəmməl, aktiv fəaliyyətdə olan vergituma sisteminin yaradılması problemi büdcə sistemi daxilində vergi daxilolmalarının məhdudlaşdırılması vasitəsilə müxtəlif səviyyəli büdcə gəlirlərinin optimal strukturlaşdırılması yolu ilə həll oluna bilər. Effektiv strukturlaşdırma dövlət və yerli büdcələri vergi daxilolmalar şəklində əlavə gəlir mənbələri ilə təmin edir.

Ölkənin böhrandan çıxması baxımından vergi siyasəti sahəsində dövlətin rolu məsələsində müasir iqtisadçıların fikirləri fəqlənir. Bəzi iqtisadçılar hesab edir ki, dövlət özünün iqtisadiyyata müdaxiləsini gücləndirmək, vergi daxilolmalarını artırmaqla dövlət vəsaitləri hesabına maddi istehsal sferasında investisiya prosesini stimullaşdırmalıdır. Digərilərinin fikrincə isə əsas üstünlük verginin stimullaşdırıcı və tənzimləyici funksiyalarına verilməlidir. Bəzi vergilər üzrə vergitutma bazasının genişləndirilməsi hesabına vergi yükünün azaldılması, vergi yükünün yenidən bölüşdürülməsi makroiqtisadi səmərə verə bilər.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na müvafiq olaraq vergi siyasətinin əsas vəzifə kimi yaxın gələcəkdə büdcə dayacaqlığını təmin edə biləcək stabil və effektiv vergi sistemi yaradılması müəyyən edilmişdir [4]. Yaxın perspektivdə vergi siyasətinin prioritet məqsədləri investisiyanın dəstəklənməsi, insan kapitalının inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin artırılması olmaqda davam edir. Qəbul edilmiş vergi siyasətinə müvafiq olaraq vergi stimullaşdırılması tədbirləri kimi aşağıdakı aktual istiqamətlər üzrə vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- investisiyanın dəstəklənməsi və insan kapitalının inkişafı;
- maliyyə institutlarının vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi və Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin yaradılması;
- vergi uçotunun sadələşdirilməsi və onun mühasibat uçotuna uyğunlaşdırılması;
- müəyyən ərazilərdə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- ticarət fəaliyyətinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi.

Qarşıda qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ictimai, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqların uyğunlaşdırılması lazımdır ki, bu da müəyyən taktika və strategiya tələb edir. Vergitutmanın kordinasiyası üzrə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmamış atılmış addımlar vergi strategiyasının həyata keçirilməsinə maneçilik törədir və bütövlükdə dövlətin iqtisadiyyatına maneçilik törədir.

Dövlətin vergi strategiyası obyektiv həqiqətə əsasən aşağıdakı vəzifələr güdməlidir:

- ❖ *iqtisadi* – iqtisadi artımın, istehsalın inkişafı və genişləndirilməsi, inflyasiya proseslərinin aradan qaldırılması vəzifələri;
- ❖ *sosial* – mənfəətin artımının stimullaşdırılması və ölkə əhalisinin gəlirlərinin aşağı düşməsinin qarşısının alınması hesabına ayrı-ayrı sosial qrupların maraqları baxımından ümumi milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi məsələsini həll edən vəzifələr;

- ❖ *fiskal* – dövlət büdcə gəlirlərinin doldurulması vəzifələr;
- ❖ *beynəlxalq* – digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələri gücləndirən vəzifələr [15].

Dövlət tərəfindən aparılan vergitutmanın ümumi strategiyası və idarəetmə strukturunun hərəkətləri arasındakı ziddiyət büdcə tarazlığının pozulmasına, təsərrüfat mexanizmində fasilələrə və son nəticədə böhrana səbəb olur. Vergi siyasəti aparılarkən taktiki hərəkətlər böyük rol oynayır. Dövlətin əsas funksiyası proses və tendensiyaların tənzimləməsindən ibarət olmalıdır, çünki iqtisadiyyat obyektiv iqtisadi qanunların təsiri altında iqtisadiyyada yaranan obyektiv iqtisadi qanunlar üzrə inkişaf edir.

Fəsil 2. Vergi siyasəti iqtisadiyyatın real sektoruna investisiyanın stimullaşdırılması aləti kimi

2.1. İnvestisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmi

Vergi siyasətinin köməkliyi ilə investisiyanın tarazlaşdırılmış iqtisadi artımın təmin olunması məqsədilə ümumi təklifin tənzimlənməsinin effektiv istiqamətlərdən biridir. İndiki şəraitdə vergi siyasəti alətlərinin köməkliyi ilə investisiyanın stimullaşdırılması problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə vergi siyasəti inkişaf etmiş ölkələrin vergitutma təcrübəsinin elementlərinə əsasən formalaşmışdır. Keçid dövründə yaradılmış vergitutma sistemi bir sıra çatışmamazlıqlara malik olduğu üçün bəzi hallarda investisiya aktivliyinə ləngidici təsir göstərdi [14.]

Müasir ölkə iqtisadçılarının fikirləri əsasən ölkə iqtisadiyyatını böhrandan çıxartmaq prosesində dövlətin, xüsusilə vergi siyasətinin rolu məsələsində ziddiyətlidir. Bəzi iqtisadçıların fikrincə, maddi istehsal sferasında investisiya prosesini iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi, vergi ödənişlərinin və dövlət xərclərinin artımı stimullaşdırır bilər. Ümumi təklifi sənayeləşdirməklə yanaşı, vergi ödənişlərinin artırılması, faiz dərəcələrinin və dövlət borcları üzrə xərclərin azalmasına səbəb ola bilər. Onların fikrincə, vergilərin fiskal xassəsinin dərk edilməsi vergi siyasətinə bəzi prinsipial məsələləri (güzəştləri azaltmaq və onların tətbiqi üzərində ciddi nəzarət edilməsi, fiskal üstünlüyünün və vergi münasibəti iştirakçılarının məsuliyyətlərinin artırılması və s.) yenidən qiymətləndirmək, eləcə də vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesinin konkret istiqamətlərini müəyyən etmək imkanı verir. Bu mövqedə olan iqtisadçılar vergilərin fiskal funksiyasına üstünlük verirlər. Digər iqtisadçıların fikrincə, üstünlük vergi sisteminin tənzimləyici-stimullaşdırıcı funksiyalarına verilməlidir. Onlar əsas makroiqtisadi effektdə bəzi vergilər üzrə vergitutma bazasını genişləndirmək hesabına vergi ağırlığının azalması, vergi sisteminin strukturunun dəyişdirilməsi və vergi yükünün yenidən bölüşdürülməsinə üstünlük verirlər. Vergi sisteminin bu cür təkmilləşdirilməsi səksəninci illərdəki liberal islahatların təcrübəsinə əsaslanır. Bir

sıra tədqiqatçıların fikrincə, fundamental nəzəriyyəyə əsaslanan və hazırkı dövrdə tətbiq olunan stabilləşdirmə metodları respublikaamızdakı qeyri standart vəziyyət səbəbindən gözlənilən nəticə verməmişdir [16.]

İqtisadi islahatlar zamanı ölkəmizdə investisiyanın qoyuluşunun azalması daha kəskin və uzunmüddətli oldu. Bunun baş verməsinin başlıca səbəbi vergitutma mexanizmində islahatların kompleks şəkildə aparılmaması, vergilərin yığılması səviyyəsinin aşağı olması, vergi borclarının artması və iqtisadiyyatın sosial sferasının investisiyalaşdırılmasına bilavasitə təsir göstərən digər amillər kimi problemlərin ləng həll edilməsidir. [14.]

Gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının stabilliyi və artımı vergitutma sahəsində effektiv islahatların aparılması vasitəsilə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasından aslıdır. Vergi siyasəti iqtisadiyyatın sosial sferasına investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasında vergi potensialının reallaşdırılması üçün əlverişli iqtisadi mühitin yaradılmasına yönəldilməlidir [16] (şəkil 1).

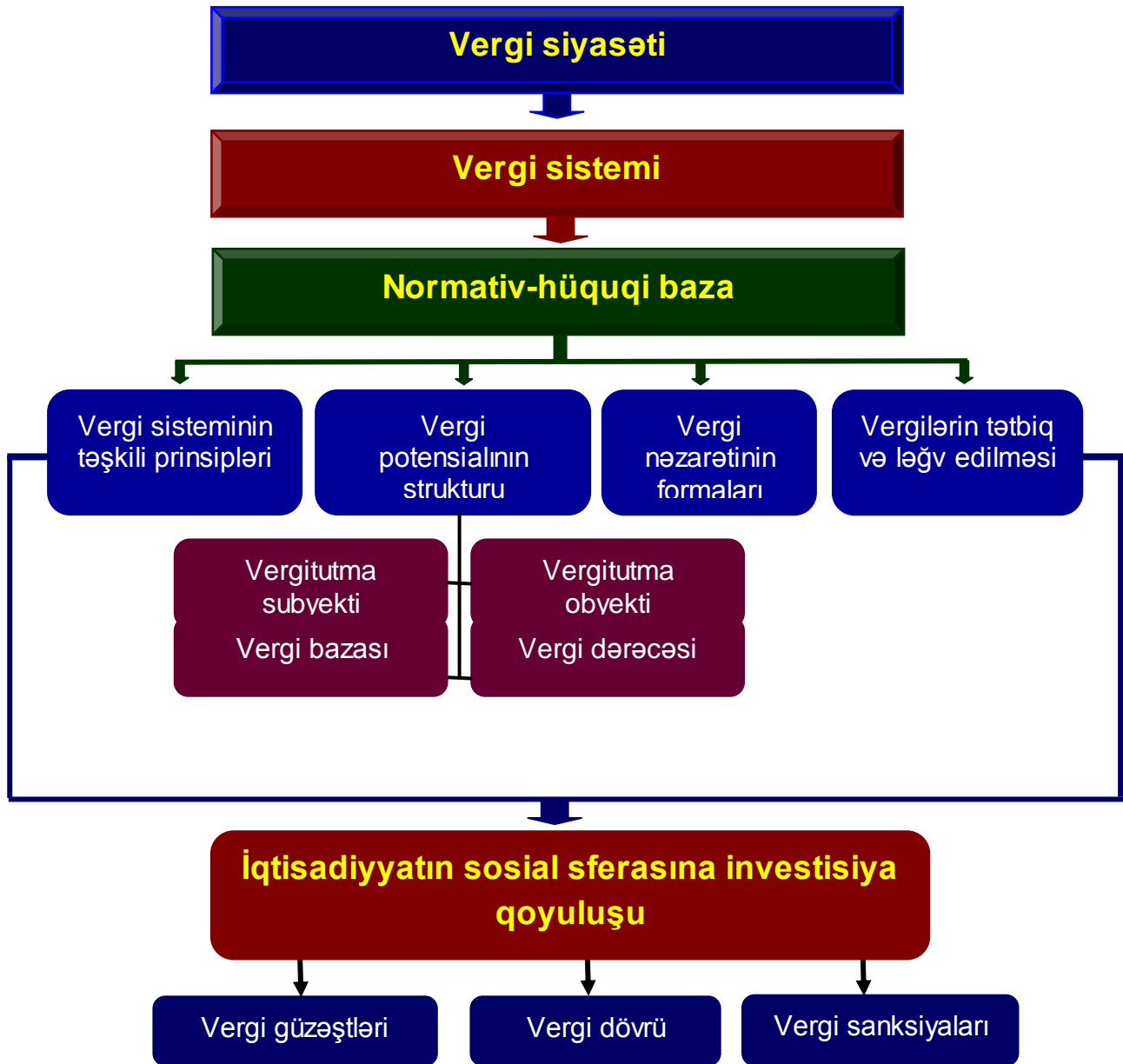
Vergi stimullaşdırılması – investisiya proseslərinin fasiləsizliyi üçün vergi alətlərindən istifadə olunmaqla ölkənin inkişafına dövlətlətin məqsədyönlü təsiridir.

Vergi siyasətinin hazırlanması və realizə olunması prosesində iki fundamental institut mövcuddur: vergi potensialı və vergi yükü.

Keyfiyyətli təhlilə əsasən vergi potensialı dedikdə, vergi siyasətinin realizə olunması vasitəsilə hüquqi sahədə mövcud vergitutma sistemi vasitəsilə mobilizə oluna biləcək maliyyə rəsurslarının məcmusu nəzərdə tutulur. Vergi siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi prosesində vergi potensialı və vergi yükü daima əlaqələndirilir. Onların nisbəti vergi siyasətini qiymətləndirmək və onların iqtisadiyyatın real sektorunda sosial sferanın investisiyalaşdırılması prosesinə təsirinin effektivliyini qiymətləndirmək imkanı verir (şəkil 2). [19].

Beləliklə, regional səviyyədə investisiya qoyuluşunun əsas komponentlərindən biri vergi potensialıdır. Vergi potensialı iqtisadi subyektlərə düşən vergi yükünü artıran və investisiya rəsurslarının həcmi azaldan cəmi vergi ödənişləri, həmçinin

iqtiadiyyatın sosial sferasına yönəldilən büdcə vəsaitlərinin həcmi azalması ilə xarakterizə olunur.

Şəkil 2.1. Vergi sisteminin komponentlərinə və investisiyanın formalaşmasına vergi siyasətinin təsirinin strukturu

Vergi komponentlərinin elementlərini dəyişdirilməsi potensiala təsir etmək və sosial sferaya investisiya qoyuluşunu formalaşdıran vergiləri optimallaşdırmaq imkanı verir. Regionların investisiyalaşdırılması üzrə fəaliyyət onların maliyyələşmə mənbəyinin olmaması səbəbindən məhdudlaşır. Bu səbəbdən vergi potensialının qiymətləndirilməsi iki yolla aparıla bilər: faktiki vergi daxilolmaları üzrə və vergi ağırlığı göstəricisi üzrə [18.]

Vergi potensialı – qanunvericiliyə uyğun olaraq vergitutma bazasına, vergi dərəcələrinə, müəyyən edilmiş metodikaya müvafiq olaraq hesablanmış maksimal dərəcədə mövcud olan büdcə vergi daxilolmalarının məcmusudur. Bu səbəbdən, investisiya qoyuluşunun formalaşmasını tərəflərin malik olduqları imkanlar, iqtisadiyyatda vergi potensialını formalaşdıran vergi siyasətinin alətləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirmək lazımdır [13.]

İqtisadiyyatın sosial sferasına investisiya qoyuluşunun vergi stimullaşdırılması vergi siyasətinin realizə olunması, vergi sistemində islahatlar aparılması, vergi

potensialının formalaşması və onun proqnozlaşdırılması üçün informasiya bazasının artırılması yolu ilə mümkündür.

Bu səbəbdən investisiya səviyyəsinin, onların keyfiyyətinin və yerləşdirilməsinin səmərəliliyinin artırılması regionun vergi potensialına investisiya artımı üçün əlverişli mühiti təmin edir.

İqtisadiyyatının modernləşdirilməsinin ilkin vəzifələrindən biri iqtisadi artımın yüksək tempinin dayanıqlı saxlanması, innovasiyaların stimullaşdırılması, yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyat modelinə keçilməsidir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində vergi siyasəti mühüm rol oynayır. Ölkəmizin iqtisadiyyatına düşən fiskal yük sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatlı sənayesi inkişaf etmiş ölkələrdəki yüklə müqayisə olunacaq dərəcədədir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

İqtisadiyyata düşən fiskal yük: beynəlxalq müqayisə

Hökumətin ümumi gəlirləri/ÜDM, %	İqtisadiyyatın inkişafı	Cəmi	Keçid və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyat	Cəmi
> 60				
> 55-60	Daniya (55,4) Norveç (58,7) İsveç (55,6)	3		
>50-55	Finlandiya (53)	1	Belarusiya (52,0)	1
>45-50	Avstriya (48,1) Belgiya (48,9) Fransa (49,3) İtaliya (46,0) Niderland (46,6)	5	Rusiya (48,2), Moldaviya (47,8), Bosniya (46,9)	3
>40-45	Almaniya (43,8) Kipr (44,3) Yunanıstan (40,6) Lyuksenburq (43,1) Portuqaliya (43,3) İslandiya (34,9) İsrayıl (41,9) Böyük Britaniya (41,6)	8	Ukrayna (43,0) Moldava (40,6)	2
>35-40	İspaniya (36,8) Kanada (39,1) Yeni Zelandiya (39,9) İsveçrə (33,4)	4	Çin (36,4) Cənubi Afrika (36,8) Bolqariya (39,7) Xorvatiya (39,4) Çexiya (39,6) Estoniya (37,6) Latviya (35,1) Polşa (39,3) Monqolustan (39,6) Boliviya (36,8) İran (36,8)	11
>30-35	ABŞ (32,2)	4	Litva (34,3)	2

	İrlandiya (34,9) Avstraliya (33,6) Slovakiya (33,4)		Macarıstan (33,5)	
>25-30			Tailand (21,5) Qazaxıstan (20,5) Paaraqvay (21,8) Peru (21,0)	4
>20-25	Sinqapur (21,7)	1	Toqo (17,9)	1
>15-20				
0-15				
	Cəmi ölkə	26	Cəmi ölkə	24

İnkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycanın iqtisadiyyatı iqtisadi artım və modernizəyə yönəldiyi üçün, innovativ məhsul və texnologiyalara investisiya qoyuluşu üçün biznesin sərəncamında lazımınca maliyyə resursları saxlayan fiskal yükə üstünlük verməlidir [15].

Beynəlxalq Valyuta Fondunun metadalogiyası üzrə hesablanmış fiskal yük ÜDM 40 faizindən (analoq – Çin, Şərqi Avropa ölkələri – Avropa ittifaqının üzvləri) çox olmamalıdır [13].

Vergi siyasətinin vəzifəsi nominal deyil, effektiv vergi yükünün, yəni iqtisadiyyata düşən real vergi təzyiqinin minimallaşdırılması olmalıdır:

- makrovergi tənzimlənməsinə keçid, yüksək iqtisadi artım göstəriciləri olan inkişaf etmiş ölkələrə xas olan vergi yükü səviyyəsinə nail olmaq;
- fiskal yükün fiziki şəxslərə keçirilməsinə yol verilməməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının modernizə olunması və birbaşa xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün vergi siyasətində diskresion elementlərin gücləndirilməsi.

Son illər vergi təzyiqini artırmaqla vergi siyasətinin avtomatlaşdırılması baxımından vergi sistemində diskresion elementlərin azaldılmasına cəhd olunması ilə yanaşı, böhran və ondan sonrakı, eləcə də dövlət tərəfindən irimiqyaslı iqtisadi vəzifələrin həlli şəraitdə diskresion vergi siyasətinin əhəmiyyətinin artması rəsmən qəbul olunmalıdır [14.]

Vergi siyasətində diskresion elementlərin güclənməsinin əsas istiqamətləri bunlar olmalıdır:

- ❖ yüksək texnologiyalı sahələrin vergi dəstəklənməsi, innovativ ideya və məhsulların yaradılması;
- ❖ yerli istehsalçıların effektivliyinin artırılması və ölkəmizdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün vergi stimullarının yaradılması;
- ❖ mülkiyyət və qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşunun diversifikasiyasının vergi stimullaşdırılması;
- ❖ əmlakın vergitutma mexanizmlərinin inkişafı;
- ❖ dövlət və regional vergi daxilolmalarının tənzimlənməsi vasitəsilə regional iqtisadiyyatın inkişafı və modernləşdirilməsinin stimullaşdırılması.

Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının tələblərinə uyğun olaraq yaxın gələcəkdə innovasiyaların stimullaşdırılması sahəsində aşağıdakı əsas həlledici istiqamətlər müəyyən edilmişdir:

- innovasiyaya olan tələbin inkişafı;
- innovasiya təkliflərinin dəstəklənməsi.

Bu istiqamət üzrə fəaliyyət aşağıdakı mexanizmlərin realizə olunmasını nəzərdə tutur:

- müəssisələrin mənfəət vergisi üzrə nominal dərəcənin aşağı salınması deyil, vergi bazasının azaldılması;
- təbii resursların mənimsənilməsinə görə müəssisə xərclərinin vergiyə cəlb edilməsi üçün uçot mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- faydalı qazıntı yataqlarının işlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasına müəssisələrin vergi stimullaşdırılması;
- ƏDV-nin ödənilməsi və əvəzləşdirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatına investisiya cəlbəediciliyinin artırılmasına şərait yaratmaq (elektron hesab-fakturaların tətbiqi, “ənənəvi ixracatçılara” ƏDV əvəzləşdirilməsi müddətinin azaldılması məqsədilə ƏDV ödəyicilərinin qeydiyyatı alınması);

- perspektiv innovativ müəssisələrə münasibətdə ölkə subyektləri tərəfindən vergi güzəştlərinin təqdim olunması üzrə mövcud təcrübənin təkmilləşdirilməsi (müəssisələrin əmlak və mənfəət vergiləri üzrə büdcəyə ödəniləcək vergilərə münasibətdə, onun ödənilmə müddətinə möhlət verilməsi, artırılması, yaxud vergi dərəcəsinin azaldılması, innovativ vergi kreditlərinin verilməsi);

- regionlar tərəfindən daha çox tətbiq olunan güzəştlər hesabına vergi qanunvericiliyində vergi güzəştlərinin artırılması (məsələn, xüsusi iqtisadi zonada yerləşən rezident müəssisələrin əmlak və nəqliyyat vergisinin ödənişindən azad olunması).

İnkişaf etmiş ölkələrdə investorların stimullaşdırılması praktikasında maliyyə vəsaitləri, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə stimullaşdırmanın fiskal və vergi üsulları, korporativ mənfəət vergisinin dərəcəsinin aşağı salınması, vergi tətillərinin verilməsi üstünlük təşkil edir. Bu ölkələrdə dövlət vergi stimullaşdırılması həyata keçirilərkən investisiyalar vergi stimullarına əsasən cəlb edilir.

Sözügüdən ölkələrdə investorların stimullaşdırılması üçün daha çox aşağıdakı metodlardan istifadə olunur:

- vergi tətilləri;
- vergi amnistiyaları;
- investisiya güzəştləri;
- sürətləndirilmiş amortizasiya;
- investisiya subsidiyaları;
- dolaylı vergitutma güzəştləri.

Vergi tətilləri və vergi amnistiyaları ilə müqayisədə investisiya güzəştləri və vergi kreditləri daha çox üstünlük təşkil edir, çünki onlar istənilən formada kapitalın cəlb olunması üçün daha təsirli vasitələrdir.

İnvestisiya güzəştləri sistemi vergi krediti praktikasına analoji olan vergi dərəcələrinin azaldılması şəklində tətbiq olunur və adekvat effektdə malikdir. Korporativ vergi bir neçə dərəcəyə malikdir, təqdim edilmiş investisiya güzəştinin məbləği isə mütləq ifadədə deyil, həmin güzəşt dərəcəsinə vergi güzəşti

formasında müəyyən olunmalıdır. Əks halda təqdim edilmiş vergi güzəşti vergi dərəcəsiindən aslı olmayacaq. İinvestisiya güzəşti təbii sərvətlərin tükənməsinə görə güzəşt formasında da ola bilər. Bu güzəştin tətbiqi zamanı emal sənayesində vergitutulan mənfəətin məbləği azalır [12.]

İinvestisiya güzəştinin digər növlərindən biri korporativ verginin cari ilin elmi-tədqiqat axtarış işlərinə çəkilən xərclərlə əvvəlki iki hesabat dövründə tədqiqat işlərinə çəkilən məsrəflər arasındakı fərqin (qiymət artımı nəzərə alınmaqla) yarısı qədər azaldılmasıdır. Ənənəvi amortizasiyadan fərqli olaraq sürətləndirilmiş amortizasiya tətbiq olunarkən mənfəətin əsas hissəsi istehsal xərclərinə aid edildiyi üçün vergitutmadan azad edilir [13.]

İinvestisiyanın cəlb edilməsi üçün vergi stimullarının digər metodları ilə müqayisədə *sürətləndirilmiş amortizasiya* iki üstünlüyə malikdir:

1) aktivlərin son illərdəki fəaliyyəti ərzindəki dəyəri hesabına ödənilən, əvvəllər imtina olunan gəlirlərdən ucuz başa gəlir;

2) əgər sürətləndirilmiş amortizasiya müvəqqəti əsaslarla təqdim edilmişdirsə, onda kapital qoyuluşunu qısa müddətə stimullaşdırma bilər, çünki investorlar çox ehtimalla gələcəkdə səmərə əldə etmək üçün kapital qoyuluşu edirlər.

İinvestisiya subsidiyaları investisiya güzəşti və ya vergi kreditinin biri olmasına baxmayaraq, onların təqdim edilməsi büdcə üçün riskli olduğu üçün (bu subsidiyaların büdcə effektivliyi neqativ ola bilər) çox problemlidir [17].

Dolayı vergitutmanın stimullaşdırılması xammal və kapital tutumlu malların ƏDV azad edilməsini, həmçinin şərti rüsumsuz idxal formasına həyata keçirilir. Xarici investorların stimullaşdırılması vasitələri arasında azad iqtisadi zonalar xüsusi yer tutur. *Azad iqtisadi zonalar* – bir sıra güzəştlər əsasında xarici investisiyanın cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaradan, xüsusi hüquqi və iqtisadi statuslu zonalardır [8].

İinvestisiya çatışmamazlığı və qiymətli kağızlar bazarında risklərin yüksək, mülkiyyətçi kimi dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun güclü olduğu, yerli müəssisələrdə mülkiyyətin daha çox cəmləşdiyi indiki şəraitdə, yeni vergi

stimullarının yaradılması əhalinin ölkə müəssisələrinin səhm və istiqrazlarına maliyyə qoyuluşuna həvəsləndirilməsi üçün ən effektiv vasitələrdən biridir. Bu üsul hüquqi şəxs olan investora münasibətdə də tətbiq oluna bilər. Belə ki, vergi yükünün müasir səviyyəsi vergi ödəyiciləri tərəfindən, istər özlərinin inkişafı və ya digər müəssisələrin kapitalına investisiya qoyuluşu kimi istifadə oluna bilən, mənfəətin və maliyyə yığımlarının azaldılması üçün süni şərait yaradır.

Fikrimizcə, bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlər görmək olar:

➤ *həvəsləndirmə məqsədilə məqsədli vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi:* səhmlərə uzunmüddətli investisiyalar, qeyri spekulyativ birbaşa investisiyalar (biznes sahibliyinə aşağı payın olması şərtilə), qanunvericilikdə göstərilmiş səhmlərə investisiyalar (müəyyən prioritet sahələrə, yüksək texnologiyalı kompaniyalara, sürətli inkişaf edən kompaniyalara, infrastruktur layihələr həyata keçirən kompaniyalara);

➤ *korporativ qiymətli kağızlara (o cümlədən bank kreditləri ilə təmin olunmuş) uzunmüddətli təlabatın vergi stimullaşdırılması;*

➤ *yerli institusional investorların iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya qoyuluşlarının həvəsləndirilməsinə yönəldilmiş vergi stimullaşdırması;*

➤ *aşağıdakıları təmin edə biləcək əmlakın vergiyə cəlb edilməsinin təşkilinə kompleks yanaşmanın hazırlanması:*

❖ əmlak obyektlərinin qeydiyyat və uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi (bələdiyyə orqanları səviyyəsində torpaq sahələrinin bütünlüklə ilkin uçota alınması) hesabına əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və mülkiyyətçilərin say artımı nəzərə alınmaqla əmlakın vergiyə cəlb edilməsinin rolunun artması;

❖ vergi ödəyicilərinin bərabərliyi (mülkiyyətçinin kateqoriyasına görə deyil, əmlakın növünə görə daşınmaz əmlaka görə vergi dərəcəsinin diferensiaslaşdırılması).

➤ *müəssisələrin əsas vəsaitlərinin vergiyə cəlb edilməməsi;*

➤ *daşınmaz əmlakın vergiyə cəlb edilməsi;*

- *fiziki şəxslərin əmlak vergisinin daşınmaz əmlakın vergiyə cəlb edilməsi sisteminə keçilməsi.*

Hazırda büdcəyə ödənilən gəlirlərin həcmi aşağı düşmüş, büdcə vergi daxilolmaları üzrə proqnozlar kəsrlə yerinə yetirilir, büdcə icrasını kəsrlə yerinə yetirən subyektlərin sayı artır. Büdcə resurslarının həddən artıq mərkəzləşdirilmiş qaydada yenidən bölüşdürülməsi iqtisadiyyatın xammal modelinə tam uyğun gəlməsinə baxmayaraq, regional maliyyə stimullarına ehtiyacı olan çoxsaylı fərdi təşəbbüslərə əsaslanan innovativ iqtisadiyyatın, texnoloji modernləşdirmənin tələblərinə cavab vermir [15].

2.2. Stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri

Müasir bazar münasibətlərində dövlət iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi prosesləri vasitəsi ilə təsərrüfat subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə etməlidir. Dövlət bazar mehanizmlərinin fəaliyyəti üçün lazım olan normal şəraiti formalaşdırmalı, bu mexanizmlərdən ən əsası olan vergilər vasitəsi ilə həmin prosesləri tənzimləməlidir.

Azərbaycan Respublikasının hazırkı iqtisadi inkişaf strateqiyası ən əvvəl sabit iqtisadi artıma nail olmağa yönəldilmişdir. Bu məqsədlə keçid dövründə dövlət müxtəlif iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən istifadə edir ki, fikrimizcə bunlardan ən mühümlərindən biri intisadiyyatın vergi tənzimlənməsidir. Təbii ki, düşünülmüş vergi siyasəti aparılmadan bazar mehanizminin normal fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyildir.

Vergi siyasəti vasitəsilə dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. Elmi cəhətdən düşünülmüş siyasət maliyyə resurslarının vergitutma mexanizmi vasitəsilə toplanmasının optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Vergi siyasətinin başlıca məqsədi vergitutmanın hüquqi qaydalarını təmin etməklə, onun təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli dəyərləndirilməsidir.

Aparılan mövcud siyasət vergi dərəcələri və vergi güzəştlərinin minimallaşdırılması sayəsində vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, fərdi sahibkarlıq və biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, real iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Hazırda istənilən ölkənin vergitutma praktikasında vergi yükünün dəyişdirilməsi, vergilərin tutulması və ödənilməsi formasının başqası ilə əvəz edilməsi, istənilən verginin tətbiqi sahəsinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin verilməsi (ləğv edilməsi), diferensial vergi sisteminin realizə edilməsi kimi

üsullardan geniş istifadə olunur. Vergi siyasətinin məqsədi bir sıra faktorlar (bunlardan ən mühümləri ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyəti) nəzərə alınmaqla formalaşır.

Hazırda vergitutma sferasında onun cəmiyyətin inkişafına və dövlətin vəzifə və funksiyalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Lakin vergi sistemində radikal islahatlar həyata keçirilərkən respublikanın bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılmaqda olan kövrək maliyyə sistemi xüsusi ehtiyatlı olmaq və diqqət tələb edir. Bu halda isə kardinal eksperimentlərin tətbiqi neqativ nəticələrə bilər.

Vergi sisteminin və bilavasitə vergitutmanın və onun elementlərinin (xüsusilə vergi güzəştlərinin) sabitliyi vergi sisteminin əsas atributu sayılır. Bu biznes fəaliyyəti və kəndən sərmayələrin cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılmasını tələb edir.

Vergi dərəcələri real iqtisadi şəraitdən, daha doğrusu, büdcə xərclərinin kəmiyyətindən, hazırda isə daha çox planlaşdırılan büdcə kəsindən, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsindən və onların differensiasiyasından asılı olduğuna görə onların uzun müddətə müəyyən edilməsi yol verilməzdir.

Vergi sistemində islahatlar həyata keçirilərkən təqvim ili ərzində vergi yükünü ağırlaşdıran dəyişikliklərin edilməsinə yol verilməməlidir. Bu isə istənilən normativ-hüquqi sənədin hesabat dövrü ərzində (məsələn, may və ya setyabr ayında) qəbul edilə bilməməsi anlamına gəlir. Belə hallarda vergi qanunvericiliyində dəyişikliklərin edilməsinin «surpriz» metodundan imtina edilməsi daha məqsədəuyğundur. Zənnimizcə, ödəyicilər üçün əlavə çətinliklərin yaranmaması üçün vergi sistemini mürəkkəbləşdirən və yaxud vergi yükünü ağırlaşdıran qanunvericilik aktlarının daha qısa zaman kəsiyində qəbul edilməsi və növbəti ilin əvvəlindən tətbiqi daha səmərəli olardı.

Vergi güzəştlərinin bütün vergi ödəyicilərinə münasibətdə minimuma endirilməsini, yəni bir sıra güzəştlərin ləğvi nəticəsində vergitutma bazalarının genişləndirilməsini, vergi dərəcələrinin minimallaşdırılmasını nəzərdə tutan siyasət

aparılmalı, müasir dünyada özünü doğrultmuş «aşağı dərəcələr – geniş vergitutma bazası» prinsipi əsas götürülməlidir.

Hazırkı şəraitdə vergi güzəştlərindən istifadə nəticəsində büdcə daxilolmalarının azalması prosesinin tənzimlənməsi və monitorinqi üzrə işlək mexanizmin qurulmasına ehtiyac vardır. Vergi orqanları tərəfindən bu istiqamətdə artıq xeyli işlər görülmüşdür. Vergi ödəyicilərinin təqdim etdikləri bəyannamələrdən istifadə olunmuş vergi güzəştləri barədə informasiya əldə etmək olar. Lakin belə informasiyanın ümumiliyi vergi güzəştlərinin səmərəliliyi barədə dəqiq fikir söyləməyə imkan vermir.

Dünya vergitutma praktikasında tətbiq olunan vergi güzəştlərinin sistemləşdirilməsi müəyyən çətinlik yaradır. Çünki onlar dövlətin sahibkarlığın inkişafında marağı olduğu, müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növlərini və prioritet sahələri stimullaşdırmaq istədiyi istənilən halda tətbiq oluna bilər.

Vergi yükünün ödəyicilər arasında proporsional və ədalətli bölüşdürülməsi prinsipal əhəmiyyətli məsələdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, tətbiq olunan güzəştlərindən əksəriyyəti lazımı qədər effektiv deyil və əksər hallarda öz təyinatı üzrə tətbiq olunmur. Buna baxmayaraq, vergilərin tənzimləyici funksiyasının azaldılması da düzgün olmazdı. Bir sıra mühüm güzəşt növləri saxlanılmalıdır.

Fikrimizcə, vergi stimullaşdırmasının daha bir obyektini *investisiya fəaliyyətidir*. Respublikamızda istehsal təyinatlı kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə, habelə bu məqsədlər üçün alınmış bank kreditlərinin ödənilməsi üçün istifadə olunmuş mənfəət məbləği vergidən tam azad edilir.

Bir sıra ölkələrin verigituma sistemində gəlir vergisinə və bir sıra digər vergilərə cəlb olunmayan xüsusi investisiya fondlarının formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Bir sıra ölkələrdə güzəştlər təqdim etməklə kiçik müəssisələrin formalaşdırılması, xarici sərmayənin cəlb olunması, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı üçün fundamental əhəmiyyətli elmi-texniki işlərin hazırlanması, ekoloji layihələr və yüksək texnologiyaya malik yeni istehsalların formalaşdırılması stimullaşdırılır.

Hazırda respublikamızın vergi sistemində tətbiq olunan vergi növlərinin əksəriyyəti üzrə vergi güzəşti və azadolmalarının mövcud olmasına baxmayaraq, onların sayı və tətbiq sferaları heç də geniş deyildir. Lakin bununla belə, bəzi vergi güzəştlərinin səmərəliliyi göz qabağındadır. Məsələn, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan şəxslərə vergi güzəştlərinin verilməsi nəticəsində bu gün iqtisadiyyatın bu sahəsinin inkişafında nəzərə çarpacaq inkişaf əldə edilmişdir.

Dövlət büdcəsi kəsrlə olduğuna görə vergilər hazırda daha çox fiskal funksiya daşdığı üçün onun digər, xüsusilə də stimullaşdırıcı və tənzimləyici funksiyaları sıxışdırılır. Belə olan halda isə dövlətin məqsədi təsərrüfat subyektlərindən vergilərin mümkün qədər çox yığılması olmamalı, əsas diqqət vergitutma mənbələrinin genişlənməsinə, istehsal və tədavül prosesində müəssisələrin səmərəli inkişafı üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılmasına yönəldilməlidir. Bütün hallarda vergitutmanın forma və metodları vergi ödəyicilərinin xalis gəlirlərinin asanlıqla hesablanıla bilən kritik səviyyədən aşağı olmasına gətirib çıxarmamalıdır.

Müəssisələrin fəaliyyətinin tənzimlənməsində əsas yük mənfəət vergisinin üzərinə düşür və bu verginin dərəcəsi respublikasında elə də yüksək deyil. Lakin bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq respublikamızda bu verginin vergitutma bazası əhəmiyyətli dərəcədə genişdir. Ona görə də mənfəət vergisinin vergitutma bazasını tədricən beynəlxalq standartlarla uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Dövlət yardımının prioritet istiqamətləri arasında sahibkarları daha çox maraqlandıran güzəştli vergitutma, vergitutmanın sadələşdirilməsi, onun sabitliyi kimi məsələlər çox mühümdür. Bu baxımdan son vaxtlar həyata keçirilən tədbirlər, o cümlədən vergi qanunvericiliyinə edilən bəzi dəyişikliklər kiçik biznes subyektlərinin vergi yükünü xeyli yüngülləşdirmək və onun üçün inkişafı üçün maksimal əlverişli şəraitin formalaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Təcrübə göstərir ki, büdcə gəlirlərinin sadəcə olaraq vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi hesabına artırılması uzun müddət davam edə bilməz. Bununla

əlaqədar olaraq əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarət olan yeni vergi sisteminin formalaşdırılması zərurəti meydana çıxır:

- dövlət öz ehtiyaclarını ödəmək üçün sabit, zəruri məbləğdə və tələb olunan müddətdə gəlir əldə etməlidir. Dövlət gəlirlərinin vergi daxilolmaları hesabına formalaşması (vergilərin yığılması) arzuolunmaz kənarlaşmalardan qorunmalıdır;
- Vergi yükünün bütün ödəyicilər arasında ədalətli və proporsional bölüşdürülməsini təmin etməlidir;
- vergilər təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin təmin olunması üçün şərait formalaşdırılmalı və maliyyə vasitələrinin bölüşdürülməsinə təhrif olunmuş təsir göstərməməlidir;
- dövlət gəlirləri sistemi yığım və investisiyaların inkişafını stimullaşdırmalı, iqtisadi artımı həvəsləndirməli, beynəlxalq bazarda yerli malların rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün zəmin formalaşdırmalıdır;
- vergi siyasəti və vergi sistemi ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin problemlərinin həllinə deyil, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir;
- vergitutmanın qanunvericilik bazası aydın, anlaşılıqlı və daxilən ziddiyyətsiz olmalıdır;
- vergilərin yığılmasına dövlətin çəkdiyi xərclər əlverişli səviyyədə saxlanılmaqla, vergitutma sistemi tətbiq olunarkən mürəkkəblik və dolaşılıqlığa səbəb olmamalıdır.

Son dövrlər sahibkarlığın inkişafının təşviqində hökumət müxtəlif vasitələrlə (güzəştli kreditlərin verilməsi, azad rəqabətin təmini, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin azaldılması) yanaşı vergi rıçaqından da uğurla istifadə etmişdir. Bu müddətdə vergi xidmətində aparılan islahatlar nəticəsində vergi siyasəti sırf fiskal maraqları deyil, stimullaşdırıcı vəzifəni də yerinə yetirməyə başlamışdır.

Son illər ölkə iqtisadiyyatında islahatların canlanması, iqtisadi inkişaf və irimiqyaslı özəlləşdirilmə prosesinin həyata keçirilməsi dövrü olmuşdur. Bu dövrdə

qəbul edilmiş iqtisadi proqramlara əsasən həyata keçirilən islahatlar və özəlləşdirilmə prosesi makroiqtisadi sabitliyin və struktur dəyişikliklərinin təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Beynəlxalq maliyyə institutları ilə birlikdə hazırlanaraq uğurla aparılan islahatlar qarşıya qoyulan məqsədlərin realizə olunmasına, iqtisadi artım və əhalinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaratmış, effektiv vergi siyasətinin tətbiqini zəruri etmişdir.

Respublikada aparılan vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılmasıdır və onun uğulu həyata keçirilməsi üçün bir sıra beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Onlar əsasən investisiyaların həvəsləndirilməsi və təminatını, bəzi vergilərə münasibətdə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılmasını əhatə edir.

Eyni zamanda, məcəllədə mənfəətin investisiyaya yönəldilən hissəsi vergiyə cəlb olunmadan, əsas fondların aktiv hissəsinin əmlak vergisindən azad olunmuş, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə vergi ödəyicilərinə tətbiq olunan maliyyə sanksiyaları da xeyli yüngülləşdirilmişdir.

Müasir iqtisadi şəraitdə vergilərin stimullaşdırıcı təsiri vergituta sisteminin yalnız aşağıdakı əsas prinsipləri nəzərə alınaraq qurulduğu halda maksimum effektiv ola bilər:

- vergilərin makroiqtisadiyyatının inkişafına məqsədyönlü təsiri;
- mülkiyyət formasından, fəaliyyət növündən və gəlirlərin alınma mənbəyindən aslı olmayaraq vergilərin tutulması qaydasının unifikasiya edilməsi;
- vergitutmanın bir dəfəliyi, yəni eyni obyektin yalnız bir dəfə vergiyə cəlb edilməsi. Düzdür, vergitutma formalarının müxtəlif olduğu halda bu prinsipə tam riayət etmək mümkün olmasa da, buna nail olmağa çalışmaq lazımdır;
- ümumi qəbul edilmiş və güzəştli vergitutmanın səmərəli uyğunlaşdırılması;

- vergi sisteminin, onun ayrı-ayrı elementlərinin iqtisadi səmərəliliyinə zərər vurmada, vergi yükünün ayrı-ayrı ödəyici kateqoriya və qrupları arasında bölüşdürülməsində maksimum sosial ədalətliyin təmin olunması;
- vergilərin onun həddinin iqtisadi cəhətdən məqsədyönlü olması baxımından müəyyən edilməsi;
- hər bir müəssisə və fiziki şəxsin öz iqtisadi imkanları daxilində dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində iştirak etməsi öhdəliyi.

Yuxarıda sadalanan prinsiplər aksioma deyil, yalnız cəmiyyətin inkişafının konkret iqtisadi, siyasi və sosial şəraiti nəzərə alınmaqla məqsədyönlü olaraq üstünlük verildiyi əsas məqamlardır. Onlar mükəmməl vergi qanunvericiliyi sistemini və ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyinin artırılmasının ümumdövlət və ümumumilli tələblərinə görə sahibkar və vətəndaşların şəxsi maraqlarının inkişafına yönəldilmiş ayrı-ayrı vergilərin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin formalaşmasına imkan verir.

Vergilərin həmişə bütün vergi problemlərinin həll edilməsinə çalışdığımız ölkəmizin vergi sistemindəki stimullaşdırıcı rolunu əks stimullaşdırıcı xarakter almışdır ki, bu da ciddi sistemli problem olduğu üçün mövcud vergi sistemində islahatlar aparılması yolu ilə həll olunmalıdır.

Vergi islahatlarının aparılmasında iqtisadi aktivliyin stimullaşdırılması aləti kimi əsas üstünlüyün vergi güzəştlərinə verilməsi olmuşdur. Belə ki, istənilən vergi qanunun əsas hissəsi müxtəlif vergi ödəyicilərinə təqdim olunan güzəştlərinin təkrarlanmasına həsr olunur. Nəticədə isə praktiki olaraq istənilən vergi ödəyicisi müəyyən güzəşt dəstindən istifadə edir və yalnız “fərsiz” ödəyici tam həcmdə bütün vergiləri ödəyir. Dövlət hər dəfə hər hansı şəxsə güzəşt verərkən digər ödəyicilərdən daha çox almağa çalışır ki, bu da onlar arasında mütləq vergi qeyri-bərabərliyi yaradır. Bu isə vergitutmanın klassik ədalətlik prinsipinin pozulması ilə nəticələnir.

Vergi güzəştləri ölkəmizin büdcə sistemi üçün olduqca həssas məsələdir. Təqdim edilmiş vergi güzəştlərinin bütün səviyyələrdən olan büdcələr üçün neçəyə

baş a gəldiyinin real qiymətləndirilməsi praktiki olaraq mümküün deyil, çünkü bu barədə dürüst məlumat əldə edilməsi qeyri-mümkündür. Təsadüfi deyil ki, son illər ərzində vergi güzəştləri və onların azaldılması məsələsi dövlət büdcəsinin layihəsi müzakirə olunarkən əsas obyekt sayılır. Nəticədə fiskal olması ilə yanaşı, istehsal fəaliyyəti üçün ağır vergi təzyiqinə (yükünə) malik olan mövcud vergi sistemi, kütləvi surətdə vergidən yayınmalara və potensial fəaliyyət qabiliyyətli müəssisələrin müflisləşməsinə səbəb olur. Fikrimizcə, vergi sisteminin əsas təkmilləşdirilməsi istiqamətlərdən biri bəzi vergi ödəyicilərinə əhəmiyyətli üstünlüklər və vergi ödənişindən yayınmaq imkanı verən çoxsaylı güzəştlərin ləğv edilməsi olmalıdır.

Ölkənin vergi sisteminə əsasən vahid güzəştləndirmə mexanizminin yaradılması vergi münasibətlərinin iqtisadi proseslərə məqsədyönlü təsirinin ayrılmaz hissəsidir. İqtisadi və sosial məqsədlərin, prioritetlərin və güzəşt növlərinin müəyyən edildiyi vahid sistemin olmaması, bəzi vergilərin tətbiqi mexanizmində nəzərdə tutulmuş güzəştlər stimullaşdırıcı təsirini itirir ki, bu da dövlətin vergi siyasətinin effektivini zəiflədir.

Bundan başqa, *güzəştləndirmə mexanizmi* – incə tənzimləmə üsullarıdır və yalnız onun köməklili ilə bütün investisiya problemlərinin həll edilməsinə ümid etmək ən azı sadələşmədir, çünki bu və ya digər güzəştin tətbiqindən bir çox hallarda siyasi şüar kimi istifadə olunur. Güzəştləndirmə mexanizmi şüar və məqsədə çevrildikdə isə onlar yalnız dağıdıcı deyil, həm də yaradıcı xarakter daşıyır. Nəzərə almaq lazımdır ki, heç bir investisiya güzəşti özlüyündə müsbət nəticə verə bilməz. Bu mexanizmlər yalnız onlar vergi islahatı strategiyasının və hər bir konkret verginin tətbiqi mexanizminin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu halda effektiv olur.

İqtisadiyyatda vergi potensialı ilk növbədə vergi dərəcələrinin həcmindən deyil, vergitutma bazasının həcm və strukturundan aslıdır. Deməli, istənilən verginin vergi mexanizmi, bir qayda olaraq, özünün vergitutma bazasının hüdudunda işləməlidir. Məsələn, respublikamızda investisiya sahəsində əlverişli vergi mühitindən

danışarkən vergi yükünün həddən artıq çox olması nəzərdə tutulur. Doğrudan da ölkəmizdə vergi yükü əksər avropa ölkələrinə münasibətdə əhəmiyyətli dərəcədə ağırdır. Həqiqətən də vergi güzəştlərinin aşağı salınmasından daha çox, istehsalata investisiya qoyuluşu, vətəndaş və müəssisələrin vergitutmadan faktiki olaraq vergidən azad olunduğu zaman, vergitutma bazasının hesablanması qaydasının müəyyən edilməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Təsadüfi deyil ki, Qərbdə vergituma sisteminin sadələşdirilməsi üzrə bir sıra maraqlı layihələr (hətta xərclərə görə vahid vergi sisteminə keçid) müzakirə olunur. Bu vergitutma sisteminin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vergiyə yalnız vətəndaşların istehlak xərcləri cəlb olunur, bütün yığım və investisiya növləri (müəssisə və vətəndaşların) isə ictimai əhəmiyyətinə və dövlət tərəfindən himayə olunduğuna görə vergidən tam azad olunur. Deməli, bu və ya digər verginin tətbiqi sadəcə vergi dərəcələrinin aşağı salınması deyil, sosial-iqtisadi inkişaf proqramına müvafiq vergituma bazasının müəyyən seqmentlərinə vergi mexanizmləri təsirinin tənzimlənməlidir.

Əgər bu prinsipin ölkəmizin vergi sistemində həyata keçirilməsini tətbiq etsək, onda məsələn, ƏDV vergi bazası yalnız mənfəətvə əmək haqqı deyil (yeni yaradılmış dəyərin real elementləri), həmçinin amortizasiya ayırmaları, aksizlər və əlavə dəyərə aid edilməyən digər vergilərin olduğunu görmüş olarıq. Belə olan halda isə əlavə dəyər vergisi öz məzmununu dəyişmiş olur. Sərbəst qiymətlərin artımı hesabına ödənilmiş vergiləri kompensasiya etmək üçün mənfəətdən vergi ödənişlərinin (o cümlədən maya dəyərinə aid edilən digər vergilərin) bir qismi həmçinin istehlakçların üzərinə düşür.

Beləliklə, ən azı ümumilikdə vergi yükünün aşağı salınmasından danışmaq hələ tez və düzgün deyil. Fikrimizcə, məhz iqtisadiyyatın sektorları üzrə vergi yükünün bölüşdürülməsinin mükəmməl struktur təhlilini apardıqdan sonra, bu və ya digər iqtisadi agentə hansı vergi mexanizminin daha çox təzyiq etməsi və optimal vergi yükünə nail olmaq üçün hansı stimulların tətbiq olunması barədə nəticə çıxartmaq olar. Belə ki, vergi yükünün aşağı salınması məqsəd deyil, iqtisadın artımın

keyfiyyətinin artırılması üsuludur. Bir daha qeyd etmək istərdik ki, istənilən dövlətin vergi sistemi dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin dəyərinin kalkulyasiya texnologiyasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergilərin stimullaşdırıcı funksiyası vasitəli proseslərin nəticəsidir. Belə ki, bu amilin təsiri həmişə tarazlaşdırıcı rolunu oynaya bilmir, yaxud əksinə digər vergitutma mexanizmlərinin, o cümlədən qiymət, tarif və investisiya siyasəti, eləcə də bazar və dövlət tənzimlənməsinin digər metodlarının köməkliyi ilə güclənir.

Bütün bunlara baxmayaraq gələcəkdə vergi yükünün yumşaldılması haqda düşünmək lazımdır və olar, lakin çox ehtiyatla. Büdcənin xərc öhdəliklərinin artmasının qaçılmaz olması və neftin qiymətinin qeyri-müəyyən olması vergi dərəcələrinin dinamik olaraq aşağı salınması barədə tələsik qərar çıxarılmasına qarşı güclü arqumentdir.

2.3. Vergi siyasətinin vergi potensialının formalaşmasında rolu

Müxtəlif alimlər tərəfindən şərh edilmiş vergi potensialı anlayışını araşdırarkən nəzərə almaq lazımdır ki, onun qiymətləndirilməsi onun həcminə təsir edən vergi münasibətlərinin ayrılmaz struktur komponenti olan vergi siyasəti amilini də nəzərə almaq lazımdır.

İqtisadiyyatın effektivliyi və nəticəliliyinin tənzimlənməsi, onun progressiv inkişafının təmin olunması, kiçik və orta biznesin investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması mükəmməl qurulmuş vergi siyasətindən və vergi tənzimlənməsindən əhəmiyyətli dərəcədə aslıdır. Dövlət vergi siyasəti vasitəsilə vergilərin yığılması sahəsində özfəaliyyətini həyata keçirir. Lakin vergi siyasəti dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin genişləndirilməsi deyil, istehsalın tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasının əsas maliyyə mexanizmi və sosial zəmanətin verilməsi funksiyasını yerinə yetirir. Vergi siyasətin sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə yönəldilməsinə baxmayaraq, onun nəticələri mənfə və ya pozitiv ola bilər.

Regionların (ərazilərin) mövcud resursları vergi potensialının formalaşma mənbəyi kimi xidmət edir. Sözsüz ki, bu zaman vergi və digər məcburi ödənişlərinin əsas mənbəyi məhz meqapolis və şəhərlərdə cəmləşir. Vergi potensialının həcminə, formalaşması və inkişafına təsir edən kənar amillərdən və ayrılmaz tərkib hissələrindən biri vergi siyasətidir.

Vergi siyasəti ölkənin və cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının maddi tələbatının təmin olunması, həmçinin maliyyə resursların bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə dövlətin iqtisadi inkişafı üçün vergi sisteminin təşkili üzrə ölkənin taktiki, strateji, maliyyə, iqtisadi və hüquqi tədbirlər kompleksidir. Bu siyasət sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması, dövlət və cəmiyyətin maraqlarına müvafiq dövlətin milli sərvətinin səmərəli istifadə edilməsi və yığımın stimullaşdırılmasının yönəldilib.

Vergi siyasətinə ilkin yanaşmaları 2.1 sayılı şəkildə nəzərdən keçirmək olar.

İstənilən dövlət özünün iqtisadi vəziyyətindən, coğrafi mövqeyindən, milli ənənələrinin xüsusiyyətlərinə, səciyyəvi əlamətlərinə və digər amillər nəzərə alınmaqla formalaşmış orjinal və fərqli vergi siyasətinə malikdir.

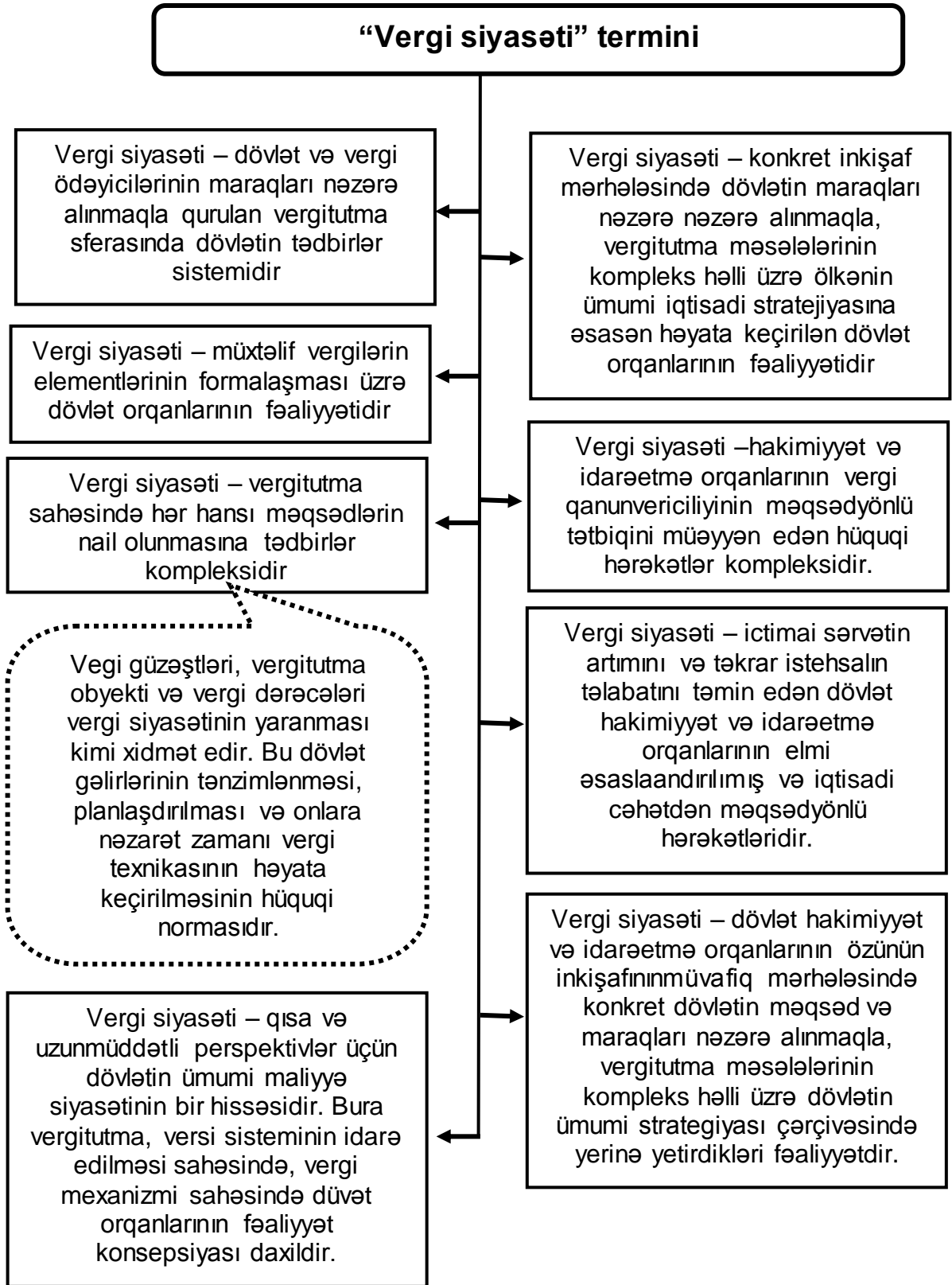
Vergi siyasəti yazılmış qanunların həyata keçirilməsi, ilk növbədə isə onların təkmilləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Deməli, dövlətlər qarşısında duran məqsədlər də fərqlidir. Vergi siyasətinin məqsədlərini təsnifləşdirərkən onların ən mühümləri kimi bunları qeyd etmək lazımdır: fiskal, iqtisadi, beynəlxalq, ekoloji, sosial. Onların məzmunu 2.2 sayılı cədvəldə verilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, müəyyən regionun vergi potensialının artırılması vergi yükünü artırmaqla deyil, vergitutma bazasının genişləndirilməsi yolu ilə mümkündür. Yeni müəssisələrin sayının artımı iqtisadiyyatın geri qalmış sektorlarının aktuallaşması, ixraca yönümlü siyasətin aparılması vergi daxilolmalarının artım tempini yüksəldir və regionların maliyyə müstəqilliyinin artırılmasına şərait yaradır. Vergi potensialının artırılması həm ayrı-ayrı regionların, həm də bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin sonrakı dinamik inkişafına aparır.

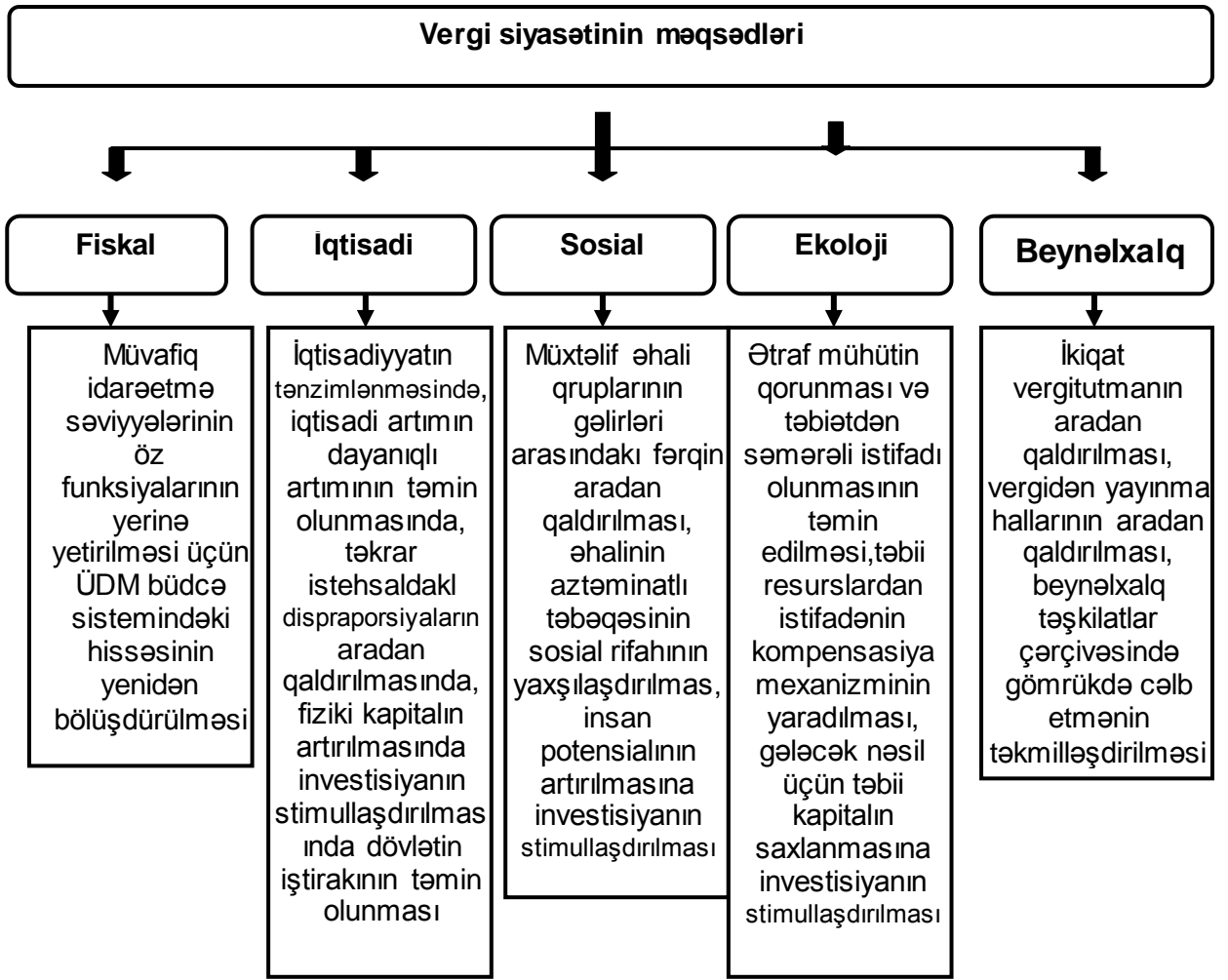
Vergi potensialının formalaşmasını diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görürük ki (bax şəkil 2.2), vergi potensialının formalaşması üçün bazis şərti olan vergi qanunvericiliyi, səmərəli təşkil olunmuş vergi siyasəti təsir amilləri içində ən vaciblərindəndir. Deməli, vergi siyasəti elə qurulmalıdır ki, yalnız vergi potensialının yaradılmasına köməklik etməklə yanaşı, həmçinin sonradan onun büdcəyə vergi daxilolmaları şəklində realizə olunmasına səbəb olsun.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın indiki vəziyyətini, neftin qiymətinin dörd dəfə azalması, milli valyutanın məzənnəsinin aşağı düşməsinə nəzərə alınaraq anti böhran tədbirləri görülür və vergi siyasətinin üzərinə mühüm vəzifələr qoyulur. Mövcud vəziyyətlə əlaqədar hökumət son vaxtlar bir sıra normativ aktlar qəbul etmiş, vergi qanunvericiliyində çoxsaylı dəyişikliklər edilmiş, ölkə Prezidentinin özündə

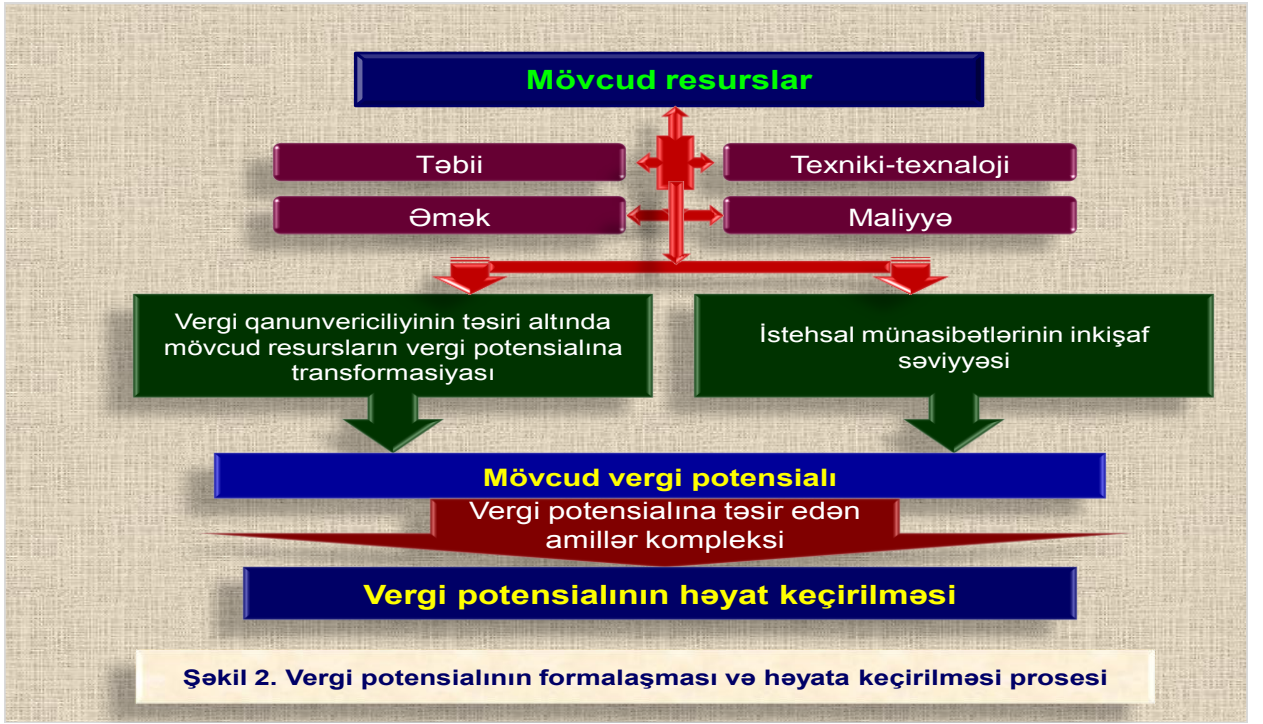
regionlar və bütövlükdə ölkəmizin vergi potensialının inkişafını əks etdirən sərəncamları verilmişdir.

Şəkil 1. “Vergi siyasəti” termininin müəyyən edilməsi sistemi

Cədvəl 2. Dövlətin vergi siyasəti haqqında informasiya cədvəli

Aparılan siyasət büdcənin gəlir hissəsinin təmin olunması üçün yeni resursların axtarılmasına və xüsusilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsində vergi potensialından tam istifadə olunmasına yönəldilmişdir.

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən himayə olunması, dövlət qeydiyyatı üsulları, vergi uçotunun aparılması metodları haqqında informasiya ilə tanış etmək məqsədilə, vergi orqanları ilə sahibkarlar arasında keçirilən görüşlərin sayını artırmaq lazımdır. Yerli istehsalın artırılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə sahibkarlıq sferasında aparılan vergi yoxlamaları 2016-cı ildən başlayaraq iki il müddətinə dayandırılmışdır. Xüsusi icazə tələb edən sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin sayı əlli doqquzdan otuz yeddiyə yendirilmiş, onların verilməsi proseduru sadələşdirilmişdir.

Ölkədə neft sektorunun inkişafı regionların vergi potensialının formalaşmasında əsas prioritetlərdən biridir. Neft məqsəd deyil, əvvəllər neft, indi isə qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi vasitəsidir.

Milli iqtisadiyyatın dünyaya inteqrasiyası. İnteqrasiya səviyyəsinin seçimi ölkəmizdə və dünya iqtisadiyyatındakı mövcud vəziyyətdən aslıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Beynəlxalq valyuta Fondu, Dünya Bankı, İslam İnkişaf Bankı, inkişaf

və rekonstruksiyanın Avropa bankı, müxtəlif ölkələrin kommersiya bankları, Müstəqil Dövlətlərin Əməkdaşlığı regional iqtisadi birliklər, Avropa İttifaqı, QUAM kimi beynəlxalq və regional maliyyə-kredit institutları ilə əməkdaşlıq edir.

Regionlarda sosial və infrastrukturun təmin edilməsi, yeni müəssisə, təşkilat və iş yerlərinin açılması, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınması. İqtisadiyyatın regionlara yönəldilməsi məqsədilə ölkə regionlarında vergi dərəcələrinə yenidən baxılması.

Mövcud satışın yeni bazarlara çıxılması, ixrac potensialının, onun həcm və çeşidlərinin artırılması. Azərbaycanda 2016-2020-ci illərdə istehsal olunmuş qeyri-neft məhsullarının çeşidini genişləndirməklə, ixrac olunan məhsulların gömrük dəyərinin 3 faizi dövlət büdcəsindən sahibkarlara ödəniləcək. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə sahibkarlar MDB ölkələrinin bazarına çıxmağa üstünlük verirlər. Lakin bununla yanaşı, həmin məhsulların daha yüksək qiymətə satılması üçün alternativ variantların tapılması lazımdır.

Formalaşması məqsədilə yerli bazarın qorunması. Xarici ticarətin stimullaşdırılması üçün proteksionist və ixracatçıların həvəsləndirilməsi mexanizmləri cəlb edilmişdir. Bu məqsədlə idxalın yerli istehsalın dempinq və yasubsidiyalaşdırmadan proteksionizmə yönəldilməsi üçün antidempinq, kompensasiya və müdafiə tədbirləri görmək lazımdır.

Vergi qanun pozuntuları ilə mübarizə məqsədləri üçün tədbirlərin keçirilməsi, vergi borclarının həcmninə nəzərdən keçirilməsi və səbəblərinin aydınlaşdırılması. Qeyri-qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinin göstərilməsi və vergidən yayınma hallarına görə 2016-cı ilin birinci kvartalında 135 cinayət işi açılmış, 4 mln. 618 min manat vəsaitin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin olunmuşdur.

Vergi yeni investisiyalarının cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması. Hazırda Azərbaycanda 7000 çox xarici investisiyalı kompaniya və təşkilatlar fəaliyyət göstərir. 2015-ci il ərzində bütövlükdə iqtisadiyyata 20 mld \$. Investisiya qoyulmuşdur. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması üçün Avstriya, Finlandiya,

Estoniya, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi, Makedoniya, Serbiya, Yaponiya və digər dövlətlərlə beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır.

Vergi daxilolmalarının artırılması məqsədilə əhalinin vergitutma sahəsində məlumatlandırma səviyyəsinin artırılması, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması, vergi təbliğatının aparılması.

Dövlət və vergi ödəyicilərinin maraqlarının təmin edilməsinə, da az inkişaf etmiş sahələrin formalaşması və ya inkişaf etdirilməsinə şərait yaradacaq optimal vergi dərəcələrinin formalaşması. Əsas diqqət çoxsaylı əmək resurslarının cəlb edildiyi tikinti sektoruna, sığorta (2015-ci ilin mayında Green Card beynəlxalq sistemə daxil olmaq (faktiki olaraq 2016-cı ildən tətbiq olunmağa başlanmışdır), AUDATEX vahid zərər sisteminin tətbiqi kimi mühüm hadisələr), kənd təsərrüfatı və digər sahələrə xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan respublikasının rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi.

Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi.

Ölkədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, biznes prosedurlarının qeydiyyata alınması üçün vergi ödəyicilərinə təqdim edilən elektron xidmətlərin sayının artırılması və avtomatlaşdırılması.

Beləliklə, ölkəmiz dövlətin başlıca aləti olan vergi siyasətinin köməkliyi ilə vergi potensialını formalaşdırıb inkişaf etdirmək və effektiv istifadə etməklə böyük nailiyyətlər əldə edə bilər. Vergi siyasəti bəzi iqtisadi sektorların sosial-iqtisadi inkişafına sövq etməklə, özünün başlıca funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün ölkənin maliyyə resurslarına olan maraq və tələbatının yüksək dərəcədə təmin olunması nəzərə alınmaqla qurulmalıdır.

Fəsil 3. Azərbaycanca vergi siyasətinin aparılması problemləri, inkişaf perspektivləri və təkmilləşdirilməsi yolları

3.1 Azərbaycanca vergi siyasətinin problemləri və onların aradan qaldırılması yolları

Vergi siyasəti sosial-iqtisadi inkişafın, investisiya strategiyasının, xarici iqtisadi fəaliyyətin, istehsalatdakı struktur dəyişikliklərin, prioritet sahələrin sürətli inkişafının dövlət tənzimlənməsinin daha aktiv vasitəsidir.

Azərbaycanda vergi siyasəti qurulandan bəri fiskalyönümlü olmuş və vergi sistemi müsadirəedici xarakter daşımışdır. Müəssisələrin mənfəətinin 85-90 faizi müxtəlif vergilər vasitəsilə tutulurdu. Məhz bu səbəbdən müasir şəraitdə vergitutmanın digər funksiyaları (fiskal, bölüşdürücü, tənzimləyici, nəzarət) ilə müqayisədə, mövcud vergi siyasətində stimullaşdırıcı funksiya özünü az biruzə verir.

Ölkəmizin vergi siyasətinin əsas məqsədi hər şeydən öncə büdcə kəsirinin ləğv edilməsi olmuşdur. Bu yalnız respublikamızdakı konkret şəraitin nəzərə alınmadan qurulmasına monetar yanaşmanın üstünlük təşkil etməsi deyil, həmçinin kreditlərin təqdim edilməsi üçün manatın stabilləşdirilməsini və büdcə kəsirinin azaldılmasını tələb edən beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının tələbləri ilə müəyyən olunurdu.

Ölkəmizin vergi sisteminin əsas çatışmamazlığı onun müəssisələrin gəlirlərinin tutulması yolu ilə büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməsidir. Vergi sistemi ilə iqtisadiyyatın inkişafı və bilavasitə onun subyektləri olan müəssisələr fəaliyyəti arasında bağlılıq lazımı səviyyədə deyil. Bu qarşılıqlı əlaqənin olmaması nəticəsində vergi sistemi sərbəst inkişaf edir, müəssisələr isə həddən artıq vergi təzyiqinə məruz qalır. Məhz bu səbəbdən müəssisələrin əksəriyyəti zərərlə işləyir və müflisləşmə həddinə çatmışdır. Eyni zamanda yüksək vergitutmadan qaçmaq üçün minimal mənfəət əldə etməyə çalışır, nəticədə iqtisadiyyat olmaz dərəcədə məsrəfli olur. Buna sərbəst qiymətin əmələ gəlməsində demək olar ki, rəqabətin olmaması şərait yaradır. Ona görə vergi sistemi

onun artımını stimullaşdırmaqla və bununla vergitutma bazasını genişləndirməklə istehsala yönəldilməlidir.

Hələlik ölkəmizin vergi siyasəti “vergi dərəcəsi nə qədər çox olarsa dövlət və bazar iqtisadiyyatının qurulması üçün bir o qədər yaxşıdır” prinsipinə əsasən qurulur. Nəticədə vergilər tam yığılmır, yəni vergi proqnozu yerinə yetirilmir (minimum vergi məbləğinin 20-30 faizi), əmtəə istehsalı azalır, investisiya aktivliyi aşağı düşür və müəssisələrin istehsalın inkişafına heç bir marağı qalmır.

Fikrimizcə, vergi siyasəti cəmiyyətin bütün üzvlərinin (sahibkarların, işçilərin, dövlət qulluqçularının, təhsil alanların, təqaüdçilərin və gəlirlərin alınmasında fərqli maraqları olanlar digər şəxslərin) maraqlarının optimal uzlaşmasına əsaslanmalıdır. Vergilərin sosial funksiyası cəmiyyətdəki sosial bərabərliyin təmin olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş aparıcı dünya ölkələrdə daha çox gəlir əldə əhalinin 10 faizinin və həmin sayda nisbətən az gəlir əldə edən əhalinin nisbəti 1:5-10 təşkil edir. Hazırda respublikamızda bu göstərici 1:2-25 təşkil edir. Bu gəlirlərə görə cəmiyyətin sosial təbəqələşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir. Vergi siyasəti Qərbin vergi sistemində olduğu kimi, bu fərqi fiziki şəxslərin progressiv vergitutmaya cəlb edilməsi yolu ilə yumşaldılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ölkəmizin vergi sistemi isə bu funksiyaları lazımınca yerinə yetirə bilmir ki, bu da onun əhəmiyyətli qüsurlarından biridir [14].

Ölkəmizin vergi sistemində monopol qiymətqoyma şəraitində fəaliyyət göstərilməsi nəzərə alınmadığı üçün qiymətlərin “şişirdilməsini” stimullaşdırdığı üçün onu inflyasiya xarakterli edir. Bu hal isə tamamilə qanunauyğundur, çünki əmtəə istehsalçıları bütün vergi ağırlığını bilavasitə malların son istehlakçılarının, yəni əhalinin üzərinə qoymağa çalışırlar. Ona görə vergi ödəyicisinin onu malın qiymətinə daxil etməklə faktiki olaraq istehlakçının üzərinə qoyduğu üçün vergilərin əksəriyyəti dolayı xarakter daşıyır. Bu isə öz istifadəsi üçün daha çox mənfəət əldə etmək üçün əmtəə istehsalçısının istehlakçıya qiymət diktə etməsi və onun artırılması sayəsində baş verir. Ölkəmizin vergitutma sistemində dolayı vergilərin

payı artır ki, bu da vergitutmanın nəyin bahasına olursa olsun vergi daxilolmalarını artırmağa çalışdığını və onun uğursuzluğunu göstərir. Belə siyasət isə iqtisadi durğunluq, inflyasiya, istehlak məhsullarının qiymətinin dəfələrlə artımına səbə olur.

Vergi siyasəti vergitutma nəzəriyyəsinin elementar tələblərinə cavab verməlidir. Hazırda ölkəmizdə əlavə dəyər vergisi yalnız mənfəət və əmək haqqı (yeni yaradılmış dəyərin real elementləri) deyil, həm də amortizasiya ayırmalarıdır. Bununla yanaşı, həmin bazaya əlavə dəyərəheç bir aidiyyəti olmayan aksizlər və gömrük rüsumları da daxildir. Digər vergi ödənişinin (aksizin) digər vergiyə (ƏDV) cəlb edilməsi də əsassızdır. Belə ki, nəticədə ƏDV özünün həqiqi məzmununu itirir və praktiki olaraq malın qiymətinin elementi və qiyməti əhəmiyyətli dərəcədə artıran dolayı vergi kimi manapol bazar şəraitində mövcud olan satışdan olan vergiyə (dövriyyədən vergiyə) çevrilir. Müəssisənin mənfəətindən vergi ödənişlərinin bir hissəsi, vergilərin ödənişini sərbəst qiymət artımı ilə kompensasiya etmək imkanına malik olmaqla, istehlakçıların üzərinə qoyulur. Bunu digər vergi ödənişlərinə, eləcə də maya dəyərinə aid edilən əməyin ödəniş fonduna görə hesablanan ayırmalara (pensiya fonduna ödənişlər, sosial və tibbi sığorta fondlarına ayırmalar) da şamil etmək olar.

Ölkəmizin vergi sistemi eleə qurulub ki, qiymətlər artdıqca vergi ödənişləri də artır. Bu sistemin fiskallılığı baxımından əlverişli olsa da vergitutmanın əsaslandırılması baxımından tamamilə əlverişli deyil. Bu halda əslində inflyasiya amilindən (inflyasiya amili büdcə xərclərinə daha artıq dərəcədə təsir etdiyi üçün büdcə kəsiri artığı halda, vergi kütləsinin “şişirdilməsi” prosesi gedir) aslı olduğu halda, büdcə gəlirlərinin artması təsəvvürü yaranır.

Mövcud vergi sisteminin daha əhəmiyyətli çatışmamazlıqlarından biri də iqtisadiyyatda daha mühüm inkişaf bərabərliyinin formalaşmasını demək olar ki stimullaşdırmır. Bu praporsiyanın məğzi əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə makro-mikro səviyyədə istehlak fondu arasındakı nisimətdən ibarətdir.

Hələ ki, ölkəmizin vergi siyasəti, müəssisələrin mənfəətinin vergiyə cəlb edilməsi vasitəsilə vergiyə cəlb edilməyən minimum vasitəsilə, müəssisələrin istehlak fondunun artım tempinin azaldılmasına cəhd olunmasına baxmayaraq, bu nisbətə gözlənilməsinə vergi metodları ilə dolayı da olsa yönəldilməyib. Lakin vergitutmanın bu qaydası əsas problemi (əmək haqqı fondunun gizlədilməsi üçün mümkün olan fəndləri işlətməklə və hər şeydən öncə onu çoxsaylı işçilərə görə bölüşdürməklə, yəni minimal əmək haqqı ilə əmək məhsuldarlığını aşağı salınmasını stimullaşdırır) həll etmir.

Mövcud vergi siyasəti iqtisadi şəraitə və onun inkişafı vəzifələrinə uyğun gəlmir, bazar iqtisadiyyatının inkişaf meyllərini nəzərə almır, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin inkişaf tendensiyalarını və bütövlükdə dünya təcrübəsini nəzərə almayıb. Bu səbədən iqtisadiyyatın inkişafına, eyni zamanda tədricən büdcə kəsiri problemini həll etməklə və iqtisadi artıma keçməklə maliyyə sabitliyinə nail olmaqla, mükəmməl bazar subyektlərinin formalaşmasının təmin olunması vəzifəsi aktual olaraq qalır. Aydındır ki, ölçülüb-biçilmiş vergi siyasətinə xüsusi yer verilir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində vergi sistemi fiskal funksiya rolunu oynamaqla yanaşı, aktiv stimullaşdırıcı funksiyaları da yerinə yetirməlidir. Fikrimizcə, ölkəmizin vergi sisteminin bu tələblərə cavab verməsi üçün əsaslı islahatlar aparılmalı, vergi mexanizmləri və vergilərin məqsədli təyinatı dəyişdirilməlidir.

Ödənilmiş vergilər sosial mühitə xüsusi investisiya forması olmaqla əvəzli xarakter daşıyır. Bu baxımdan vergiləri mülkiyyətin bir hissəsinin müsadirə olunması tədbiri kimi dəyərləndirmək olmaz. Belə ki, onlar istehlak tələbinin genişləndirilməsi formasında, yeni texnologiya, mallar, daha çox inkişaf etmiş infrastruktur xidmətlər, biznesin aparılması üçün daha əlverişli mühit və heç də az əhəmiyyətli olmayan vətəndaşların etibatinin artması şəklində sahibkara qayıtmalıdır.

Ölkəmizin vergi sisteminin əsas problemlərindən biri də vergi ödəyicilərinin vergi ödənişindən yayınmalarıdır. Mütəxəssislərin fikrincə, təsərrüfat praktikasında vergidən yayınmanın dörd əsas səbəbi var: mənəvi, siyasi, iqtisadi və texniki.

Vergidən yayınmanın əsas səbəblərindən biri vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətinin stabil olmamasıdır və bu vəziyyət nə qədər gərginləşərsə, vergidən yayınma niyyəti daha da artır.

Vergidən yayınmanın digər səbəbi vergi qanunvericiliyinin mürəkkəb və ziddiyətli olmasıdır. Vergilərin yığılma nəticələri vergitutma metodikasının daha dəqiq ifadə olunmasından, vergi orqanlarının texniki təchizatından və onun işçilərinin peşəkarlıq səviyyəsindən, eləcə də vergi qanunvericiliyi sahəsində müəssisə və vətəndaşların bilik səviyyəsindən, vergi mədəniyyətindən bilavasitə aslıdır.

Vergi praktikası vergi ödəyicilərinin hərəkətlərinə təsirin iki əsas metodunu işləyib hazırlamışdır: qanun pozuntusunun xəbərdar edilməsi (ilkin tədbirlər) və cəzalandırma (repressiv tədbirlər). Təəssüflər olsun ki, hazırda cəza tədbirləri daha çox yayılmışdır. Fikrimizcə, ancaq vergi intizamına yalnız onun daha da sərtləşdirilməsi yolu ilə nail olunması kimi çağırışlar yanlışdır, çünki belə addımın atılması vergi ödəyicilərinə münasibətdə ədavət yaradır ki, bu da qarşıdurmalara səbəb olur. Qarşıdurma münasibətləri isə vergilərin toplanmasının nəticələrinə neqativ təsir edir və onun artırılması üçün isə əhəmiyyətli cəhdlər göstərmək lazım gəlir.

Sözsüz ki, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi önleyici tədbirlər kompleksinin heç də yeganə və ən mürəkkəb mühüm tərkib hissəsi deyil. Daha ciddi vəzifə əsasını əksər vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi qanunvericiliyinə könüllü riayət edən konstruktiv vergi mədəniyyətinin yaradılmasıdır [18].

3.2. Vergi sisteminin formalaşması istiqamətində aparılan islahatlar və vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Dövlət iqtisadiyyatın real sektorunun səmərəli və dinamik inkişafı baxımından əlverişli şəraitin yaradılması, iqtisadi artımın stimullaşdırılması, vergilərin sayının azaldılması, vergi sisteminin sadələşdirilməsi, vergi yükünün azaldılması, optimal vergi dərəcələrinin formalaşdırılması üçün ölkənin vergi sistemində dəyişikliklər edilir və islahatlar aparılır.

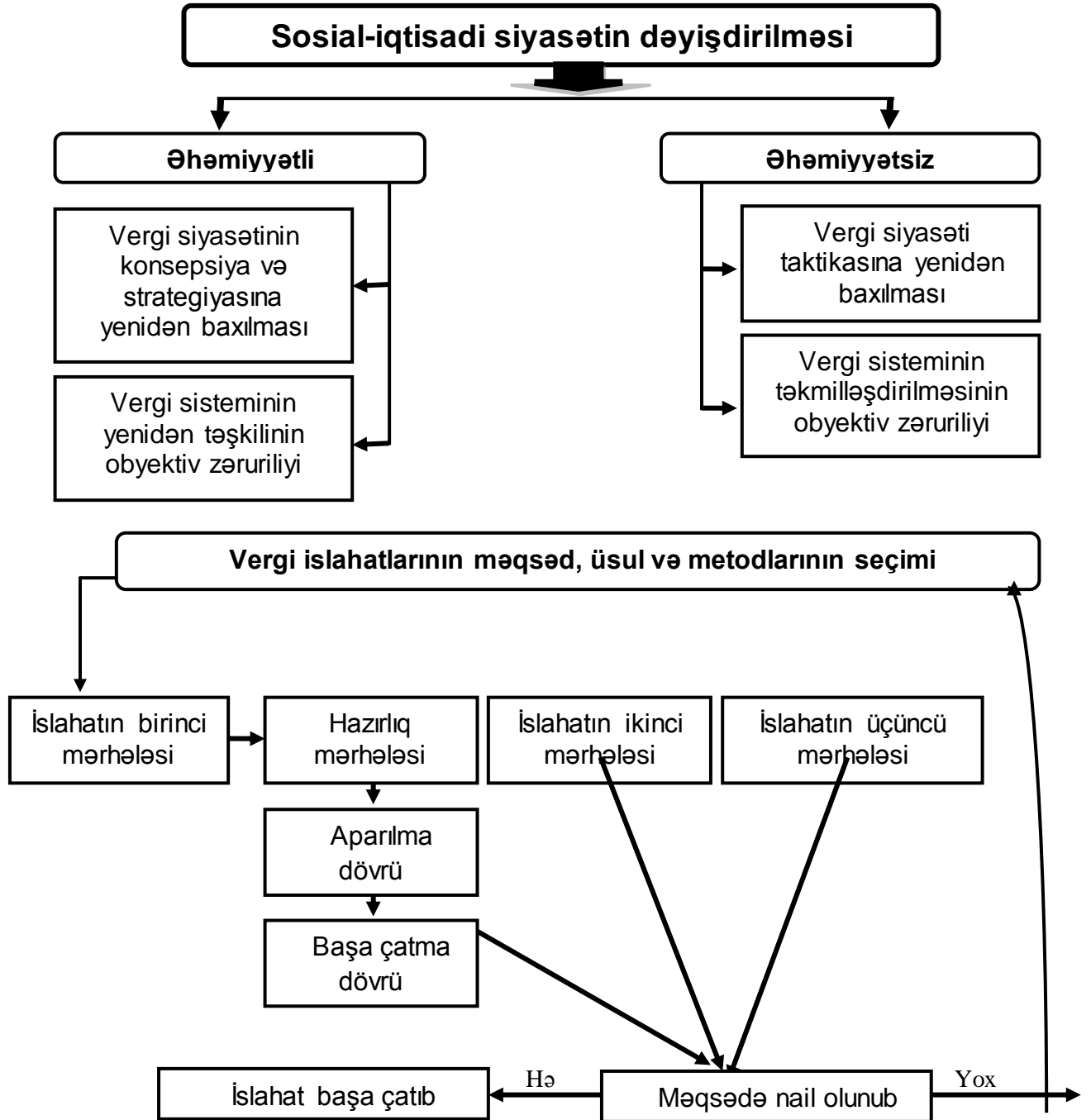
Onun mahiyyəti əvvəlkilərin vergilərin ləğv edilməsi, yenilərinin tətbiqi, modifikasiya edilməsi ilə yanaşı, ölkənin başlıca məqsədi olan ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin maliyyə resursları ilə təmin olunmasıdır. Şübhəsiz ki, vergi islahatları elə aparılmalıdır ki, vergilər kompleksinin mövcud konsepsiyası, onların hesablanması texnologiyası, nəzarət metodikası əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsin. Vergi islahatlarının aparılması alqaritmının sxemi 2 sayılı sxemdə verilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, islahatların aparılması evalyusiya xarakteri daşmalıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda müxtəlif xarakterik xüsusiyyətlərə əsasən vergituma sahəsində islahatların təsnifləşdirilməsi üzrə fikirlər olduqca çoxdur. Bəzi alimlərin fikrincə, vergi islahatları üç başlıca xüsusiyyət üzrə təsnifləşdirmək olar (bax cədvəl 3.1).

Vergi islahatlarının gedişatı zamanı vergi sisteminin dinamik inkişafı təmin olunur və dövlət onda dəyişikliklər etməklə azgəlirli və idarə edilməsi mürəkkəb olan vergiləri ləğv etməyə çalışır.

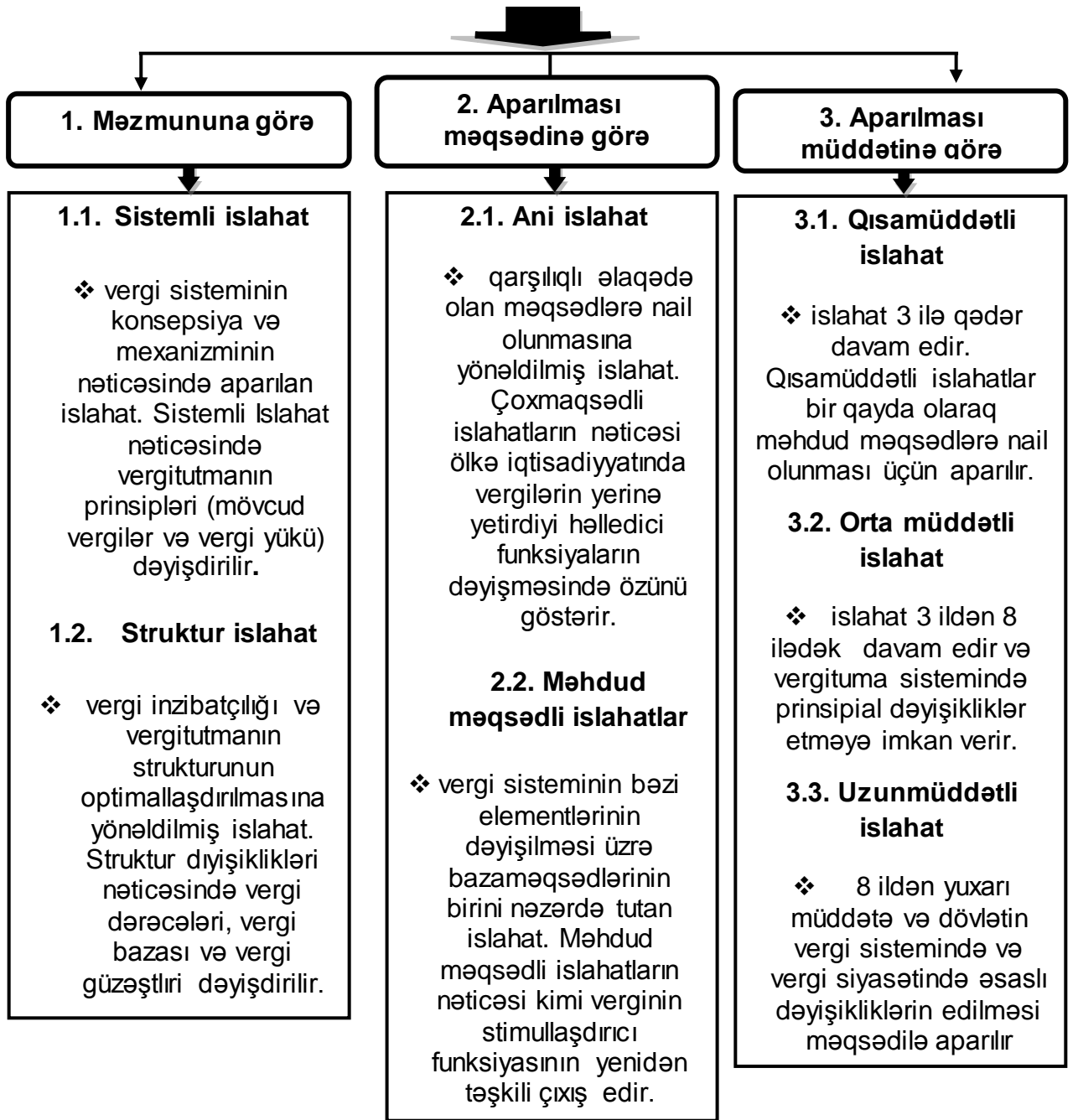
Bu gün iqtisadçılar arasında vergilərin optimal sayı, vergi yükünün həddi və vergi dərəcələri barədə ümumi yanaşmaları yoxdur. Lakin aydındır ki, onlar vergilərin ölkə büdcəsini doldurmaq funksiyaları ilə yanaşı, iqtisadi artım və biznes mühitinin inkişafını ləngitməməli olduğunda həmfikirirlər. Bu məqsədlə dövlət iqtisadi artımını, iqtisadiyyata daha çox investisiya cəlb edilməsini və milli iqtisadiyyatın çiçəklənməsini stimullaşdıran sayda müvafiq sayda və optimal vergi

dərəcələrinin axtarışı üçün vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə müxtəlif islahatlar aparır.

Sxem 3.1. Vergi islahatlarının aparılması alqoritminin sxemi

Vergi islahatlarının təsnifatı

Şəkil 3.2. Vergitutma sahəsində aparılan islahatlarının

Yaxın gələcəkdə respublikamızda vergitutma sahəsində aparılacaq islahatların əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

- ❖ vergi potensialı az olan sahə və ya regionlarda tətbiq olunması məqsədəuyğun olan güzəştlərin əhatəsini genişləndirmək;
- ❖ vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə tətbiq olunan maliyyə sanksiyaları, cərimə, peniya və dəbbə məbləğlərinin artırılması;
- ❖ vergi potensialı və vergi daxilolmalarının artırılması üçün yeni mənbələrin axtarılması;
- ❖ əmək haqqına düşən vergi yükünün azaldılması;
- ❖ vergi orqanlarının səlahiyyətlərinin artırılması;
- ❖ iqtisadiyyatın desentralizasiyası;
- ❖ sahibkarlıq aktivliyinin artırılması;
- ❖ büdcənin sosialyönümlülüyünün saxlanması üzrə tədbirlər görmək;
- ❖ ölkə iqtisadiyyatının az inkişaf etmiş sektorlarının vergiyə cəlb edilməsi mexanizminin sadələşdirilməsi.

Zənnimizcə, yuxarıda göstərilən islahatların aparılması vergi potensialının formalaşması və artımına, müəssisələrin sayının effektiv artımına, əmək məhsuldarlığının artımına, son nəticədə isə büdcə gəlirlərinin artımına səbəb olacaq.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazırda dünya təcrübəsində qəbul edilmiş və ümumdünya əməkdaşlıq tərəfindən daha səmərəli olması tövsiyə olunmuş çoxsaylı vergi islahatları aparılmışdır. Yaxın gələcəkdə isə respublikamızda vergi sisteminin yaxşılaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- elektron xidmətlərin sayının artırılması və əhatəsinin genişləndirilməsi;
- daxili nəzarətin gücləndirilməsi;
- ictimai nəzarətin gücləndirilməsi;
- elektron auditin tətbiqi;
- tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi;

- korrupsiya ilə mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- maliyyə ili ərzində vahid, ziddiyətsiz və dəyişməz stabil vergi sisteminin qurulması;
- vergi nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi;
- birbaşa və dolaylı vergilərin optimal səviyyədə uzlaşdırılması;
- məhsul istehsalçılarına vergi yükünün azaldılması və vergitutma bazasının dəqiq müəyyən edilməsi yolu ilə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması;
- vergi tutulmalarının optimal səviyyəsinin təmin olunması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması yolu ilə vergi təzyiqinin yumşaldılması;
- vergi sisteminin maksimum sadələşdirilməsi, lazımı dərəcədə şərh olunmayan təlimat normalarının ləğv edilməsi;
- vergilərin hesablanması və ödənilməsi zamanı məsləhət xidmətləri göstərməklə, vergi qanunvericiliyində edilmiş dəyişikliklər haqqında vergi ödəyicilərinə vaxtında informasiya verməklə, vergi ödənişinin könüllülük prinsipinin inkişaf etdirilməsi;
- vergitutma zamanı təsərrüfat subyektlərinin istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədar real xərclərinin maksimum nəzərə alınması;
- dayanıqlı vergitutma bazası olan əmlak vergilərinin rolunun gücləndirilməsi;
- fiziki şəxslərin gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadi cəhətdən səmərəli olmayan vergilərin sayının azaldılması.

Azərbaycanda aparılan islahatları tədqiq edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bu gün ölkəyə gəlirlərin artırılmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılmasına köməklik edəcək, tətbiqi olunması sadə və ucuz başa gələn vergi nəzarəti sistemi lazımdır. Bundan başqa, müəyyən sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün lazımı şərait yaradan xüsusi vergi rejimlərinə diqqət yetirilməlidir.

Büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədi maliyyə və sosial sabilliyin təmin olunmasından, yaxın gələcəkdə vergi yükünün aşağı salınmasından, rəqabət qabiliyyətli vergi siyasətinin yaradılmasından ibarətdir. Bu siyasət iqtisadi artımın stimullaşdırılması üçün makroiqtisadi şəraitin yaradılmasına, iqtisadiyyatın strukturunun yenidən təşkilinə və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilib.

Son illərdə ölkəmizin vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı məqsədlərin həllinə yönəldilib:

- vergilərin ödənilməsi ilə əlaqədar münasibətlərin tənzimlənməsi prinsiplərinin, üsul və metodlarının, vergitutmanın ümumi qəbul olunmuş qaydalarının tətbiq olunmasına;
- səmərəsiz vergilərin ləğv edilməsi, oxşar vergi bazasına malik olan vergilərin birləşdirilməsinə;
- dolayı vergilərin hesablanması metodlarının, həmçinin tutulması mexanizm və prinsiplərinin modernləşdirilməsinə.

Vergilərin təkmilləşdirilməsi fasiləsiz, biranlıq və mərhələli prosesdir: maksimum effektdə nail olunması üçün müxtəlif düzəliş, yenilik və dəyişikliklə edilir.

Ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçməsi əksər iqtisadi institutlarda və təsərrüfatçılığın əsaslarında dəyişikliklərin edilməsini labüd etdi. Vergilər bazar təsərrüfatçılığının başlıca tənzimləyicilərindən biri olduğu üçün bu proses vergi sistemindən də yan keçməmişdir. Vergi siyasəti hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin mühüm əsaslarından biridir: dövlət vergi ödənişlərini almaqla iqtisadi və sosial inkişafın hər bir mühüm sahəsinə özünün maliyyə resurslarını sərf etmək imkanı əldə edir. Bu səbəbdən hökumətin əsas vəzifəsi ölkənin iqtisadi artımına və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yarada biləcək vergi siyasəti hazırlanıb həyata keçirilməlidir. Effektiv vergi sistemi və siyasətinin formalaşması ümumdövlət əhəmiyyətli mühüm iqtisadi problemdir.

Ölkəmizin vergi sistemi üçün normativləri təsdiq edən orqanların Konstitusiyanın qaydalarından, digər qanunvericilikdən və mövcud sistemin məntiqi qanunlarından sistemli kənarlaşmaları təsdiq edən hadisələr xarakterikdir. Bu praktika biznesi mövcud vergi sistemini yüksək təhlükə mənbəyi kimi qəbul etməyə və vergi qanunvericiliyinə hörmətsiz yanaşmağa məcbur etmişdir. Hazırda idxalın güzəştli vergiyə cəlb edilməsi ilə birlikdə ölkə daxilindəki “vergi təzyiqi” bizim fiskal sistemimizin vasitəçi və antimilli mahiyyətə malik olduğunu göstərir.

Vergi uçotu və inzibatçılığının mürəkkəbliyi, istehsalçılardan tutulan vergi dərəcələrinin yüksək olması (20% mənfəət vergisi + 18% ƏDV + 22% sosial sığortaya ayırmalar), idxal mallarına tətbiq olunan gömrük rüsumlarını aşağı olması, kütləvi qaçaqmalçılıq yerli istehsala sistemli olaraq zərər vurur. Məsələn, 2001-ci ildən qüvvəyə minmiş Vergi Məcəlləsi biznes sahiblərindən mühasibat və idarəetmə uçotu ilə yanaşı, onlardan daha mürəkkəb olan vergi uçotunun da aparılmasını tələb edir. Nəticədə məhz vergi uçotundakı səhvlərə görə müəssisələrə qarşı maliyyə sanksiyaları tətbiq olunur. Bütün bu absurd arxitektura müxtəlif növ kütləfi “optimallaşdırmalardan” istifadə və müxtəlif cərimə və digər sanksiyalar tətbiq etmək imkanı verir. Qüvvədə olan mövcud vergi qanunvericiliyini systemsiz, vergi siyasətini isə səmərəsiz kimi xarakterizə etmək olar.

Fikrimizcə, vergitutma sistemindəki islahatlar ikinci dərəcəli və oxşar vergiləri aradan qaldırmaq və birləşdirmək, vergi ödəyiciləri arasında ümumtəşkilati və maarifləndirmə işi aparmaq, vergilərin ödənişi üzrə nəzarət orqanları və vergi ödəyiciləri arasında informasiya axınını təkmilləşdirmək yolu ilə vergi sisteminin sadələşdirilməsinə istiqamətləndirilməlidir.

Eyni zamanda, ölkəmizin vergi siyasətində islahatların aparılması üçün ilkin mərhələ bazar münasibətlərinin genişləndirilməsidir, çünki mövcud vergitutma mexanizmi təkmil və dayanıqlı olmadığı üçün müxtəlif dəyişikliklərin edilməsi o qədər də çətin deyil. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, edilmiş dəyişikliklər vergi ödəyicilərinin maraqları nəzərə alınmaqla elmi dərəcədə əsaslandırılmalı və ehtiyatla həyata keçirilməlidir.

Təsərrüfat subyektləri tərəfindən vergilərin ödənilməsi prosedurunun sadə və aydın olması üçün yaxın perspektivdə vergi siyasətinin əsas vəzifəsi vergi sisteminin sadələşdirilməsi, vergi inzibatçılığı sisteminin təkmilləşdirilməsidir.

Hazırkı şəraitdə vergi yükünün azaldılması yalnız müəssisənin optimal maliyyə strategiyasının seçiminə, maliyyə resurslarının, dövrüyyə və əsas kapitalın idarə edilməsinə, maliyyə və vergitutuma sferasına yüksək ixtisaslı kadrların cəlb olunmasına yönəldilmiş effektiv maliyyə menecmentindən istifadə olunması yolu ilə mümkündür.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, vergi sistemi yalnız büdcəyə tutulan məcburi ödənişlərin siyahısı deyil, həmçinin vergilərin tətbiqi, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi, onların hesablanması və tutulması, vergi orqanları və ödəyicilərin hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin aparılması prosedurları, vergitumanın hüquqi bazasının formalaşması ilə əlaqədar vahid münasibətlər kompleksidir. Deməli, vergi sisteminin sadələşdirilməsi bir çox hallarda bizim fikirləşdiyimiz kimi yalnız vergilərin sayının azaldılması və vergi yükünün aşağı salınması ilə bitməməli, həmçinin bu sistemin bütün elementləri üzrə kompleks şəkildə aparılmalıdır.

İqtisadi sistem inkişaf etdikcə vergitutmanın klassik prinsiplərində düzəliş və əlavələr edilərək təkmilləşmişdir. Nəticədə hazırda vergitutmanın dövlət və vergi ödəyicilərinin vergitutmaya münasibətdə tələbləri, vergi siyasətinin əsas tendensiyalarını özündə əks etdirən aşağıdakı müasir funksional prinsipləri formalaşmışdır:

- ❖ vergitutmanın ümumiliyi;
- ❖ ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması;
- ❖ vergi sisteminin kifayət qədər uzun müddət ərzində sabit qalması;
- ❖ vergilərin ödənilməsi sistemi və prosedurunun sadə və aydın olması;
- ❖ vergi ödəyicisinin imkanları, yəni onların gəlirlərinin səviyyəsi nəzərə alınmaqla vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi;

- ❖ ölkənin dövlət xərclərinin lazımınca təmin olunmasını və vergi ödəyiciləri üçün vergi yükünün nisbətən bərabər ölçülərdə bölüşdürülməsini təmin edəcək vergi tutulmalarının optimallığı;
- ❖ vergilərin tutulmasına çəkilən məsrəflərin minimallaşdırılması;
- ❖ cəmiyyətdə sosial ədalətliyin təmin olunması üçün gəlirlərin bölüşdürülməsinin korrektə edilməsi;
- ❖ vergitutmanın dövlətin struktur siyasətinə müvafiqliyi;
- ❖ iqtisadi mərhələlərin, məşğulluq səviyyəsinin, inflyasiyanın stabilliyinə təsir və s.

Dövlətin vergi sisteminin qurulmasının mühüm prinsiplərindən biri vergitutmanın effektivliyidir. Bu prinsipin həyata keçirilməsi aşağıdakı tələblərə riayət olunmasını tələb edir:

- vergilər iqtisadi qərarların qəbuluna təsir etməlidir;
- vergi strukturu ölkənin stabilləşdirilməsi və inkişafı prinsipinin aparılmasına köməklik etməlidir;
- büdcəyə ödənişlərin normativ dərəcələri və hesablanması qaydası uzun müddət ərzində stabil və dəyişməz qalmalıdır;
- vergi dərəcələri çevik olmalı və güzəşt sistemi vasitəsilə iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin prioritet, əhali üçün bəzi malların və mal qruplarının sosial əhəmiyyətini nəzərə almaq;
- vergi qanunvericiliyi necə gəldi şərh olunmamalı, vergi ödəyiciləri üçün aydın olmalıdır;
- vergilərin idarə edilməsi idarə edilməsi və vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzrə xərclər idarə olunmalı və minimallaşdırılmalıdır.

Ölkəmizin qarşısında iqtisadi inkişafı təmin edə biləcək effektiv vergi siyasətinin hazırlanması və vergi sisteminin qurulması vəzifəsi durur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu vəzifənin yerinə yetirilməsi aşağıda iki ziddiyətli tendensiyanın nəzərə alınması və optimal dərəcədə uyğunlaşdırılması səbəbindən daha mürəkkəbdir:

- 1) dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin artırılması yollarının axtarılması;
- 2) investisiya imkanlarının artırılması üçün əmtəə istehsalçılarna vergi təzyiqinin azaldılması.

Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində ölkəmizdə tətbiq olunan vergilərin və onların beynəlxalq standartlara müvafiqliyinin qiymətləndirilməsi mühüm rol oynayır.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizin mövcud vergitutma sisteminin əsas təkmilləşdirmə istiqamətləri aşağıdakılardır:

- vergi sistemində tətbiq olunan rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- tərkibinə və ödənilməsi dövrünə görə müəyyən olunmuş vergilərin struktur və tutulması mexanizminin xətici ölkələrin vergi sistemlərinə maksimum uyğunlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi;
- vergi qanunvericiliyinin unifikasiya olunması;
- vergi güzəştləri sisteminin qaydaya salınması;
- vergi inzibatçılığl və nəzarət sistemi prosedurunun sadələşdirilməsi və dünya retinqində ölkəmizin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən deyə bilərik ki, ölkəmizin vergi siyasəti o qədər də təkmil deyil və bu səbədən vergitutma sisteminin dəyişdirilməsi, bu sahədə keyfiyyətli islahatların aparılması lazımdır. Lakin bu islahatlar olduqca ehtiyatlı və düşünülmüş şəkildə aparılmalıdır. Belə ki, büdcədə vəsaitlərin kəskin dərəcədə çatışmadığı şəraitdə vergilərin fiskal funksiyasının güclənməsi üzrə meyllər artır və problemin sosial aspektinin lazımına nəzərə alınmaması büdcə kəsirindən daha pis nəticələrə səbəb olur. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi olduqca mürəkkəb proses olmaqla yanaşı, eyni zamanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinin uğurlu inkişafı üçün olduqca mühündür.

3.3. Müasir iqtisadi böhran şəraitində vergitutmanın optimallaşdırılması məqsədilə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları

2014-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramının icrası üzrə ölkə başçısının tapşırığına əsasən müvafiq dövlət orqanları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli konsepsiyasının təmin olunması məqsədilə müvafiq tədbirlər görülür.

Konsepsiyada digər məsələlərlə yanaşı vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli yer verilmişdir. Aparılan vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi vergitutmanın ədalətlik prinsipinin təmin edilməsi, milli biznesin inkişafının genişləndirilməsinə və ölkə əhalisinin maddi rifahının artırılmasına yönəldilmiş, vergi yükünün səviyyəsinin ardıcıl olaraq azaldılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər qəbul edilmiş qanunverici tədbirlər orta hesabla ildə ÜDM görə bir faiz olmaqla vergi yükünün əhəmiyyətli dərəcədə azalmasını təmin etmişdir. Eyni zamanda vergi yükünün azalması büdcə itkilərinə səbəb olmamış, əksinə vergi bazasının genişlənməsi, vergi ödəyicilərinin kölgədən çıxması hesabına büdcə gəlirləri daima artır.

Vergi yükünün azaldılması üzrə qanunverici tədbirlərin həyata keçirilməsi iqtisadi artımın, investisiya və innovasiya aktivliyinin stimullaşdırılmasında vergilərin rolunun gücləndirilməsi kimi vergi islahatının digər mühüm vəzifənin həll edilməsi üzrə tədbirlərlə kompleks şəkildə həyata keçirilir. Bununla yanaşı, həmçinin qanunvericiliyin əsassız şərh olunması imkanlarını minimallaşdırmaqla, innovativ iqtisadiyyatın inkişafı üçün vergi stimulları daxil etməklə, vergi sisteminin sadələşdirilməsi tələb olunur. Bütün bu tədbirlər isə başlıca məqsədə – gələcəkdə vergi yükünün aşağı salınmasına xidmət etməlidir.

Hazırda dövlət tərəfindən özündə vergi siyasətinin əsas yer tutduğu böhran əleyhinə proqram hazırlanır. Eyni zamanda ölkəmizin vergitutmanın nəzəriyyə və praktikasını lazımcasına inkişaf etməmişdir. Hərdən real nəticələri təhlil edilmədən olduqca sadə, lakin düşünülməmiş qərarlar qəbul olunur. Vergilərə aid olan hər şey sadə həllini tapmayan mürəkkəb iqtisadi məsələlərdir. Ona görə böhrandan çıxmağa

çalışarkən, məqsəd və vəzifələrin uzlaşması üçün olduqca dəqiq elmi təhlil aparılmalıdır. Qəbul edilmiş qərarların nəticələrinin proqnozlaşdırılması bu təhlilin əsasını təşkil etməlidir.

Böhran bazar iqtisadiyyatının mərhələ xarakteri ilə şərtləndiyi üçün onun mövcudluğu tamamilə proqnozlaşdırılındır. Əvvəllər əlverişli iqtisadi şərait təsərrüfat dövriyyəsinə əlavə resurslar cəlb edir, yeni gəlir mənbələri yaradır və təklifi artırırdı. Bazar tənzimlənməsinin qeyri-təkmil olması nəticəsində təsərrüfat strukturundakı mütənasiblik pozuldu. Belə ki, müəyyən sahələr və ya bölgələr tez inkişaf etdi, digər sahələr isə geri qaldı və nəticədə yaranmış qeyri-tarazlıq istehsal fəaliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb oldu.

Böhran mövcud iqtisadi tarazlığın birdən artan disproporsiyası nəticəsində yaranır. Artan təklif nəticəsində tələbat aşağı düşür. Tələbin aşağı düşməsi mal və xidmətlərin satışında çətinliklər yaradır ki, bu da istehsal həcmının aşağı düşməsinə isə işsizliyin artmasına səbəb olur. İşsizliyin artması əhalinin alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır və satış prosesi daha da çətinləşir. Nəticədə makro və mikro göstəricilər, eləcə də investisiya, mənfəət və əmək haqqının səviyyəsi aşağı düşür. Satılmış mallar ölü kapitalla çevrilir və pul vəsaitlərinin çatışmamazlığı ona gətirib çıxarır ki, kreditə görə ödənişlər, ssuda faiz dərəcəsi artır, qiymətli kağızların dəyəri aşağı düşür. Nəzəri cəhətdən digər maliyyə göstəriciləri ilə yanaşı aşağı düşməli olan qiymətlər, faktiki olaraq özlərini birmənalı aparmır. Qiymətlərin aşağı düşməsi ilə yanaşı lazımı malların qiymətlərində spekulyativ artım baş verir ki, nəticədə inflyasiya inkişaf edir.

Müasir dövlətlər böhranın yüngünləşdirilməsi üçün pul-kredit, büdcə və vergi mexanizmlərindən istifadə edirlər.

İndi məhz vergilər ikili rol oynamalıdır: bir tərəfdən dövlət gəlirlərini təmin etməli, digər tərəfdən isə milli istehsalçını stimullaşdırmalıdır.

Beləliklə, dövlət tənzimlənməsinin əsas aləti kimi vergi siyasəti və fərdi sahibkarlığa maliyyə təsiri xidmət edir.

Dövlət yalnız bazar təsərrüfatına xas olan iqtisadi tənzimləyicilərin (vergitutma, kreditləşdirmə, investisiyalaşdırma) köməkliyi ilə, ictimai tələbatı təmin edə biləcək təsərrüfat fəaliyyətinin istənilən variantını qəbul etməyə sövq edir.

Dövlətin geniş təkrar istehsal prosesinə maliyyə-büdcə vexanizmi vasitəsilə təsirinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ❖ büdcə subsidiyalaşdırılması;
- ❖ iqtisadiyyata dövlət investisiya qoyuluşu;
- ❖ dotasiya şəklində müəssisələrin birbaşa subsidiyalaşdırılması, kredit siyasəti;
- ❖ lazım gəldikdə pul-kredit məhdudiyyətinin tətbiq olunması (qiymət, istehlak kreditinin tənzimlənməsi, kreditin məhdudlaşdırılması, valyuta nəzarəti);
- ❖ lisenziyalaşdırma;
- ❖ fərdi ticarət haqqında qanunvericilik: məhsulların standartlaşdırılması, dövlət arbitrajı, qiymətin əmələ gəlməsi;
- ❖ elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruksiya işləri;
- ❖ vergi siyasəti.

Praktiki olaraq bütün böhran əleyhinə tədbirlər ödənilmə mənbəyi əsasən vergilərdən ibarət olan dövlət xərcləri tələb edir. Nəticədə böhran şəraitində vergi siyasəti iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlərin əsasını təşkil etməlidir.

Vergi siyasəti, cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının, eləcə də maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə, ölkənin vergi sisteminin formalaşması üzrə dövlətin iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlər sistemidir.

Vergilərin idarə edilməsi üsulu kimi vergi planlaşdırması sistemində vergi yükünün mövduq səviyyəsi təhlil olunur və onun aşağı salınması aşağı salınmasının perspektiv imkanları müəyyən edilir. Vergi yükünün aşağı salınması vergi ödəyicisinin mənfəət və maliyyə resurslarının artmasına birbaşa təsir edir.

Müəssisənin üzərinə düşən vergi yükü onun tətbiq etdiyi vergi rejimindən çox aslıdır. Ənənəvi olaraq vergi rejimləri iki cür olur: ümumi və xüsusi. Eyni zamanda xüsusi vergi rejimləri yalnız Vergi Məcəlləsi və digər qanunverici aktlarda müəyyən edilmiş hallarda və qaydada tətbiq olunur.

Xüsusi vergi relimlərinə aşağıdakılar aiddir

- kənd təsərrüfatı malları istehsalçıları üçün vergitutma sistemi;
- sadələşdirilmiş vergi sistemi;
- hasilatın pay bölgüsü müqaviləsi üzrə vergitutma sistemi.

Vergi ödəyicisinin vergi yükünün hesablanması metodikasına qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vergi ödənişlərinin müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsirinin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsi daxildir. Bu zaman vergi statusunu, vergitutma rejimini, vergilər üzrə güzəştlərin olub-olmamasını nəzərə almaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda iqtisadiyyatdakı böhranla əlaqədar iqtisadi vəziyyətin stabilləşməsi və vergitutma sisteminin moderləşdirilməsi istiqamətində dövlət səviyyəsində əhəmiyyətli tədbirlər görülür. Artıq bir neçə ildir ki, ƏDV ləğv edilməsi, mənfəət vergisinin aşağı salınması imkanları barədə söhbətlər gedir.

Bundan başqa müəssisənin vergi optimallaşdırılması çərçivəsində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi mümkündür:

- xüsusi geyimlərin dəyərini material xərclərinin tərkibinə daxil etməklə iş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi;
- bütün işçilərlə tibbi sığorta müqaviləsi bağlamaq;
- faktiki olaraq təqdim edilməmiş xidmətlər, eləcə də kənar təşkilatlar tərəfindən aparılmış marketinq tədqiqatları üzrə məsrəflərin süni yolla ümumi xərclərin tərkibinə daxil edilməsi;
- ödənilmə müddətlərinin köməkliyi ilə vergilərin optimallaşdırılmasının proqnozlaşdırılması.

Fikrimizcə, yuxarıda irəli sürdüyümüz təkliflər müəssisənin vergi yükünü aşağı salmağa imkan verəcək ki, bu da onun maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir edəcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılmış tədqiqat aşağıdakı nəticə çıxarmağa və müəyyən təkliflər irəli sürməyə imkan verir:

1. Effektiv vergi sistemi milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının mühüm amillərindən biridir. Vergi sisteminin səmərəliliyi onun alətlərinin müəssisə, sahə və ərazilərin iqtisadiyyatının inkişafına təsiri vasitəsidir. Səmərəli vergi sisteminin qurulmasının əsas prinsipi dövlət və vergi ödəyicilərinin maraqlarını, xüsusilə eyni zamanda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vergiləri ödəməklə yanaşı, istehsalın genişləndirilməsi və modernizə edilməsini nəzərdə tutan, vergitutmanın iqtisadi prinsipləridir. İqtisadi, təşkilati və hüquqi prinsiplərin uyğunlaşdırılmasına əsasən qurulmuş vergi sistemi iqtisadiyyatın inkişafı üçün güclü stimül olmağa qadirdir.

2. Hazırda iqtisadiyyatda vergi tənzimlənməsinin rolu və əhəmiyyətini artıran bir sıra amillər mövcuddur. Birincisi, milli iqtisadiyyat inkişafının hazırkı mərhələsində əvvəlki böhran dövrləri ilə müqayisədə, vergilərin dəyişgənliyinə münasibətdə daha həssasdır. İkincisi, iqtisadiyyatın sahələri arasındakı disproporsiyalar, investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün xüsusi dövrüyyə vəsaitlərinin daima çatışmaması, xüsusilə iqtisadiyyatın inkişafını müəyyən edən sahələrdə vergi yükünün tənzimlənməsi haqqında məsələlərin həllini təkidlə tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq aparılan vergi siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin uyğun metodiki vasitələrinin və onun nəticələrinin optimal vergi sisteminin qurulması üzrə praktiki tövsiyələrin hazırlanması lazımdır.

3. Vergi sisteminin fəaliyyətinin effektivliyi innovativ-investisiyalı istehsalın inkişafına, istehsal və əməyin yeni təşkilinə, yeni elmi-texniki maliyyətlərə əsaslanmış texnoloji bazanın yeni elmi səviyyəsinin köməkliyi ilə əsasən innovativ xassəli geniş təkrar istehsala şərait yaratmalıdır. Bu məqsədlə bu gün müşahidə etdiyimiz əlavə dəyərin tutulması investisiyaların səviyyəsini azaldan, istehsalın inkişafını ləngidən deyil, onun inkişafına təkan verən, özündə vergitutma obyektini, vergi dərəcəsi, güzəşti və vergilərin ödənilmə müddətini əks etdirən elə vergi mexanizmi lazımdır. Bu mexanizmin hazırlanması isə vergitutma sahəsindəki

mövcud vəziyyəti və hər şeydən öncə iqtisadiyyatın təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükünü qiymətləndirmədən mümkün deyil.

4. Aparılan vergi islahatının pozitiv nəticələrindən biri vergi yükünün emaledici və digər prioritet sahələrindən faydalı qazıntıların əldə edilməsi sektorunun xeyrinə yenidən bölüşdürülməsidir. Lakin bu sahənin maddi-texniki və elmi bazasının bu günkü vəziyyətində inkişafı şübhəsiz ki, mümkün deyil.

İnvestisiya mühiti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və investisiya artımı dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm vəzifələrindən biri və iqtisadiyyatın modernizə edilməsi üçün həlledici şərtidir. İnvestisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasında, innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılmasında, istehsalın genişləndirilməsi, xüsusilə yeni məmulatların və texnologiyaların hazırlanması üçün şəraitin yaradılması baxımından, dövlət tərəfindən aparılan vergi siyasəti mühüm rol oynayır. Ona görə iqtisadiyyatda vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi məsələsi xüsusilə vacibdir.

Vergi tutulmalarının “ağlabatan səviyyəsinin” müəyyən edilməsi mövcud vergi yükünün iqtisadi inkişafın digər mühüm göstəriciləri (rentabellik səviyyəsi, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, əsas vəsaitlərin köhnəlmə yenilənmə səviyyəsi, maliyyə dayanıqlığı əmsalı) ilə qarşılıqlı əlaqədə, makro və mikroiqtisadi səviyyədə ona təsir edən amillərin hərtərəfli təhlili və qiymətləndirilməsinə əsasən mümkündür.

5. Vergi yükünün qiymətləndirilməsi üzrə aparılmış tədqiqat belə deməyə əsas verir ki, dövlət idarəçiliyi, xüsusilə vergi yükünün tənzimlənməsi məsələlərinin həlli üçün lazım olan informasiyanın ümumiləşdirilməsi sisteminin təşkilinə keyfiyyətli yeni yanaşma lazımdır. Bu səbəbdən təsərrüfat subyektləri səviyyəsində uçot analitik sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqədə statistik hesabatda makro səviyyədə əlavə dəyərin əks olunması və uçotu metodikasının müəyyən edilməsi vaxtı çatmışdır.

6. Mövcud vergi sisteminin qurulmasının və bu sahədə aparılan islahatların təhlili aşağıdakı nəticələr çıxarmağa əsas verir:

➤ vergi sistemi formalaşarkən iqtisadi, vergitutmanın ümumi qəbul olunmuş klassik prinsipləri deyil, əsasən vergi inzibatçılığı ilə əlaqədar prinsiplər həyata keçirilmiş;

➤ ölkədə aparılan vergi islahatlarının gedişatı zamanı vergi ödəyicisinin eyni zamanda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vergiləri ödəməklə yanaşı, istehsalın genişləndirilməsini və modernizə olunmasının həyata keçirilməsi imkanlarını nəzərə alan, nisbi bərabərlik və ədalətlik prinsiplərinin praktikada həyata keçirilməsinə imkan verən təsirli vergi mexanizmi yaradılmamışdır;

➤ vergi yükünün mövcud səviyyəsi istehsalın genişləndirilməsini və modernizə olunması üçün vəsaitlər toplamaq, investisiya proqramlarının realizə olunması, yeni texnologiyaların hazırlanması və tədqiqatların aparılması üçün müəssisələrə vəsaitlər toplamaq imkanı vermir;

➤ mövcud vergituma sistemi effektiv vergi mexanizminin formalaşması məqsədilə təkmilləşdirilməsi lazımdır.

Yuxarıda şərh olunmuş nəticələrə əsasən vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və innovativ-investisiya tipli inkişafa keçid üçün vergi şəraitinin yaradılması üzrə aşağıdakı təkliflərin irəli sürülməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Ölkəmizin mövcud vergi sistemi vergitutmanın klassik prinsipləri ilə yanaşı, aşağıdakı məqsədlər yönəldilmiş vergitutmanın yeni prinsiplərinə əsasən qurulmalıdır:

- yeni iş yerlərinin yaradılması məqsədilə müəssisə və fiziki şəxslərin vəsaitlərinin investisiyalaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- elmi-tədqiqatın və sınaq-konstruksiya işlərinin, yeni texnologiyaların yaradılması və inkişafı, bütün sahələrdə fundamental tədqiqatların aparılmasını stimullaşdırmaq yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsulların təmin olunması;
- sahə və ərazilərin iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə sahəvi və ərazi kapital axımına şərait yaratmaq;

- əhalinin bütün təbəqələrinin sosial tələblərinin təmin olunmasına, sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılması və kasıbçılığın aradan qaldırılması.

2. Hər bir konkret verginin iqtisadi səmərəliliyi baxımdan mövcud vergilər sisteminin təhlil edilməsi və hər şeydən öncə həmin verginin törətdiyi yanlışlıqların minimallaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu yanaşmadan verginin səmərəliliyi dedikdə, dövlət tərəfindən qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli və məqsədlərə nail olunması istiqamətində, iqtisadi subyektlər tərəfindən iqtisadi qərarların həllinə vergilərin təsiri nəzərdə tutulur.

3. Vergitutma sahəsindəki tədbirlər aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilməlidir:

- ❖ sahibkarlığın investisiya-innovativ aktivliyinin vergi stimullaşdırılmasının istehlak, texnika və resursların qorunmasına yönəldilmiş yeni istiqamət kimi yüksək qiymət almış investisiya layihələri həyata keçirən müəssisələr üçün vergi güzəştlərinin istifadə olunması, onun həyata keçirildiyi dövrdə tam və qismən azad edilməsi, yüksək dərəcədə investisiya layihələrinin realizə olunması üçün borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi ilə əlaqədar xərclərin kompensasiyası (subsidiyaların verilməsi) kimi konkret tədbirlərinin tətbiqi;

- ❖ inkişaf prioretliliyi, məhsullarının rəqabət qabiliyyəti, rentabelliği, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi nəzərə alınmaqla, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin vergi yükünün məqsədyönlü tənzimlənməsi;

- ❖ “güzəştlərin tətbiqi məqsədi – təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin nəticəsi kimi” prinsipi üzrə tətbiq olunan vergi güzəştləri sistemi vasitəsilə vergi yükünün gələcəkdə məqsədyönlü olaraq aşağı salınması;

- ❖ müəssisələrin kəskin şəkildə ehtiyacları olduğu avans məbləği və əvvəlcədən ödənilən şəkildə aldıkları vəsaitlərdən vaxtıdan əvvəl vergi tutulması mexanizmindən imtina olunması;

- ❖ vergi sisteminin sadələşdirilməsi (vergi bazasının hesablanması mexanizmlərinin, vergi hesabatlarının azaldılması və onun vergi orqanlarına təqdim olunması prosedurunun sadələşdirilməsi);

❖ vergi bəyannamələrinin azaldılması, dəqiqləşdirilmiş bəyannamələrin təqdim edilməsi mexanizmini sadələşdirməklə, izahat işlərində formallıq və səriştəsizliyin aradan qaldırılması, bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi mexanizmlərinin (prinsiplərinin) təkmilləşdirilməsi və transfert qiymətləndirmə tətbiq etməklə vergilərin ödənilməsi yolu ilə vergilərin ödənişi üçün maksimum əlverişli şəraitin yaradılması;

❖ elektron daşıyıcılarında mühasibat uçotu formalarının (balansın, jurnal-orderlərin) təqdim edilməsinə əsasən vergi nəzarətinin prinsipcə yeni formalarının tətbiq olunması və bunla da müəssisələri çoxsaylı təmaslardan və sənədlərin tələb olunmasından azad etmək;

❖ vergi orqanlarının qanuna zidd tələblərindən qorumaq və vergi ödəyicilərinin qanuni hüquqlarını pozmamaq şərti ilə vergi qanunvericiliyindəki çatışmamazlıqlardan istifadə etməklə, pis yollarla vergidən yayınmanın qarşısının alınması baxımından vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi;

❖ sahələrin çox yüksək səviyyədə zərərlə işləməsi səbələrinin aşkar edilməsi, ödəniş qabiliyyətlilik prinsipinin realizə olunması, dövlət və təsərrüfat subyektlərinin maraqlarının uzlaşdırılması.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
4. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
5. 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
6. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı.
7. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu, Bakı 2005.
8. Sadıqov T.Ə. Rzayev İ. Vergi uçotu və audit. 2014.
9. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “Nasi”, 2004, 447 s.
10. Абрамов В. А. Упрощенная система налогообложения. – М.: 2010. – 287с.
11. Александров И.М. Налоги и налогообложение. – М.: Издательский дом Дашков и К, - 2008. – 318с.
12. Анищенко А. В. Оптимизация налогов. – М.: Изд-во Бухгалтерский учет, 2009.– 128с.
13. Абалкин Л.И. Долгосрочная стратегия России ключевой вопрос включения ее в европейскую интеграцию. Научные труды Вольного экономического общества России. - М.: Экзамен, 2004. - 418 с.
14. Горфинкеля, В. Я. Экономика фирмы: Учебник для вузов / В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 461 с
15. Лукаш, Ю.А. Как законно уменьшить налоги фирмы. Плюсы и минусы различных схем ухода от налога. М.: ГроссМедиа, 2008. – 432 с.
16. Майбуrows И.А. Налоги и налогообложение / Майбуrows И.А. и др.; под ред. И.А. Майбуrowa. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 656 с.

Резюме

К настоящему времени в нашей республике в целом закончено формирование основ современной налоговой системы. В ходе проведенной налоговой реформы был отменен ряд налогов, снижены ставки основных налогов, созданы условия для более низкой налоговой нагрузки на малый бизнес. Изменение структуры налоговой системы, включая принятые подходы к налогообложению отдельных секторов экономики, смягчило различия в инвестиционной привлекательности отраслей, создало условия для диверсификации экономики.

В результате, налоговая нагрузка на экономику без учета нефтегазового сектора снизилась до более низкого уровня по сравнению с налоговой нагрузкой в странах с сопоставимым уровнем бюджетных расходов. Невысоки по сравнению с большинством стран и налоговые ставки

Направления налоговой политики на долгосрочную перспективу основываются на необходимости обеспечения принципов нейтральности и справедливости налоговой системы, а также поддержания такого уровня налоговой нагрузки, который, с одной стороны, не создает препятствий для устойчивого экономического роста и с другой стороны, – отвечает потребностям расширенного правительства в доходах для предоставления важнейших государственных услуг и выполнения возложенных на него функций.

SUMMARY

By now, the formation of the foundations of a modern tax system has been completed in our republic as a whole. In the course of the tax reform, a number of taxes were abolished, basic tax rates were lowered, and conditions for a lower tax burden on small businesses were created. The change in the structure of the tax system, including the adopted approaches to taxation of certain sectors of the economy, softened the differences in the investment attractiveness of industries, created conditions for economic diversification.

As a result, the tax burden on the economy without taking into account the oil and gas sector has decreased to a lower level compared to the tax burden in countries with a comparable level of budget expenditures. Low in comparison with most countries and tax rates

The long-term direction of the tax policy is based on the need to ensure the principles of neutrality and fairness of the tax system, as well as to maintain a level of tax burden that, on the one hand, does not create obstacles to sustainable economic growth, and on the other hand - meets the needs of the expanded government in revenues To provide essential public services and perform the functions assigned to it.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistr mərkəzinin əyani magistri
Səmədova Rəqibə Şahin qızının “Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi
siyasətinin rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Dövlət vergiləri tətbiq etməklə ilk növbədə öz üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün vergi siyasəti vasitəsilə maddi bazanı təmin etməyə çalışır. Vergi siyasəti vergilərin tətbiqi ilə əlaqədar formalaşmış ictimai münasibətlərin hüquqi normaları ilə tənzimlənən və müəyyən prinsiplərə əsaslanan sistemdir. Dövlət vergi siyasətinin köməkliyi ilə maliyyə axınlarının və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsi üzrə funksiyaları (tənzimləmə, bölüşdürücü, yenidən bölüşdürücü) yerinə yetirir.

Ölkəmizin vergi siyasəti son illər ərzində tədricən inkişaf etmiş, onun həyata keçirilməsinin çoxsaylı üsul və qaydalarını mənimsənmişdir. İnkişafının müxtəlif mərhələlərində vergitəmə sferasında aparılan islahatlar əsasən vergi yükünün azaldılmasına yönəldilmişdir. Vergi siyasəti formalaşarkən dövlət təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılmasına olan stimullarının və büdcəyə vergilər vasitəsilə daxil olan vəsaitlərin azalmasına yol verməmək şərti ilə, dövlətlə vergi tədiyyəçilərinin maraqlarının qorunmasını təmin etməyə çalışır. Vergi islahatları ya iqtisadi artım üçün şərait yaratmaq, yaxud iqtisadiyyatda böhran yaranması əməllərindən biri ola bilər. Ona görə vergi siyasətinin yaradılması zamanı vergilərin fəaliyyət göstərməsi mexanizminin formalaşması, onların dövlət və iqtisadiyyatda təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə təsiri məsələlərinə çox əhəmiyyət verilir.

Vergi siyasəti təsərrüfatda bazar münasibətləri başlanğıcının möhkəmlənməsinə ayrılmaz surətdə təsir etməli, sahibkarlığın inkişafına şərait yaratmalı və eyni zamanda əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını almalıdır.

Vergi siyasətini olduqca mürəkkəb və ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti ilə bilavasitə bağlı olan təkamül sosial fenomendir. Ölkənin vergi siyasəti onun qarşısında qoyulan müvafiq tələblər nəzərə alınmaqla dəyişir. Vergilər dövlətin büdcə gəlirlərini cəlb edən sadə alətdən iqtisadi proseslərin bütün proporsiya, temp

və şərtlərinə təsir etməklə, bütünlükdə təkrar istehsal prosesinin tənzimləyicisinə çevrilir.

Vergi sistemi büdcənin doldurulmasının fiskal funksiyası ilə yanaşı, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, sosial inkişaf funksiyalarını da yerinə yetirməlidir. Ona görə vergi siyasətindəki bütün dəyişikliklərin, dövlət maliyyəsi üçün mümkün ola biləcək bütün nəticələr nəzərə alınmaq düşünülmüş və ehtiyatla edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Seçilmiş mövzunun aktuallığı dövlətin iqtisadi konyukturasının təkmilləşdirildiyi, təsərrüfatçılığın yeni şərtlərinin tətbiqi və indiki şəraitdə vergi siyasətindəki mövcud problemlərin aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması və onun təkmilləşdirilməsi üzrə vasitələrin işlənilib hazırlanması məsələlərinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsindədir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi vergi siyasətinin nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi, respublikamızda vergi siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi və əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, möv vergi siyasətinin mahiyyətinin, inkişaf tarixinin təhlil edilməsi, iqtisadi inkişaf..... stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolunu göstərməkdən, ondakı çatışmamazlıq və problemlərin aşkar edilməsi, onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasıdır.

Dissertasiya işinin məqsədlərə müvafiq olaraq onun qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- vergi siyasətinin mahiyyətinin və nəzəri əsaslarının açıqlanması;
- dövlətin vergi siyasətinin realizə olunmasında vergi mexanizminin rolunun göstərilməsi;
- vergi siyasətinin qurulmasının əsası kimi vergilərin nəzəriyyəsinin öyrənilməsi;
- vergitutmanın ümumi prinsiplərinin öyrənilməsi;
- ölkəmizdəki mövcud vergi siyasətinin təhlil edilməsi;
- xarici ölkələrin vergi siyasətinin nəzərdən keçirilməsi və ölkəmizin vergi sistemlərinin müqayisəli xarakteristikasını aparmaq;
- dövlətin vergi siyasətinin aparılmasındakı problemlərin müəyyən edilməsi;
- ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsi;
- ölkəmizin vergi sistemində tətbiq olunan vergilərin tutulması mexanizmindəki çatışmamazlıqlar və onun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək, vergi inzibatçılığı siyasətinin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqat obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı kimi respublikamızın və xarici ölkələrin vergi sistemi çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiyanın predmetini ölkəmizin vergi siyasətinin metod və problemləri, onun ölkə iqtisadiyyatına təsiri, vergi sistemindəki mövcud vergi inzibatçılığın mexanizmi, xarici ölkələrin təcrübəsi və vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi perspektivləri təşkil edir.

Ölkəmizdə iqtisadi artımın vergi aspektləri mühüm olduğu üçün tədqiqat işində vergi siyasətinin müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyinə təsiri problemlərinə xüsusi yer ayrılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri-metadoloji əsasları. Tədqiqatın metodoloji əsası kimi iqtisadi təhlilin ümumi, elmi, statistik, dialektik və iqtisadi-riyazi metodlarından, səbəbli-tədqiqat təhlildən, sistemli-kompleks yanaşmadan, tarixi və loqistik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın metodiki əsasını qanunverici və normativ aktları, Vergi Məcəlləsi, dərs vəsaitləri, dövrü nəşriyyat materialları, yerli və xarici müəlliflərin elmi əsərləri təşkil etmişdir.

Problemin elmi araşdırılma səviyyəsi. Tədqiqatın nəzəri bazası kimi vergitutma sahəsi və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri əsas götürülmüşdür. Nəzəri məsələlər nəzərdən keçirilərkən, vergitutma sahəsində fundamental nəzəriyyəni işləyib hazırlamış A.Smit, D. Rikardo, K. Marks kimi iqtisadi nəzəriyyə klassiklərinin əsərlərindən istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, Dj. Keyns, A. Laffer, D. Mil, F. Nayt, P. Samuelson, M. Fridman kimi xarici iqtisadçıların əsərləri tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi üçün əsas götürülmüşdür.

İqtisad elmində vergi nəzəriyyəsi və vergilərin sosial aspektinin aktuallaşdırılmasının inkişafına, vergitutmada sosial aspektin gücləndirilməsi və vergi siyasətinin təşkili problemlərinə ölkə alimlərindən Ə.Ə. Ələkbərov, A.F. Musayev, Y. Kəlbəyev, T.Ə. Sadıqov, İ. Rzayevin elmi əsərləri həsr olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarət olmaqla 87 səhifə həcmindədir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində dövlətin vergi siyasəti və onun nəzəri əsasları və tətbiqi prinsipləri müəyyən edilmişdir. Bu fəsildə əvvəlcə vergi siyasətinin qurulmasına konseptual yanaşmalar və dövlətin vergi siyasətinin reallaşdırılmasında vergi mexanizminin rolu açıqlandıqdan sonra, fəslin sonunda vergi

siyasətinin iqtisadiyyatın real sektorunun fəaliyyətinə təsiri və dövlətin **iqtisadi siyasətinin formalaşmasında vergilərin rolu göstərilmişdir.**

Sonrakı fəsil investisiyanın stimullaşdırılması aləti kimi vergi siyasətinin oynadığı rola həsr olunmuşdur. Fəslin əvvəlində investisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmi və stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri göstərilmişdir. Sonuncu paraqrafda ölkəmizdə vergi yükünün azaldılması və vergitumanın optimallaşdırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işinin sonuncu fəslində Azərbaycanda vergi siyasətinin aparılması problemləri və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsinə cəhd edilmişdir. Belə ki, fəslin əvvəlində investisiyanın vergi stimullaşdırılması mexanizmləri və stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşmasında dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Fəslin sonunda Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması və vergitumanın optimallaşdırılması yolları və vergi siyasətinin vergi potensialının formalaşmasında rolu göstərilmişdir.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqat işinin qarşında qoyulmuş məsələlərin nəzəri tədqiq və təhlilindən əldə edilmiş nəticələr və təkliflər paketi verilmişdir. Tədqiqat işini istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı tamamlayır.

Aparılmış tədqiqat aşağıdakı nəticə çıxarmağa və müəyyən təkliflər irəli sürməyə imkan verir:

1. Effektiv vergi sistemi milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının mühüm amillərindən biridir. Vergi sisteminin səmərəliliyi onun alətlərinin müəssisə, sahə və ərazilərin iqtisadiyyatının inkişafına təsiri vasitəsidir. Səmərəli vergi sisteminin qurulmasının əsas prinsipi dövlət və vergi ödəyicilərinin maraqlarını, xüsusilə eyni zamanda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vergiləri ödəməklə yanaşı, istehsalın genişləndirilməsi və modernizə edilməsini nəzərdə tutan, vergitutmanın iqtisadi prinsipləridir. İqtisadi, təşkilati və hüquqi prinsiplərin uyğunlaşdırılmasına əsasən qurulmuş vergi sistemi iqtisadiyyatın inkişafı üçün güclü stimol olmağa qadirdir.

2. Hazırda iqtisadiyyatda vergi tənzimlənməsinin rolu və əhəmiyyətini artıran bir sıra amillər mövcuddur. Birincisi, milli iqtisadiyyat inkişafının hazırkı mərhələsində əvvəlki böhran dövrləri ilə müqayisədə, vergilərin dəyişgənliyinə münasibətdə daha həssasdır. İkincisi, iqtisadiyyatın sahələri arasındakı disproporsiyalar, investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün xüsusi dövrüyyə vəsaitlərinin daima çatışmaması, xüsusilə iqtisadiyyatın inkişafını müəyyən edən sahələrdə vergi yükünün tənzimlənməsi haqqında məsələlərin həllini təkidlə tələb

edir. Bununla əlaqədar olaraq aparılan vergi siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin uyğun metodiki vasitələrinin və onun nəticələrinin optimal vergi sisteminin qurulması üzrə praktiki tövsiyələrin hazırlanması lazımdır.

3. Vergi sisteminin fəaliyyətinin effektivliyi innovativ-investisiyalı istehsalın inkişafına, istehsal və əməyin yeni təşkilinə, yeni elmi-texniki maliyyətlərə əsaslanmış texnoloji bazanın yeni elmi səviyyəsinin köməkliyi ilə əsasən innovativ xassəli geniş təkrar istehsala şərait yaratmalıdır. Bu məqsədlə bu gün müşahidə etdiyimiz əlavə dəyərin tutulması investisiyaların səviyyəsini azaldan, istehsalın inkişafını ləngidən deyil, onun inkişafına təkan verən, özündə vergitutma obyektini, vergi dərəcəsi, güzəşti və vergilərin ödənilmə müddətini əks etdirən elə vergi mexanizmi lazımdır. Bu mexanizmin hazırlanması isə vergitutma sahəsindəki mövcud vəziyyəti və hər şeydən öncə iqtisadiyyatın təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükünü qiymətləndirmədən mümkün deyil.

4. Aparılan vergi islahatının pozitiv nəticələrindən biri vergi yükünün emaledici və digər prioritet sahələrindən faydalı qazıntıların əldə edilməsi sektorunun xeyrinə yenidən bölüşdürülməsidir. Lakin bu sahənin maddi-texniki və elmi bazasının bu günkü vəziyyətində inkişafı şübhəsiz ki, mümkün deyil.

İnvestisiya mühiti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və investisiya artımı dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm vəzifələrindən biri və iqtisadiyyatın modernizə edilməsi üçün həlledici şərtidir. İnvestisiya mühitinin cəlbədiciyinin artırılmasında, innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılmasında, istehsalın genişləndirilməsi, xüsusilə yeni məmulatların və texnologiyaların hazırlanması üçün şəraitin yaradılması baxımından, dövlət tərəfindən aparılan vergi siyasəti mühüm rol oynayır. Ona görə iqtisadiyyatda vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi məsələsi xüsusilə vacibdir.

Vergi tutulmalarının “ağlabatan səviyyəsinin” müəyyən edilməsi mövcud vergi yükünün iqtisadi inkişafın digər mühüm göstəriciləri (rentabellik səviyyəsi, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, əsas vəsaitlərin köhnəlmə yenilənmə səviyyəsi, maliyyə dayanıqlığı əmsalı) ilə qarşılıqlı əlaqədə, makro və mikroiqtisadi səviyyədə ona təsir edən amillərin hərtərəfli təhlili və qiymətləndirilməsinə əsasən mümkündür.

5. Vergi yükünün qiymətləndirilməsi üzrə aparılmış tədqiqat belə deməyə əsas verir ki, dövlət idarəçiliyi, xüsusilə vergi yükünün tənzimlənməsi məsələlərinin həlli üçün lazım olan informasiyanın ümumiləşdirilməsi sisteminin təşkilinə keyfiyyətli yeni yanaşma lazımdır. Bu səbəbdən təsərrüfat subyektləri səviyyəsində uçot analitik sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqədə statistik hesabatda makro səviyyədə əlavə dəyərin əks olunması və uçotu metodikasının müəyyən edilməsi vaxtı çatmışdır.

6. Mövcud vergi sisteminin qurulmasının və bu sahədə aparılan islahatların təhlili aşağıdakı nəticələr çıxarmağa əsas verir:

➤ vergi sistemi formalaşarkən iqtisadi, vergitutmanın ümumi qəbul olunmuş klassik prinsipləri deyil, əsasən vergi inzibatçılığı ilə əlaqədar prinsiplər həyata keçirilmiş;

➤ ölkədə aparılan vergi islahatlarının gedişatı zamanı vergi ödəyicisinin eyni zamanda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vergiləri ödəməklə yanaşı, istehsalın genişləndirilməsini və modernizə olunmasının həyata keçirilməsi imkanlarını nəzərə alan, nisbi bərabərlik və ədalətlik prinsiplərinin praktikada həyata keçirilməsinə imkan verən təsirli vergi mexanizmi yaradılmamışdır;

➤ vergi yükünün mövcud səviyyəsi istehsalın genişləndirilməsini və modernizə olunması üçün vəsaitlər toplamaq, investisiya proqramlarının realizə olunması, yeni texnologiyaların hazırlanması və tədqiqatların aparılması üçün müəssisələrə vəsaitlər toplamaq imkanı vermir;

➤ mövcud vergituma sistemi effektiv vergi mexanizminin formalaşması məqsədilə təkmilləşdirilməsi lazımdır.

Yuxarıda şərh olunmuş nəticələrə əsasən vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və innovativ-investisiya tipli inkişafa keçid üçün vergi şəraitinin yaradılması üzrə aşağıdakı təkliflərin irəli sürülməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Ölkəmizin mövcud vergi sistemi vergitutmanın klassik prinsipləri ilə yanaşı, aşağıdakı məqsədlər yönəldilmiş vergitutmanın yeni prinsiplərinə əsasən qurulmalıdır:

- yeni iş yerlərinin yaradılması məqsədilə müəssisə və fiziki şəxslərin vəsaitlərinin investisiyalaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- elmi-tədqiqatın və sınaq-konstruksiya işlərinin, yeni texnologiyaların yaradılması və inkişafı, bütün sahələrdə fundamental tədqiqatların aparılmasını stimullaşdırmaq yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsulların təmin olunması;
- sahə və ərazilərin iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi məqsədilə sahəvi və ərazi kapital axımına şərait yaratmaq;
- əhalinin bütün təbəqələrinin sosial tələblərinin təmin olunmasına, sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılması və kasıbçılığın aradan qaldırılması.

2. Hər bir konkret verginin iqtisadi səmərəliliyi baxımdan mövcud vergilər sisteminin təhlil edilməsi və hər şeydən öncə həmin verginin törətdiyi yanlışlıqların minimallaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu yanaşmadan verginin səmərəliliyi dedikdə, dövlət tərəfindən qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli və məqsədlərə nail olunması istiqamətində, iqtisadi subyektlər tərəfindən iqtisadi qərarların həllinə vergilərin təsiri nəzərdə tutulur.

3. Vergitutma sahəsindəki tədbirlər aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilməlidir:

❖ sahibkarlığın investisiya-innovativ aktivliyinin vergi stimullaşdırılmasının istehlak, texnika və resursların qorunmasına yönəldilmiş yeni istiqamət kimi yüksək qiymət almış investisiya layihələri həyata keçirən müəssisələr üçün vergi güzəştlərinin istifadə olunması, onun həyata keçirildiyi dövrdə tam və qismən azad edilməsi, yüksək dərəcədə investisiya layihələrinin realizə olunması üçün borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi ilə əlaqədar xərclərin kompensasiyası (subsidiyaların verilməsi) kimi konkret tədbirlərinin tətbiqi;

❖ inkişaf prioretliliyi, məhsullarının rəqabət qabiliyyəti, rentabelliği, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi nəzərə alınmaqla, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin vergi yükünün məqsədyönlü tənzimlənməsi;

❖ “güzəştlərin tətbiqi məqsədi – təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin nəticəsi kimi” prinsipi üzrə tətbiq olunan vergi güzəştləri sistemi vasitəsilə vergi yükünün gələcəkdə məqsədyönlü olaraq aşağı salınması;

❖ müəssisələrin kəskin şəkildə ehtiyacları olduğu avans məbləği və əvvəlcədən ödənilən şəkildə aldıkları vəsaitlərdən vaxtından əvvəl vergi tutulması mexanizmindən imtina olunması;

❖ vergi sisteminin sadələşdirilməsi (vergi bazasının hesablanması mexanizmlərinin, vergi hesabatlarının azaldılması və onun vergi orqanlarına təqdim olunması prosedurunun sadələşdirilməsi);

❖ vergi bəyannamələrinin azaldılması, dəqiqləşdirilmiş bəyannamələrin təqdim edilməsi mexanizmini sadələşdirməklə, izahat işlərində formallıq və səriştəsizliyin aradan qaldırılması, bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi mexanizmlərinin (prinsiplərinin) təkmilləşdirilməsi və transfert qiymətləndirmə tətbiq etməklə vergilərin ödənilməsi yolu ilə vergilərin ödənişi üçün maksimum əlverişli şəraitin yaradılması;

❖ elektron daşıyıcılarında mühasibat uçotu formalarının (balansın, jurnal-orderlərin) təqdim edilməsinə əsasən vergi nəzarətinin prinsipə yeni formalarının tətbiq olunması və bunla da müəssisələri çoxsaylı təmaslardan və sənədlərin tələb olunmasından azad etmək;

❖ vergi orqanlarının qanuna zidd tələblərdən qorumaq və vergi ödəyicilərinin qanuni hüquqlarını pozmamaq şərti ilə vergi qanunvericiliyindəki çatışmamazlıqlardan istifadə etməklə, pis yollarla vergidən yayınmanın qarşısının alınması baxımından vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi;

❖ sahələrin çox yüksək səviyyədə zərərlə işləməsi səbələrinin aşkar edilməsi, ödəniş qabiliyyətlilik prinsipinin realizə olunması, dövlət və təsərrüfat subyektlərinin maraqlarının uzlaşdırılması.